

Delesega Gyula
Temesvári kalauz téridőben

DELESEGA GYULA

Temesvári kalauz téridőben

KIADÓ, 2018

Támogató:

© Delesega Gyula, 2018

Fényképek:
Delesega Gyula
Kovács Katalin

Könyv- és borítóterv:
Unipan Helga

CIP

Ajánlom feleségemnek, Magdikának

TÖRTÉNELMI ÁTTEKINTÉS

Mikor 1966-ban középiskolás diákként először jártam ezen a vidéken, Németség mellett az országút forgalmát még gyakran sorompóval szakították meg az Aradról Temesvárra és vissza közlekedő, gőzmozdony húzta fekete vonatok miatt. Bár sohasem feledtem sem a „csíkhágó”-nak emlegetett tuszádi szorost, sem Csíkszentdomokost Maroshévízzel összekötő, hegyoldalra függesztett vasutat, az alatt kanyargó országút és a mellette araszoló erecske Winnetou-filmekben látható, vadnyugatszerű táját, mégis mai napig nem győzöm csodálni az emelkedő vagy éppen a végtelen pusztába leszálló vérvörös alföldi nap tüneményét a temesi tájakon. Távolság áll tőlem a „*Mit nekem te zordon Kárpátoknak / Fenyvesekkel vadregényes tája ...*” gondolata, hiszen onnan jöttem, „... *ahol a kölyök Olt még nagy hegyek közt kanyarog, / égbe nyújtják homlokuk a felhő-kucsmás havasok, / s a havasok oldalában sűrű még a rengeteg ...*”, de *A puszta télen*nel már azonosulni tudok akár itt a Temesközben, akár ott Csíkban. Akkor, a sorompói várakozásnál először volt részem a távoli láthatárig zölden elnyúló alföld látványában, amint harmatosan csillogott a felkelő nap aransárga fényében. Nem messze innen, ilyen vidéken élnek a temesváriak... Az 1663-ban Temesváron tartózkodó osztrák kém, Ottendorf Henrik állítása, hogy látszanak innen Erdély hegyei, még az 1930-as években például a Püspök hídról igaz volt, de a mai városból már csak itt-ott, a magas lakóházak felső emeleteiről lehet őket megpillantani, annyira uralkodóvá vált az alföldi jelleg.

Azóta eltűnt onnan a sorompó, el a gőzmozdonyok is, csak a puszta maradt. És félúton az Egyenlítő és az Északi-sark között, a közép-európai csillagászati időzóna szélén, azaz az északi szélesség 45° 47'-nek és a keleti hosszúság 21° 17'-nek kereszteződésében, 92 méter (Adriai) tengerszint feletti magasságban található Temesvár, vagyis Timișoara (román), Temeswar (német), Тимишвар (szerb), Timișvár (bolgár), Dimswár (arab), راوشميدي (török) írással. Berán Oszkár 1891-ben, később ismételtelen idézett írását azzal kezdi, hogy Budapestről Temesvárra öt (!) óra alatt lehet gyorsvonattal eljutni. Akkor ugye ez az út Szegeden és Zsombolyán vezetett át.

Most egyrészt két államhatáron kellene átmenni erre, másrészt ez a vaspálya Oroszlámos (Banatsko Arandelovo) határában belevész a bozótba. Ma, több mint 125 évvel később, a két közvetlen budapesti gyors Arad felé jár, menetrend szerint valamivel kevesebb, mint 5 és fél óra alatt teszi meg ezt a távot.

Temesköz a legrégibb magyar tájnevek közé tartozik.¹ Bár van, aki Temesvár nevével kapcsolatban azt találja kihangsúlyozni valónak, hogy a „war” szó német eredetű, mivel a „wehr” ugye védelmet jelent,² mégis nyugodt lelkiismerettel egyértelműen kijelenthetjük, hogy ez egy „tőről sarjadt” magyar helynév, és várat jelent a Temes folyón! Mert az 1700-as évekig Temesvár a Temes és a vele összekeveredett Béga vizének mocsarai közt állt. Később ezeket a vízfolyásokat szabályozták, lecsapolták, és most a várost a Béga szeli át, a Temes pedig tőle jó tizenöt kilométerre került.

És amint ilyen földrajzi helyzethez illik, itt a tél enyhe (ritka a két-három napnál hosszabb ideig folyamatosan megmaradó hótakaró), korai a tavasz (március végén virágoznak a magnóliák, áprilisban az orgona, a cseresznye-, barack- és egyéb gyümölcsfák), fullasztóan meleg a nyár (főleg júliusban, két-három vagy több hétig is 40 fok körüli a hőmérséklet) és hosszú az ősz (Erzsébet- és Katalin-napja közt hull néha egy kicsi hó, de december általában hómentes). Így az évi átlagos hőmérséklet 11°C körüli. A szelídgesztenye (*Castanea vesca*) is itthon érzi magát.

FÖLDVÁRBÓL KÖVÁR

Egy bizonyos történetírás szívesen tekinti Zambara – Zurobara dák időbeli római tábort Temesvár ősének, azonosítva azt a későbbi időbeli Beguey (avar) helységgel, mely Glad fejedelem (aki, ha egyáltalán létezett, akkor bolgár lehetett!) állítólagos székhelye is lett volna. Ezek a feltételezések nem igazolhatók, például római várműnek semmi nyomát sem találták a város területén. De a legendák világába utalható Ár-

1 Bárány Ágoston: *Temes vármegye emléke*. Nagy-Becskerek, 1848.

2 „Was die Bezeichnung der Stadt (kiemelés tőlem, D. Gy.) »Temeswar« betrifft, so wird laut einigen Studien »-war« als deutschen Ursprungs – mit der Bedeutung »Schutz, Wehr« – betrachtet.” (Elsé von Schuster: *Temeswar – Timișoara*. ADZ Verlag, Bukarest, 1996.).

pád vezéreinek, Zoárdnak és Kadosának a létezése is, akik a honfoglalás után meghódították volna a Maros és a Temes folyók közötti országrészt, és a történelmi rege szerint a tartományt „Kund kapitányságának”, fővárosát pedig (talán?) Temesvárnak (*Dimiensis castri*) nevezték volna el. A temesvári földvár létezésének legrégebb nyoma a nagy Gellért-legendában van.

Tény, hogy Szent Gellért (980–1046) csanádi püspökségének főesperességekre való felosztásánál (1030–1040 között) a temesi volt ezek egyike. Nagyszámú türk népesség (kun, besenyő, uz?) szállta meg a Temes vidékét 1068–1089 közt. Ezen a területen győzött II. Géza király (1130–1162) 1152-ben I. (Komnénosz) Mánuel (1118–1180) bizánci császárral szemben. 1177-ben egy megye a Temes nevet kapta, de más forrás szerint Imre király (1174–1204) 1203-beli adománylevelében szerepel először Temes vármegye és annak okiratosan ismert első főispánja, Poth³. Tehát Temes megye első írásos említése mindenképpen a XII–XIII. századok fordulóján volt. II. Endre (1177–1235) 1212-es adománylevelében a temesvári várat királyi várnak „*Castrum Regium*”-nak nevezi. A temesvári földvár tulajdonképpen vízi vár volt, mint Csákvár vagy Sásvár Remete mellett (mindezek a Temes mentén). A várat kiszolgáló népség (várjobbágyok-iobagiones castri, váremberek-castrenses, zsellérek-inquilini, szabadparasztok-liberi) életterének biztosítására voltak hivatottak még a király által adományozott uradalmak, így Temesvárhoz Réti és Papd tartozott, de ezek 1266 után kikerültek a vár birtokából.⁴ IV. Béla (1206–1270) 1239-ben 40 ezer kunt fogad be Magyarországra, ezek tekintélyes része Temesvár köré telepedik le, és jó ideig, még ha nem is hivatalos formában, kun „közigazgatás” van a vidéken. 1278 tavaszán IV. (Kun) László (1262–1290) hadsereget gyűjteni Temesvárra jön, tehát ott már rég ezt a nevet viselő, számottevő helységnek kellett lennie, mely egy jól megválasztott stratégiai ponton épült a Marost a Dunával összekötő út mentén, vizek összefolyásánál, az ellenség által nehezen megközelíthető helyen.

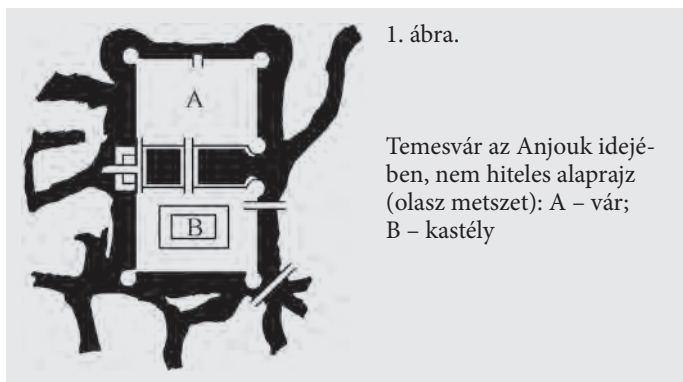
3 *Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye* (szerkesztette Borovszky Samu). Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1913 körül.

4 Pálkovács István: Az Árpád-kori Temesvár, *Heti Új Szó*, 1996. július 12.

A fent említettek ellenére 1266 volt az év (még mindig IV. Béla király ideje!), melyet a hivatalos történetírás Temesvár első hiteles írásos megemlékezésének tartott, és amelynek emlékére 1969-ben a belvárosi piacot „Timișoara 700”-nak nevezték el. Most már többnyire (Opriș, Petrovici) elfogadják az 1177-es évet.

Temesvár történetének egyik korszakhatára egybeesik az Árpád-kor végével. Az első magyarországi Anjou, Caroberto (1288–1342) vagy magyarosan I. Károly (Róbert) 1301-től mindjárt III. András (1265–1301, az utolsó Árpád-házi király) elhalálása után Temesváron várta ki hatalmának megszilárdulását; még az 1310-es harmadik, székesfehérvári utolsó, szent koronával történt megkoronázása után is ide tér vissza, és csak 1323 tavaszán megy végleges székhelyére, Visegrádra. **Temesvár** tehát egy ideig **Magyarország királyi székhelye** is volt. Kétséges, hogy azért választotta volna tartózkodási helyéül a temesi kunok területén lévő várost, mert kun atyafiságának segítségére számított. Ez az atyafiság nápolyi nagyapjának testvére, Izabella (Magyarországon a neve Erzsébet /1264?–1304/) által létezett, akit a kun anyától származó IV. (Kun) Lászlóhoz (1262–1290) adtak feleségül (1270). Egyrészt, mert ez igen laza atyafiság (ha egyáltalán számon tartották), másrészt mert Erzsébetnek (aki többet volt fogságban, mint szabadon) a kunokkal csak megalázó kapcsolatai lehettek (László azok leányaival szórakozott), harmadrészt, mert annak idején a kunok magát Lászlót is meggyilkolták. A helyszín választásának oka inkább Temesvár hadjáratok utáni visszavonulásokra megfelelő földrajzi helyzete és viszonylagos, akkor már királyi udvartartásra is alkalmas fejlettsége lehettek. Míg az Árpádok korában Temesvárnak csupán várként volt jelentősége (a korabeli okiratok mindig castrumként és nem civitasként említik, vezetőjét pedig várbírónak, castellanusnak nevezik), addig I. Károly alatt földvárból kővárrá (falazott várrá) alakították, mellé várkastélyt építettek, és ezek köré pedig a viszonylag rendezetten meghúzott utcákból álló városkezdemények kerültek: délen a későbbi Kispalánk, délkeleten pedig a később északra is körbenyúló Nagypalánk. A földvár körülbelül 170×110 méteres téglalap, a kővár és az olasz mesterek által 1307–1315 között épített kastély pedig egyenként kb. 127,2 ár területű volt. Ezeken kívül északi és keleti irányban 80–100 hold (46–57 hektár) mezőség terült el. A három oldalról természetes vízfolyással, negyedik oldalán

csatornával körülvett vár a Régi vár – Mária Terézia – Erőd u. – Hunyadi tér, mostani Telbisz – Bolyai – Lucian Blaga utcák – Huniade tér által határolt részen volt, egy észak–déli és egy kelet–nyugati főutcával, ezek találkozásánál pedig a vártemplom állt. A vár délkeleti csúcsánál, az úgynevezett Szigeten (ez a név még a török hódoltság alatt is fennmaradt), egy keskeny Temes ágon túl, ahol a mostani Bánság Múzeuma van, állt I. Károly palotája, a főépületből, valamint az északi oldalon a vár bejáratát őrző toronyból (donzson) álló megerősített várkastély (1. ábra).

1. ábra.

Temesvár az Anjouk idejében, nem hiteles alaprajz (olasz metszet): A – vár; B – kastély

Később ennek helyére építtette Hunyadi János (1407–1456) a róla elnevezett kastélyt, a donzsonból pedig Vízitorony lett, mellette a Vízikapuval. Temesváron, a fővárosban laktak halálukig a király egymást követő házasságainak feleségei is, az utolsó kivételével. (1. I. Leó halicsi fejedelem leánya, Mária (–1309?), valószínűleg Temesváron vannak a hamvai is; 2. Beutheni és Tescheni Mária (–1317); 3. Luxemburgi Beatrix (1305–1319), VII. Henrik német-római császár (1274–1313) leánya, János cseh király (1296–1346) testvére; 4. Piast Erzsébet (1305–1380), Łokietek I. Ulászló (1261–1333) lengyel király leánya, I. (Nagy) Lajos anyja⁵). Büntetőhadjáratra is innen Temesvárról indult I. Károly 1330-ban I. Basarab (1280?–1352) havasalföldi vajda, a magyar király engedetlen hűbérese ellen, de aki Posadánál, a Déli-Kárpátok egyik szorosában,

5 Bertényi Iván, Diószegi István, Horváth Jenő, Kalmár János, Szabó Péter: *Magyarország és Erdély királyai, királynői, fejedelmei és kormányzói*. Officina Nova, Budapest, 1997.

jelentékeny csapást mért a térhiány által mozgásában akadályozott nehéz páncélos seregre, így célja elérése nélküli hazatérésre kényszerítve Károlyt. Fia, I. (Nagy) Lajos (1326–1382) is Temesvárról indult 1358-ban V. István Uroš (1337–1371) szerb király ellen. Később 1385-ben, I. Lajos özvegye Boszniai (Kotromanić) Erzsébet (1340–1387) érkezett Temesvárra leányukkal, Máriával (1371–1395), a megkoronázott magyar királynővel, aki járt még itt 1389-ben férjével, Luxemburgi Zsigmond (1368–1437) királlyal, a későbbi német-római császárral. Zsigmond többször visszatért Temesvárra (1396, 1397, 1409, 1426). Az 1397-es *temesvári országgyűlésen* (több is volt!), ahol először vettek részt a városok képviselői, határozták el a telekkatonaság bevezetését (20 jobbágyporta után egy íjászt kellett kiállítani).

1390-ben a dél-magyarországi végeken megtörténnek az első török betörések. Ozorai Pipo (Filippo dei Scolari, 1368–1426) temesi gróf (főispán) erősíteni próbálta a várat (1407–1424). Feltűnik Hunyadi János (1407–1456), akit I. Ulászló (1424–1444) 1441-ben temesi főispánná nevezett ki. Hunyadi nem lehetett idegen ezen a vidéken, akár a Kolozsvár mellett másik feltételezett születési helyét, Hollóst (?) tekintjük – Nagyikinda közelében (ma a szerbiai Vajdaságban), akár az anyja feltételezett származási helyét, Marzsinát (Lugos és Déva között) vesszük figyelembe. Az 1443-ban földrengés pusztított Temesvárt, Hunyadi János építtette újjá balkáni hadjárata után (melynek során bevette Szófiát). Ekkor a vár belsejébe kerültek olyan utcák, templomok, melyek azelőtt azon kívül, a *váraljában* állottak. Eltűnik az Anjou-vár beépített része, négy kapun lehet közlekedni: az erdélyin (karánsebesin), lippain (prajkóin), aradin és a vízikapun. Losonczi idejében (az 1550-es évek elején) van egy ötödik kapu is, a tatai. Zsigmond, de különösen Hunyadi, sok töröktől menekült szerbet, román telepített a váron kívülre, a már említett Kispalánk és Nagypalánk nevű városrészekbe, melyeket kibővítve akkor vettek körül cölöpkerítéssel, palánkkal.

Hunyadi János családját Kolozsvárról 1447-ben Temesvárra hozza. A várt, várkastélyt és temesi grófságot V. László király (1440–1457) 1456-tól Hunyadinak adja zálogba (20 ezer arany kölcsönért). Ez az állapot 1490-ig tart, mivel ezek át szállnak halála után feleségére, Szilágyi Erzsébetre (1410–1483), de Mátyás fiára, Corvin Jánosra (1473–1504) már nem. A nagyobbik fiú, Hunyadi László (1431–1457) Cillei Ulrik

(1406–1456) lekaszabolása után (1456) V. Lászlót szinte házi őrizetben tartva viszi magával Temesvárra, és ott kicsikarja tőle a főkapitányi kinevezést. Persze, a „házi őrizetből” való szabadulása után a király azonnal bosszút áll. Lászlót Budán lefejezteti, Mátyást pedig túszként Prágába viszi. Később, 1458-ban Mátyás (1443–1490) királyként is meglátogatja Temesváron élő anyját.

GYÖTRELEM IDEJE

Az elkövetkező majdnem száz esztendő már a folyamatos török fenyegetettség árnyékában telik el. 1463-ban II. Mohamed (1432–1481), Konstantinápoly meghódítója (1453) elküldi Ali szendrői basát a temesi terület megtámadására (Szendrőt 1439-ben Albert király /1397–1439/ vesztette el, mivel a rendek felelőtlenül magára hagyták a török ellen). Pongrácz János erdélyi vajda Temesvár és a Temes jobb partja közt megveri Alit. Mégis utóbb, 1467-ben Ali Temesvár ellen vezeti 4 ezer főnyi seregét, de Nagy Ambrus temesi főispán nem engedi a vár közelébe.

A város név okiratban 1474-ben fordul először elő: **„civitas Temesiensis”**. A temesi főispánságot 1479-től Kinizsi Pál (1431–1494) kapja meg. Ő űzi el 1481-ben Iszkender basát, aki Temesvár vidékét rabolja. Később 25–30 ezer szerbet telepít a délvidéki vármegyékbe, számosat Temesvár Nagypalánk városrészébe. A várpalotában 1490-től 1552-ig már csak a temesi főispánok laknak. 1488 után ismét törökök rablókalandoznak Temes vármegyében, Kinizsi Temesvár alól riasztja őket vissza. II. (Dobzse) Ulászló (1456–1516) 1494-ben Temesvárra jön, és Kinizsivel betör Szerbiába. Táborozás közben, november 24-én Kinizsi meghal a Száva partján. Utóda Som Józsa lesz, akit 1511-ben Báthory István követ.

Majd érkeznek 1514-ben Dózsa paraszthadai... Ők észak és nyugat felől lövik a várost, de nem boldogulnak, és le akarják csapolni a Temes egyik ágát a Nagy-Temes medrébe, hogy közel kerüljenek a várhoz. Eközben megérkezik Szapolyai (Zápolya) János erdélyi vajda, szétveri Dózsa seregét, Dózsát (1470–1514) elfogják, és az ismert módon kivégzik. Szapolyai (1487–1540) és Báthory (1477–1534) a várpalota Józsefváros felé tekintő ablakaiból nézik ezt végig, ami arra enged következtetni, hogy a kivégzés helye jóval közelebb volt a mai

Belvároshoz, mint ahol az emlékezetére emelt Mária-szobor áll.

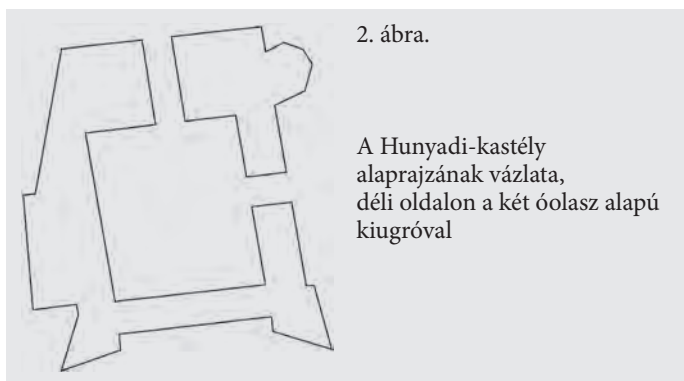
1509–1512 között pestis pusztít a vidéken, ezért II. Ulászló 1516-ban bekövetkezett halála után fia, II. Lajos (1506–1526) alatt Temes vármegye elnéptelenedik. De II. Lajost is magára hagyják a főurak, így 1521-ben I. Szulejmán (1494–1566) kezére kerül Nándorfehérvár és Szabács, majd Zimony.⁶ Következik Mohács, 1526. augusztus 29. Szapolyai János erdélyi vajda augusztus 20-án Temesvár alatt táboroz 40 ezer emberrel, és nem ér keletről Mohácsra a király, II. Lajos seregéhez csatlakozni, mint ahogy nyugatról nem ér oda Frangepán (1470–1527) horvát-szlavón bán sem. Az eredmény: másfél-két óra alatt a 26 ezer fős magyar sereget szinte teljesen megsemmisíti I. Szulejmán. II. Lajos menekülés közben meghal. Perényi Péter (1502–1548) temesi főispán megmenekül a mohácsi mezőről, magához veszi a szent koronát, és Szapolyaihoz csatlakozik. Október 14-én Szapolyai megválasztatja magát királynak, majd november 11-én I. Jánosként megkoronázzák (a mohácsi vereség szándékosan előidézett lenne?). Erdélyi vajdának kinevezi Perényit, temesi főispánnak Czibak Imrét (–1534). Később Perényi átáll a magyar trónra igényt tartó Habsburg Ferdinánd (1503–1564) osztrák főherceg oldalára, majd ő is, akárcsak Dobó István (1502–1572), Eger védője, haláláig senyved ennek fogságában. Ferdinánd a Mohácsnál elpusztult II. Lajos özvegyének, Máriának a bátyja és V. Károly (1500–1558) német-római császárnak és spanyol királynak, Európa akkori leghatalmasabb uralkodójának az öccse. Mi több, 1515-től II. Lajos nővére, Anna (1503–1547) a felesége! A Habsburgoknak ehhez a szoros családi összefonódásához a Magyarországon uralkodó Jagellókkal hozzáadód-
nak még II. Ulászló (Anna és II. Lajos apja), I. Miksa (1459–1519, Ferdinánd nagyapja) német-római császárral kötött és 1515-ben megerősített öröklési szerződésai.⁷ Így 1527. november 3-án őt is magyar királlyá koronázzák (I. Ferdinánd).

I. János Perényi után Czibak Imrét teszi meg temesi főispánnak, de őt nem ismerik el, és akkor az I. Ferdinándtól át-

6 Nemeskürty István: *Mi magyarok*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993.

7 Bánhegyi Ferenc, Ósz Gábor, Szabolcs Ottó: *Ezeréves Magyarország. Képek az ezeréves Magyarország történetéből*. Apáczai Kiadó, Celldömölk, 1999.

ált Török Bálintot (1502?–1550) nevezi ki. 1527–1528 között I. Ferdinánd felbujtására a törökök elől menekült szerb zsoldosvezér, Cserni (Fekete) Jován (1492–1527) hadsereggé szervezi a Temesváron és környékén letelepedett szerbeket, és követeli a vidék Szerbiához való csatolását. A martalóc hadakat Cibak Imre váradi püspök veri szét. 1540-ben meghal I. János, és Magyarországon az 1538-as váradi békeszerződés értelmében I. Ferdinánd marad egyedüli uralkodónak (Magyarországon a Habsburg-uralom ekkortól tart majdnem folyamatosan az I. világháború végéig, 1918. október 30-ig, IV. Károly lemondásáig). 1540-ben Petrovics Péter (1485–1557) a temesi főispán, akinek azonban ugyanezen békeszerződés értelmében, 1551-ben át kell adnia a várat az I. Ferdinánd nevében Erdélybe érkező Giovanni Castaldo (1493–1563) tábornoknak. Ennek tisztje, Bernardo Villela de Aldana tábornokmester (?–1562) 400 spanyollal és egy zászlóalj némettel augusztus 20-ig átveszi Petrovicstól Temesvárt és Lugost. Arra a hírre, hogy Szokolovics Mehmed (1505–1579) beglerbég 60 ezer főnyi törökkel augusztus 3-án elindult az átadott várak bevételeire, Ferdinánd király György barát (Utješenić Martinuzzi Fráter György, 1482–1551) váradi püspök javaslatára (János király György baráttra bízta volt az országot) Temesvár főkapitányának Losonczi Istvánt (?–1552) nevezi ki.

A beglerbég seregei 1551. október 16. és 27. között ostromolják Temesvárt, 5 ezer török és 15 (?) várvédő pusztult el. Sajnos ezután a szünet csak ideiglenes... 1552. január 17-én Losonczi megunja Aldana áskálódásait, és elhagyja Temesvárt. De rá van szorulva Ferdinándra: fiú utóda nem lévén,

mikor leányai, Anna és Fruzsina fiúsítását kéri⁸ a királytól, ismét el kell vállalnia a temesi várkapitányságot (március 30.). A temesvári fegyveres őrség összesen kb. 2310 ember, ezek között 500 spanyol, 300 cseh, vallon, 150 városi katona, a többi magyar volt. Védelmi pontokul az akkor már katonailag kezdetleges építkezésének számító várban mindössze az olasz építésszek által két óolasz típusú bástyával megerősített várkastély (melyek alapjainak rajzát követik a mai Hunyadi-kastély déli oldalának kiugrói, 2. ábra) és a Béga melletti Vízitorony szolgáltak. Jön a nyár és megérkezik Ahmed basa nagyvezír (–1555) és Szokolovics Mehmed ruméliai beglerbég egyesült 80 ezres seregével és 116 lövegével. Előbb felégetik a külvárosokat, majd június 23-tól négy napig lövetik a várat, rombolják a falakat.⁹ Július 3-án Musztafa nikápoli basa (1500–1580) rohamra vezeti az ostromlókat. Visszaverik. Újabb lövetés július 6-ig. Rohamok. Losonczit egyezkedésre akarják rávenni. A júliusi forrásokban kiszáradnak a mocsarak, a Temes is, Ahmed közelebb hozza tüzéréjét, az ágyúzás hatása erőteljesebben érvényesül. Július 12-én újabb roham. Újabb egyezkedés. 20-án roham. Már majdnem minden le van rombolva. Legborzasztóbb a július 24-i roham. Július 25-én a vár legfontosabb bástyája, a Vízitorony Ahmed kezére kerül. Megint egyezkedni akar Losonczival, de az visszautasítja. Ám az őrség nagy része elpusztult, a pincék tele nehéz sebesültekkel. A családjukért és vagyonukért aggódó városi polgárok könyörögni kezdenek Losonczinak, adja fel a várat. A tisztek egy része is a megadás mellett van, a spanyol zsoldosok pedig már nem akarnak harcolni. 26-án átmegy Ahmed táborába egy magyar és egy spanyol tiszt. Ahmed elfogadja a feltételeket, megesküszik, hogy a védők bántatlanul elvonulhatnak, és menedéklevelet ad. 27-én a prajkói (lippai) kapunál kezdik a kivonulást, de Ahmed megszegi esküjét, legyilkoltatja Losonczit (fejét Sztambulba küldi), az életben maradottakat visszakergeti a várba. Ezzel Temesvár 164 évre török uralom alá kerül.

Tinódi (Lantos) Sebestyén (1510–1556), Török Bálint író-deákja, e korszak legnagyobb históriás énekes az első, aki két

8 Berán Oszkár: *Temesvár és vidéke írásban és képen valamint kalauz a Temesvároott 1891-ben tartandó kiállításon*. Rösch G. F. Kiadó, Temesvár, 1891.

9 Kádár Gyula: *A romániai magyarság rövid története. II. Az 1541–1711 közötti korszak*. Cathedra Kft., Sepsiszentgyörgy, 1991.

héttel Temesvár eleste után már megénekli ezt a Magyarországot sújtó kegyetlen csapást. Énekében, *Az vég Temesvárbán Losonczy István haláláról* annyira biztos vonásokkal írja le Temesvár környékét és a várat, mint aki járt ott (bár erre nincs más bizonyíték): „*Ím az Temesvár Temes vizén vagyon, // Az víz körüle nagy folyásban vagyon, // Napkelet felől Sziget város vagyon, // Az felszél felől derék várad vagyon, // Oly szép árokkal kerítése vagyon, // Három kapuja az városnak vagyon, // Vár, város között egy szép vízvár vagyon, // No, ott dél felől Ulicia mezeje, // Hogy kinn megszállott az császár ereje*”... Ugyanő énekelte meg a két temesi grófnak, Perényi Péternek és Török Bálintnak szomorú fogságát is.

A meghódított dél-magyarországi területeken felállított török kormányzóság központi székhelye lesz Temesvár. Kászonbasát ennek a területnek a beglerbégjévé nevezik ki, ő pedig Temesvárt haladéktalanul védelmi állapotba helyezi, török csapatokkal töltve fel. A templomokat mecsetekké alakíttatja, és a kijavított Hunyadi-kastélyt teszi székhelyévé. Temesvár *ejálet* (vagy *vilajet*) Ruméliába olvad bele (a mai Törökország európai részét most is Ruméliának hívják). Idővel, ebben az *ejálet*ben a következő *szandzsákok* (kerületek) lesznek: a temesvári, a becskereki, a csákovai, a pancsovai, a lippai, az új-moldovai és az orsovai (Szerbiában mai nap is van egy Szandzsáknak nevezett tartomány!). A török tartományi felosztás elég rendszertelen volt: gazdasági, adózási szempontok szerint történt. Halil bég és Kászon basa osztotta be a temesvári *ejálet*et és állapította meg a határt Erdéllyel. A nyilvántartásba vett falvakat a szultán aztán császári levéllel szpáhiknak és bégeknek adta. Az *ejálet* beglerbégje kétlófarkú basa volt. Ennek voltak alárendelve a szandzsákok bégjei. Szintén neki voltak alárendelve a kisebb erődített helyek: Versec, Temesgyarmat, Keve, Horom, Új-palánk stb. egylófarkú basái. Temesváron volt a székhelye az igazságszolgáltatást vezető *muftinak* (törvénytudó pap, főbíró). Oldalán több *kádi* (bíró) működött. A kerületekből az adót a *keszedárok* (adóísztek) szedték össze, és a Temesváron székelő *chasinedárnak* (kincstárnok) szolgáltatták át. A *keszedárok*nak a *szerdárok* voltak alárendelve, a falvakban ők viselték az albírói beosztást. A jövedelem a tizeden felül magas fejadókból állott, amit nemcsak emberekre, de haszonállatokra is kivetettek. Megjelenik a városi muzulmánok kivételezett rétege (a törökök csak a városokban és a nagyobb falvakban telepedtek meg). Helyben maradt lakosság is

van: római katolikus dalmaták, örmények, görög keleti szerbek, macedónok, románok és néhány zsidó család. Mecsetté alakított régi templomuk mellett (a mai str. Ungureanu/Városház utcának a p-ța Libertății/Szabadság térbe torkoló sarkán lévő kupolás épület helyén), szemközt a török fürdővel (a mai Óvárosháza helyén) húzódtak meg a *bosnyák tartománybeli Ferenc-rendi barátok*, akik a lelkipásztorkodás mellett gyermekoktatással is foglalkoztak a saját szláv nyelvükön. A magyar nyelv is jelen van: 1582-ben március 8-án¹⁰ a temesvári katolikusok (Hertzeg István városbíró) magyar nyelven írtak XIII. Gergely pápának (1502–1585, ő rendelte el a Gergely-naptár használatát 1582. február 24-én), küldene nekik magyar tanítót, ki gyermekeiket oktassa. Megemlíti a levélben, hogy e tartományban – a temesi részekben – csak három pap van, de egy sem tud magyarul prédikálni. „Gyors” reagálás a válasz: 1690 táján Telekesy István csanádi püspök (1633–1715) egy főpapot jelöl ki e részekre. A XVII. század második felében a „város”-t négy, a külvárosokat tíz kerületre osztják, de ez mit sem változtat leromlott állapotán. Evlia Cselebi (1611–1684?) török utazó, aki 1660–1666 között járt Magyarországon, írja Temesvárról, hogy a kéményeken kívül egyéb építmény nincs is kőből, a házak zsindellyel fedettek, az utcák deszkával; a lakosság a Temes vizét issza, s oda dobják a szemetet is.

2015-ben, a villamos pálya felújítása alkalmával kiásott Takarékpénztár utca/str. 9 Mai alatt több, XII–XVII. századi lelet mellett, felszínre kerültek (majd ismét eltemették) az egykori fából készített utcai felépítmények (3. ábra). A törökök keveset építettek, még imaházakat sem, az elfoglalt keresztény templomokat alakították dzsámikká, moseákká (mecseteké), például a volt Szent György-templom lett a Nagy Mecset. Az igaz, hogy minden nagyobb helységben fürdőket rendeztek be, de ezeket vagy a már meglévő városi épületekben vagy „veres fedelű fabódékban”. Ilyen volt a város négy közfürdője, melyek egyike a Vízikapu mellett, kettő pedig a mostani Szabadság téren állott. Ugyanennek a térnek a déli oldalán volt a bazár (a mai helyőrség-parancsnokság/Comenduirea garnizoanei helyén). Megemlítendő a várost átszelő víz csatornázási munkálata 1642–1643-ban, a krétai Andrea Cornaro vezetésével (ő volt a belgrádi Kalimegdan erőd egyik tervezője is).

10 Stanciu, Ioan: Instituția primăriei la Timișoara. *Agenda*, Timișoara, 25 mai 1996.

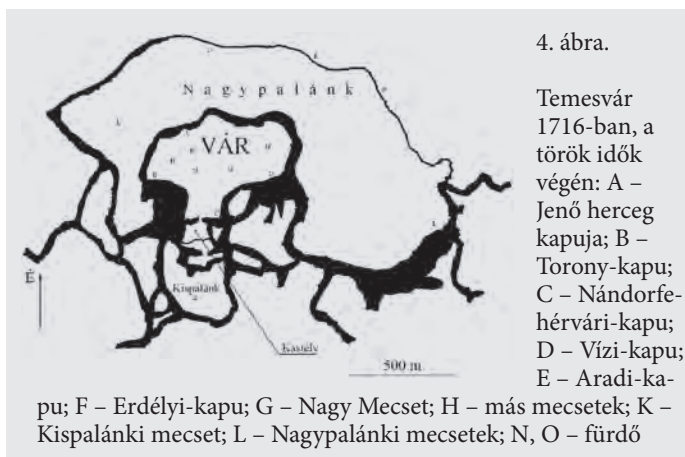
Az ismételt osztrák támadások ugyan 1683–1689 között a vár megerősítését célzó építkezésekre kényszerítik a törököket, de a kastély és a kapubástyák kivételével ez mind földdel és fával (palánk) történik. Továbbra is a várvezetés székhelye a kastély, melynek sziluettjét öt, téglából készült hegyes tetejű torony uralja. Rendezettebb beosztás, nagy kertek voltak a Kispalánk nevű külvárosban. Nagypalánk a másik külváros, több mint 50%-át tette ki az egész városi képződménynek. Északi nyúlványa spontánul alakult ki a várat megkerülő út, majd később a vártól a szélek felé irányuló rendezetlen, de nagyjából sugarasan kifejlődő utcák mentén. Délkeleti részét pedig egyes térképek Rácvárosként említik. A str. Torontalului/Szegedi úton volt, a városon kívül, a kertek között a basa nyári lakja.¹¹ 1716-ban, mielőtt az osztrákok elfoglalták volna a törököktől, a város a 4. ábrán vázolt térkép szerint nézett ki. Közben szórványos kísérletek történtek Temesvár visszafoglalására: 1596 tavaszán Báthory Zsigmond (1572–1613) erdélyi fejedelem ostromolta, 1597. október 17. – november 17. között Jósika István (–1598) erdélyi kancellár támadta, majd 1689 februárjában a császáriak bekerítették a várost.

Azok az erdélyiek, akik szembefordultak a Habsburgokkal, vissza-visszavonultak a török uralta vidékekre. Így Temesvárra jött 1602-ben Székely Mózes (1553–1603) udvarhelyszéki kapitány a dél-itáliai keresztény-albán származású, kegyetlenkedéseiről híres Giorgio Basta (1550–1607) császári tábornok elől, vagy Bethlen Gábor (1580–1629), de Bocskai István (1557–1606) is Temesváron lakott, amikor 1604-ben fejedelemmé választották. 1688-ban török katonai forradalom volt, agyonverték Ibrahim helytartót. Önállóan szervezett közösséget alkotva, a szerbek és a románok a Nagy- és Kispalánk városrészekben laktak, jó viszonyban a várbeli törökökkel és a mohamedán ha-

3. ábra. A 2015-ös ásátásoknál előkerült utcai felépítmények

11 Oprea, Mihai: *Timișoara. Mică monografie urbanistică*. Editura Tehnică, București, 1987.

tóságokkal. *Capul plecat, sabia nu-l taie* – nem fogja a pallos a lehajtott főt, tartja a román mondás, és ezzel kihúzták 1716-ig, az osztrák hatalomátvételig, majd tovább, 1918-ig.

A török hódoltság legsúlyosabb következménye a temesi terület elnéptelenedése és magyar jellegének elvesztése. Ez nem annyira az adótehernek, mint inkább a zsarnoki önkénynek volt köszönhető.

Említsük meg, hogy 1570-ben Miksa (1527–1576) és II. János (János Zsigmond, 1559–1571) megkötik a speyeri szerződést, rögzítve a két Magyarország közötti határvonalat. János Zsigmond lemond a „választott magyar király” címről, és mint fejedelem uralkodik. Ekkor kapják az ő országrészei az Erdélyi fejedelemség nevet, a Temesköz és az Alföld peremvidékei – Magyarország részei – pedig a Részek (Partium) elnevezést. Ezek együtt Magyarország elválaszthatatlan „tagját” képezik.

OSZTRÁK ERŐD

A Kara Musztafa nagyvezír (1634–1683) által vezetett 1683. évi Bécs elleni török támadás kudarca után I. Lipót (1657–1705) uralkodása alatt, gyors ütemben felszabadult Magyarország nagy része a másfél évszázados török uralom alól. Buda, vagy ahogyan törökök becézve nevezték, Kizil (kirmizi?) Elma (Piros Alma),¹² 1686 nyarán szabadul fel Lo-

12 R. Várkonyi Ágnes: *Buda visszavívása. 1686.* Móra Ferenc Könyvkiadó, Budapest, 1984.

tharingiai Károly (1643–1690) herceg fővezérsége alatt. 1691-ben Lajos Vilmos (1655–1707) badeni örgróf Szalánkemén-nél arat nagy győzelmet, 1697-ben Savoyai Jenő (1663–1736) herceg az új fővezér, ő győz Zentánál. A Habsburgok nyugati konfliktusai, a spanyol örökségért való küzdelem végül békére sarkalta Bécset. Karlócán állapodtak meg 1699 januárjában a törökkel, amikor is a Szerémség egy kis része és a Temesköz kivételével egész Magyar- és Horvátország a Habsburgoknak jut. Az egykori hódoltsági területeket a bécsi udvar olyan szerzeménynek tekintette, amelyekkel a fegyveres hódítás jogán szabadon rendelkezhet. Ennek a felfogásnak a következményeként megszámlálhatatlan visszaélés történt, és az így fellángolt elégedetlenség indította útjára 1703-ban a Rákóczi-szabadságharcot. Előbb Marosvásárhelyen, 1707. április 5-én az Erdélyi országgyűlés, majd Ónod mezővárosban május 1-jén a Magyarországi országgyűlés kimondja a Habsburgok trónfosztását. De a jobbagykatonaság felszabadítása ellentétekhez vezetett a nemességgel, és a katonai sikerek is elmaradtak. Végül 1711-ben, miután február 21-én II. Rákóczi Ferenc (1676–1735) Lengyelországba indul, hogy találkozzon Nagy Péter cárral (1672–1725), tábornoka, báró Károlyi Sándor (1669–1743) Szatmáron békét köt gróf Pálffy János (1663–1751) császári tábornaggal, és május 1-jén a majtényi síkon a maradék kuruc sereg leteszi a fegyvert. Alig ért véget a spanyol örökösödési háború (1713, utrechti béke), III. Károly (1685–1740), I. Lipót fia máris háborút indított a törökök ellen, és ennek során terjedtek ki a hadműveletek Temesvárra is. A harcok igen eredményesen zárultak, az 1718. évi pozsareváci békével sikerült megszerezni Temesközt, Észak-Boszniát, Szerbiát, valamint Olténiát. Ezek hamarosan, az 1737–1739-es újabb török háborúban elvesztek, kivéve Temesközt.

Temesvár visszafoglalását az 1716. augusztus 5-én Péterváradnál (Újvidék erődje) a török főszereg felett aratott győzelem tette lehetővé. Mehmed aga (1670–1725), Musztafa basa helytartója, 18 ezer főnyi törökkel védekezik Temesváron, mikor 1716. szeptember 2-án megkezdődik az ostrom (5. ábra) mintegy 80 000 fős császári sereggel. A Kispalánk felől felmentésre érkező török sereget Pálffy huszárjai szeptember 23–24-én visszaverik. Nagypalánkot, amely 50%-át tette ki a városnak (az ostromnapló szerint ez a település akkor Bécs nagyságú volt), október 1-jén elfoglalják. Október 12-én a Musztafa basa vezette, mintegy 18 000 fős török helyőrség

5. ábra. Az ostromló seregek megérkeznek Temesvár alá (nem hiteles metszet)

megadja magát, és 17-én az összes muzulmán civillel együtt visszavonulhatnak a Dunától délre. A vár birtokbavétele után a császáriak úgy találták, hogy a törökök semmiben sem szenvedtek szükségét, a védművek még jó állapotban voltak, tehát még sokáig dacolhattak volna. Visszamaradt lakosság: 466 rác-szerb (és román?), 144 zsidó és 35 örmény. Állnak még a mecsetekké átalakított régi Szent György-templom és a bosnyák ferencesek XV. század végi temploma. Ostrom után, takarításra és helyreállításra a parancsnokság 2000 embert rendel ki. Az ostromlók veszteségei: 4192 fő, sebesültekkel 6599.

A császár magyarországi hadseregének főparancsnoka és az Udvari Haditanács elnöke, Savoyai Jenő herceg (François-Eugène de Savoie-Carignan, Eugen von Savoyen, 1663–1736), aki maga vezette a hadműveleteket, kevés megértést tanúsított a magyar függetlenségi törekvések iránt. Párizsban született, és XIV. Lajostól (1638–1715), a Napkirálytól átpártolt annak riválisához, I. Lipóthoz. Számos fényes győzelmet aratott a török ellen, a spanyol örökösödési háborúban, és diplomataként is sikeres volt. November 1-jén kinevezi az új hódításként kezelt, koronabirtoknak (Kronland) tekintett, Magyarországhoz nem tartozó, **Temesi Bánságnak** elkeresztelt tartomány katonai és polgári kormányzójává gróf Claudius Florimund Mercy (1666–1734) lovassági tábornokot **Temesvár székhellyel**, a vár parancsnokává pedig Franz Paul von Wallis (1678–1737) tábornokot.

Mercy hozzálát az új császári birtok birodalomba való be- tagozásához, valamint Temesvár felépítéséhez. Meghagyja a meglévő rác városi tanácsot (magisztrátus) Muncsia Miklós- sal az élen. A rác bíró az osztrákok előtt ismert ember volt, mert az ostrom alatt Vladiszávljevics Joannicius temesvári szerb püspökkel többször kilopózott éjszakánként azok tábo- rába, és értesítette Jenő hercegeket a várbeli állapotokról. Mercy külön német magisztrátust hoz létre az ostromló sereg nyomán érkező német polgárságnak. Ennek beiktatására 1718. január 1-jén kerül sor, első német városbíró Hold Tóbi- ás Boldizsár (Thobias Balthasar Hold) frankenhauseni (Bajor- ország) tábori sebész lesz. Ez a két önkormányzat önállóan működött 1780-ig, amikor egybeolvadnak, majd 1812-től a város vezetőjét polgármesternek nevezik.¹³

1719-ben elkezdik egyrészt helyreállítani kaszárnnyaként a Károly Róbert hajdani palotája helyén állt Hunyadi-kastélyt, másrészt építeni az Erdélyi Kaszárnnyát és mellette a Katonai Élelmezési Laktanyát és Raktárt (Provienthaus). Az Erdélyi Kaszárnnya 1730-ig épült, falának vonala nagyjából rátevődött a régi délkeleti várfal kontúrájára. 483 méteres hosszával, közé- pen megfigyelő toronnyal Európa leghosszabb ilyen jellegű építménye volt, nagyjából a mai Bolyai utca vonalától a Con- tinental Szállóig nyúlt el. Bolthajtásos folyosóin jól kivehetőek voltak a Hunyadi-vár részei. 1961–1965 között teljesen lebont- tották. Közben sorra felújulnak az egyházi létesítmények. A Pez Lőrinc jezsuita atya által átvett, mecsetből visszaalakított, a vár visszavétele után a katonaság által élelmezési raktárnak használt régi Szent György-templomra 1719. szeptember 12- én felkerül az első kereszt, amelynek védőszentjéül a Boldog- ságos Szűzet választották (ad Mariam Serenam). Orgonát és három harangot Bécsből küldtek, Szent Mihály-napja előesté- jén be is harangoztak. De visszajöttek a minoriták is, kiknek I. Károly (Róbert) óta volt zárdájuk Temesváron. Ők a Kispal- ánk egy kápolnából mecsetté, most pedig visszaalakított épü- letébe rendezkedtek be, hol az Árpádok alatt a domonkosok Szent László-temploma állt. Később, 1723-ban a nagypalánki

13 A regáti (ókiráltsági) román szóhasználat nem különbözteti meg a falusi bírót a polgármestertől (primar). A magyar szóhasználat is át- vette ezt, és így 1990-től, a kommunista diktatúra megdöntése után, a tanácselnökökből polgármesterek lettek nemcsak a városi, de a köz- ségi elöljárók is, pedig ez utóbbiak magyarul (falu)bírók.

helyreállított régi zárdájukba és templomukba költöztek át, melyet Szent Katalinnak szenteltek. Ez a templom is mecsetként átvészelte a török időket, talán oda volt eltemetve Mária (Katalin), I. Károly (Róbert) első felesége. Teológiai iskolát tartottak fenn 1733–1738 között, de a vár újraépítése során a templom is és a zárda is a harmadik külső sáncban enyészett el (1757–1762), némi részük a posta-palota építéskor, annak alapzatának kiásásánál került elő. Helyére 1763-ban egy latin feliratú, csúcsán keresztet hordozó obeliszket állítottak, mely az idők folyamán a Lippai úti temetőbe került. Cseh hivatalnokok sürgetésére 1721-ben a bosnyák ferencesek megalapítják a Nepomuki Szent János Társulatot, templomuk elé pedig a szentet ábrázoló kőszobrot állítanak (p-ța Libertății/Szabadság tér). **Temesvár ma is létező legrégibb szobra a Nepomuki Szent János**, 1722-ben már állt. Jelenleg a gyárvárosi római katolikus Millenniumi templom előtt van. Később, 1726-ban, a Temesi Bánság védőszentjévé nyilvánítják. Mivel az 1718. július 10-i passarowitzi béke III. Károlynak juttatja Szerbiát is a Morava folyóig, Petrovics Mózes (–1730) belgrádi metropolita kiterjeszti érsekségét a Temesi Bánságra is, noha ez a karlócai, illetve akkor még a krusedoli szerb metropolitaság alá tartozott. Sőt, 1721. április 22-én a székhelyét is Temesvárra teszi, és öt évig két görögkeleti szerb egyházfőnek is a székhelye Temesvár. Nagypalánkban állott igen magas tornyú régi templomuk.

Temesköz betelepítése 1719-től kezdődik főleg németajkúakkal Bajorországból, Braunschweighból, Elzászból, Lotaringiából, Stájerországból, de szép számmal vannak csehek, szlovákok, olaszok, franciák, brabantiak, spanyolok is a birodalom minden részéről. Magyarok azonban nincs mit keressenek erre felé! Így gróf Nádasdy László (1662–1729) pálos szerzetes, győri kanonok, Fogarasföld örökös főispánja, hit- és bölcsész tudor, akit 1710. július 15-én (tehát mikor Temesköz török kézen volt, és még fel sem merült, hogy visszakerülhet a csanádi püspökségbe) I. József (1678–1711) csanádi püspökké nevezett ki, csak 1724. március 4-én mehetett Temesvárra mint a tartomány főpásztora, addig távol tartották. Halála után, 1730-tól 1777-ig nem neveznek ki több magyar születésűt a csanádi főpásztori székre!¹⁴ 1989 óta, bár már majdnem

14 Reményik Sándorral kell kiáltanunk: ...*De ne halljátok soha többé/ Isten ígését magyarul?!/S gyermekeitek az iskolában/Ne hallja szülője*

minden német anyanyelvű repatriált Németországba, tehát a római katolikusok többsége most magyar, a helyreállított püspökség élére már a második kinevezett püspök is (utóbbi Németországból visszatért) német. Ez nem lenne baj, de alattuk a román nyelvű római katolikus misék Temesváron túlsúlyba kerültek, másrészt pedig, míg a többi erdélyi egyházmegye (Bihar, Szatmár) püspökei folyamatosan kéri a pápától, hogy vonja ki őket a bukaresti érsekség fennhatósága alól, és helyezze a gyulafehérvári érsekség fennhatósága alá (mely Erdélyben van, tehát így lenne természetes), a temesvári püspökök ezt nem teszik.

6. ábra. A temesvári vár 1727-ben (jól követhető a 4. ábra török várának kontúrja): 1 – Hunyadi-kastély; 2 – Nagy-bazár romjai; 3 – Gyógyszertár; 4 – Bosnyák ferencesek temploma; 5 – Török fürdő romjai; 6 – Jenő-herceg kapuja (Forforosi); 7 – Jezsuiták temploma; 8 – Erdélyi Kaszárnya; 9 – Erdélyi Kaszárnya tornya; 10 – Helyőrségi iroda; 11 – Kincstári ház (Kameralhaus); 12 – Kaszárnya; 13 – Aradi-kapu (Mortorosi); 14 – Mercy palotája; 15 – Lugosi-kapu; 16 – Élelmezési lakatnya és raktár (Provienthaus); 17 – Lőpor raktár; 18 – Sörgyár

szavát?!/Ne hagyjátok a templomot,/A templomot s az iskolát! (Templom és iskola).

Az első magyar katolikusok 1730 után kerülhetnek ide, a protestánsoknak pedig csak az 1734. október 20-án kiadott *Resolutio Carolina* engedélyezett szabad letelepedést. Ezt a politikát a beindított iskolák tanítási nyelvén is nyomon lehet követni: 1717-ben német, 1756-ban szerb, 1758-ban román elemi indítanak. Megnyílik 1725. november 6-án az **első gimnázium**, a jezsuiták latin iskolája. A várátadás után több zsidó család is maradt Temesváron, ők spanyol zsidók voltak (szefárdok). A Jenő herceg emlékére meghagyott várkapu boltozott csarnokában rendeztek be maguknak imaházat. Tulajdon bírójuk volt: Mercy kormányzata alatt Politzer Ábrahám, rabbijuk Mayer Ábrahám Lévi. Csakhamar jiddis nyelvet beszélő zsidók (askenázik, azaz „németek”) is érkeztek, akikkel csak 1776-ban egyesítették az önkormányzatukat. Később a városterveken az úgynevezett zsidónégyszeg (Judenhof) idekerült, még később ide közel építették a belvárosi zsinagógát.

Tizenegy évvel a visszavétel után, még a török vár kontúrjai dominálnak (6. ábra). De 1728-ban a felsőbb hatóságok elé terjesztik Temesvár várának és városának Építkezési Szabályzatát. Nyilván az első építkezések csak a védművek használhatóságának fenntartására szorítkoztak, valamint néhány nagyon szükséges épület felépítésére, anélkül, hogy egy egységes terv létezett volna. A tervszerint minden fa- és vályogház lebontódott, az új épületek pedig téglából készültek. Nagyrészt emiatt nem maradt fenn semmilyen középkori emlék napjainkig, kivéve a kastély egyes részeit és azt az arab feliratos, perzsa szövegű márványtáblát (7. ábra), mely ma az Óvárosházának nevezett épület (a volt német Városháza) falán tekinthető meg. Magyar fordítása: „E fürdő felállításának éve a gyötrelem ideje Ibrahim Ehán alatt. Hedsra 1053”; valószínűleg ennek az épületnek a helyén levő török fürdőről került ide, amelyik a mi időszámításunk szerinti 1675-től működött (egyes mai kutatók, mint Aurel Decei, tagadják a török fürdő létét).

De a vár alapkőletétele már 1723. április 25-én (húsvét utáni második vasárnapon) megtörtént, ott, ahol az új várfal a régi felett észak felé halad. Az alapkövet Gastayer Mihály jezsuita előljáró ágyúdörgés, katonai parádé mellett helyezte el a következő, cinlemezre vésett sorokkal: „Imperante Carolo VI., Duce Eugenii Sabaudiae Principe, per cladem Petro-Varani MDCCXVI a Turcis recuperata Provincia, sub praesidio Claudii Comitiss a Mercy, anno a partii Virginis MDC-

CXXIII, die XXV. mensis Aprilis Temesvarini monia fundabantur”. Ez a III. Károly rendeletére készülő új vár, melynek munkálatait az északi bástya alapozásával kezdik, 1765-ben készült teljesen el (42 év, 30 millió talléros költség!). A lakosság kiköltözik Kis- és Nagypalánkba, az 1718-ban keletkező (Oláh vagy Régi) Majorokba (ma Erzsébetváros) és a már települőfélben levő, 1744-től Ráckülvárosnak nevezett helységbe (ahol valaha a mahale, mo-hallo¹⁵, vagy talán Mihallának nevezett török táborhely lett volna). Ez a későbbi Ferencváros, ma Mehala.

7. ábra. Arab betűs felirat

A vár belterületén (a mostani **Belvárosban**, Cetate), a Nagymecsetből visszaszentelt jezsuita templom szomszédságában felépítették az ún. Jezsuiták házát. Így a vár legmagasabban fekvő pontján kialakult egy építészetileg elég szabálytalan, háromszögletű tér, a Szent György tér, mivel a templom fekvése északnyugat–délkelet irányú volt. Ez a tér lett a szellemi központ, mivel itt, a Jezsuiták házában hozták létre később, **1806-ban**, Kőszeghy László (1745–1828) kérésére a Római Katolikus Papnevelő Intézetet, mely **Temesvár első egyetemi kara** volt. Mindkét épületet lebontották 1913–1914 között. De az első építkezések közé tartozik még Mercy székháza, a Bánsági Kormányzó Palotája (Generalathaus) a Balázs téren (a mai Continental Szállóval szemben) és Wallis székháza, a Várparancsnoki Palota (Commandantenhaus) a Szabadság téren (a mai Helyőrség-parancsnokság/Comenduirea garnizoanei), ahol azelőtt a török főparancsnok (beglerbég) palotája állt. Azt a klasszikus barokk épületet, amelyet ma Mercyháznak neveznek, ámbár körülbelül ott van, ahol a Generalathaus volt, mégis jóval Mercy 1734-ben a páрмаi csatatéren történt eleste után építették (1779-ben bontották le a régi palotát, és 1783-ban még üres telek volt ott). Miután 1731. de-

15 Farkasfalvi Kornél: *Temesvári kalauz (Temesvár szabad kir. város és környéke rövid ismertetése legújabb térképpel)*. Uhrmann Henrik, Temesvár, 1914.

cember 24-én Peter Solderer (1690–1741) városbíró elhelyezi a mostani Óvárosháza (akkor Deutsches Rathaus) alapkövét, melynek elkészülte után, 1735. február 15-én újra is választják, lassanként kialakul a Szabadság tér. Ennek katonai központ jellege kihangsúlyozódik 1775 után a Tiszti Kaszinó (ma Casa Armatei) és a vele szemben lévő laktanya révén. Ezt később Karl May (1855–1921) tervei alapján átépítették háromemeletes, eklektikus stílusúra, melyben a Mezőgazdasági Hitelbank (Takarékpénztár) működött. Ugyancsak a Szabadság téren kap helyet a Nepomuki Szent János Társulat 1756-ban emeltette Pestis-szobra (**Temesvár időrendben harmadik szobra**), mely az előző, innen elvitt Szent János-szobrot helyettesíti. Bezárul 1733-ban az új várfal alkotta belső gyűrű is, mely kétszer akkora területet övez, mint amekkora a középkori volt.

Forgalomban maradtak a török hossz- és súlymértékek (okka, arasz, láb) egészen 1725-ig, mikor a bécsi adminisztráció elrendelte a bécsi font (0,56006 kg), bécsi rőf (0,777 m) és 1726-ban a pozsonyi mérő (62,53 l)¹⁶ használatát. Adásvétel-nél kezdetben a szokás szabályozta a pénzek nemét és értékét. Forgalomban voltak török, német, lengyel, francia és olasz pénzek. Leghasználatosabb a Rákóczi-féle váltópénz volt és a Rákóczi-féle poltura. Helyettük 1728-ban bevezették a cseh garast (Böhmische gröschl), a Rákóczi- és lengyel pénzeket kitiltották, a zecchino-dukátok értékét egyenlővé tették a körmőci-aranyakéval, a Louis d'or (Lajos-arany) értékét kb. 6 forint 48 krajcárban állapították meg (1 forint = 60 krajcár).

Rendes postájára lett 1728-tól Temesvárnak, az országút mentén fekvő minden népesebb község pedig postaállomást tartott. Ezt nem úgy kell érteni, hogy minden nap lehetett utazni, hanem például 1780–1785 között Pozsonytól Temesvárig a gyorskocsi havonta kétszer járt, Pesttől Temesvárig öt napra 4–6 forint volt a fuvardíj.

Miután Szegedről Temesvárra helyezték a csanádi püspökség székhelyét, 1736. augusztus 6-án megtörtént a székesegyház alapkövetétele. Tervezőjének a bécsi Josef Emanuel Fischer von Erlachot (1693–1742), esetleg Johann Jakob Schelblauert tartják, 1750-től a munkát Lechner János építőmester vezette, majd két mérnök: Johann Theodor Kostka és társa, Carl Alexander Steinlein temesvári kincstári építészek fejezték be

16 Jancsó Árpád: *Temesvári hidak*, DVD-n, 2008.

1773-ban az osztrák barokk stílusú épületet, melyet Csanád egyházmegye védőszentje után Szent Györgynek szenteltek. Tornyai feltűnően alacsonyak, amit a vár katonai védelme indokolt.¹⁷ A római katolikus székesegyháztól két háztömbnyi távolságra, de neki háttal, építették fel 1745–1748 között a szintén barokk stílusú, szerb püspöki székesegyházat, a két tornyot csak 1791-ben húzták fel, ezekben öt harang lakik. A templomot közösen használták a szerbek és románok egész a XIX. század közepéig. Mellette van püspöki palotájuk. Mivel a katolikus székesegyház (dóm) eredetileg nem szerepelt a kialakuló tér részeként, annak nem hosszanti tengelyére van elhelyezve. Északi oldalára a térnek, a dóm mellé négy épület került, a kanonokok házai (kanonok: a káptalan testületének, a püspökség mellett működő tanácsadó testületnek a tagja). A vár e harmadik tere a Domplatz vagy Losonczi tér (ma p-ța Unirii), a polgári központ. Negyedik, déli oldalára, 1754-ben kezdik építeni az adminisztráció kormánypalotáját (Regierungsgebäude) a későbbi megyeházát (ma Barokk Palota). **Temesvár** kronológiai sorrendben **második legrégebb szobrát**, a Szentháromság-szobrot 1740-ben, a megszűnt pestis emlékére, ugyancsak erre a térre emeltette Johann Anton Deschan (de Jean) von Hannsen (1686–1760). A Bécsben, homokkőből elkészített szobrot hajóval hozták a városba. Közben 1751. október 2-án császári rendelettel megváltoztatják a Temesi Bánság eddigi kormányrendszerét, külön választva a polgári elnököt (Civil Präsident) a katonai vezetőtől, aki a bánsági hadtestparancsnok. Itt jegyezzük meg, hogy **Temesköz a Temesi Bánság nevet 1718–1778, majd 1849–1860 között viselte** (ez utóbbi, Temesi Bánság és Szerb Vajdaság címen, a Bácska és Szerémség egy részével együtt), tehát magyar szóhasználatban a Bánság, Bánát helyett helyénvalóbb a Temesköz megnevezést használni.

Az osztrák jelenlét nem csak erőd- meg másfajta építkezést hozott, hanem ennél sokkal fontosabbat, ami tényleg társadalmi előrelépés volt a török uralomhoz képest: kapitalizmust, új hozzáállással a termeléshez, új termelőeszközökkel! A Nagypalánkon túl elterülő mezőségen (a mai Gyárvaros területén) Mercy gyártelepet méretett ki, és 1725-ben gyárépítő intézőnek Framrich Henriket nevezte ki. Az ekkoriban alapítottak között van sörgyár (1718?), vízierővel hajtott posz-

17 Mátyás Vilmos: *Utazások Erdélyben*. Panoráma, Budapest, 1986.

tógyár (1725), bőrgyár (Aerarial Lederhaus, 1733), későbbiek az abaposztógyár, harisnyagyár, selyemgyár, arany-, ezüstfonal-, paszománygyár, szeggyártó hámor, lőpor- és salétromgyár, kelmefestő műhely, papírmalom, szappanfőző műhely, olajsajtoló és kalapgyár. Legértékesebb termény mégis a selyem volt. 1733-ban Mercy 143 ezer eperfát ültetett el a Temesvárról a Vadászerdőbe vezető út mentén, Kispalánkban, valamint a környező községekben. Az eperfák pusztítóira halálbüntetés várt! Mantuai és milánói családok foglalkoztak a selyemkultúrával, Rossi mantuai apát vezetése alatt. De a kereskedők sem tétlenkednek a szervezkedésben! Már 1723-ban megalakul a német kereskedelmi társaság (Commercién Societät), 1725-ben pedig a görög kereskedelmi társaság (Orientalische Compagnie). Ezek gazdagabbak voltak a németeknél. A zsidó üzletemberek a németekhez csatlakoztak, ezzel a mérleg nyelvét döntően a nyugati típusú kereskedelem felé billentve.

Hozzá tartozik a haladáshoz az egészségügyi gondoskodás is. Gróf Johann Andreas von Hamilton (1679–1738) kormányzó tábornok segítségével a Nepomuki Szent János Társulat 1735-ben lerakhatja az első gyógyszertár és az első kórház alapjait, ez utóbbi 1737-ben készül el, és az irgalmas rendnek (misericordiánusok) adják. Paulinus Temel vikáriussal hat barát jön Németországból, és az 1738–1739-es pestisjárványban önfeláldozóan (szó szerint!) gondozzák a betegeket. 1748–1753 között templomot is építenek. De az 1849. július 6–7-i tűzvészben, Temesvár magyar szabadságharcosok általi ostroma alatt ezek az épületek teljesen leégnek, majd 1851-ben újraépítik őket. Ma a Szemészeti Kórház van ott, a barokk templomot pedig, melyben Temesköz legrégebbi orgonája volt, 1990-től a görögkatolikusok használják. Bejáratánál kiírták: „Biserica română unită cu Roma”¹⁸ (eszerint görögkatolikusok csakis románok lehetnek, mintha nem léteznének ukrán vagy éppen magyar görögkatolikusok is). De 1745-ben felépül a polgári közkórház is, melyben ma (még) a Daganatos Megbetegedések Kórháza található, de 2016-ig a bőr- és nemi betegségek klinikája is az épületben volt. Természetesen a katonaságnak is építettek egy helyőrségi kórházat 1766-ban, ez mai napig az angyalbőrbe bújtatottakat szolgálja (katonai kórház).

18 Rómával egyesült román egyház, templom (román).

1738-ban leég Nagypalánk és a várépítési munkák előrehaladásával, Kispalánkot is megszüntetik, ezek a középkori városrészek ekkor tűnnek végérvényesen el.

Eddig a Temesközt hatalmas mocsárvilág borította. E terület folyóinak közös tulajdonsága, hogy nyáron vízhozamuk csekély, sőt néha ki is száradnak, de tavasszal rendkívül nagy tömegű víz kerül beléjük, és amíg szabályozatlanok voltak, kiismerhetetlenségig összekuszált ágakat, köztük pangó mocsarakat alkottak. A feljegyzések szerint az 1716-os év nyárutója is erősen esős volt, a megnőtt vizek komolyan akadályozták az osztrák hadsereg mozgását. Csak a valamivel magasabban fekvő Nagypalánk felől sikerült eredményesebb támadást indítani a vár ellen. Nem sokkal Temesköz osztrák megszállása után hozzákezdtek a Béga és a Temes folyók szabályozásához. Indokolt gazdasági, egészségügyi megfontolásokból láttak ehhez hozzá: a felszárított földterületeket mezőgazdasági célokra hasznosíthatták, a hajózhatósággal megkönnyítették az itteni termények birodalomba való szállítását, és csökkentették a maláriás megbetegedések gyakoriságát. Temesvártól Facsádig 1728–1732 között mesterségesen ásott mederbe terelik a Bégát, úgy, hogy faúsztató csatornaként lehetett használni (Mercy-féle csatorna, ma Ó-Béga). Később, 1757-ben Maximilian Emmanuel Frémaut (1725–1768) tervezi meg a Béga (most már csatorna) Temesvártól nyugatra folyó 70 kilométeres szakaszának hajózhatóvá tételét. A jelenlegi zsilipeket 1901–1905 között építik meg, és a csatornát 1945-ig külföldi, 1962-ig belföldi hajóforgalomban használták. Az ehhez szükséges, nagyjából állandó vízmennyiséget a Temessel való összeköttetés révén zseniális módon oldotta meg, mivel rájött, hogy hol egyike, hol másikja van magasabban a két folyó medrének. Egyik ilyen összekötő tápcsatorna Nagykastély (Coșteiu) község mellett van, ezen vizet lehet eresztetni a Temesből a Bégába, a másik, ellenkező irányban (apasztó) a Bégából vezet a szükségesnél több vizet a Temesbe Nagytopoly (Topolovățu Mare) határában¹⁹. A csatornák zsilipjeinek szomszédságába, ezek zárási, illetve tisztogatási és karbantartási munkáinak elvégzésére Kiskastély (Coșteiu Mic) és Kistopoly (Topolovățu Mic) helységeket alapították. Bár az így elvégzett munkálatok jelentősen hozzájárultak a mocsarak ki-

19 Szekernyés János: *Temesvár kövei. Krétarajzok a Józsefvárosból*. Merton Könyvkiadó, Temesvár, 1998.

szárításához, a vízlefolyási viszonyok megjavításához, még sok árvizet kellett a környék lakosságának elszenvednie (az 1859-es 1720 km² megművelt területet öntött el), míg a védművek kiépítésével teljes fokú ármentesítést értek el (olyan szakasz is van, ahol a folyó a település felett folyik, például Aurélházánál – Răuți).

Majdnem két évszázaddal a kezdés után, csak 1913. január 1-jére sikerült a végső munkákat lezárni, átadni. Meg kell említeni Johann Theodor Kostka (1734–1807, János Tivadar, lugosi születésű), Szily Pongrác, Képesy József (1818–1876), **Péché József** (1829–1902, 1877-ben megalapítója a **Temes-vidéki Magyar Mérnök- és Építészegyletnek**), Kovács Sebestény Aladár (1858–1921), valamint Cseresnyés Jenő mérnökök neveit, mind olyanokét, akik az idők folyamán 1763-tól 1914-ig döntő módon hozzájárultak a vizek folyásának megszélidítéséhez. Nekik köszönhető, hogy Temesváron minden vizet egyetlen mederbe tereltek, és a város gyakorlatilag nincs kitéve árvízveszélynek (pedig a Temessel összekötő zsiliprendszer meghibásodása folytán 1999 tavaszán kb. két méterrel emelkedett a Béga szintje, de csak a parti padok üléséig sikerült felnőnie, igaz, előntve a mostani Flora vendéglő padlóját az Alpinetben/parc Flora). A későbbi munkálatok során ez a meder túlságosan is kiszélesedett a hozamhoz képest, előidézve ezáltal az algásodás, lerakódás megindulását. Különben a Temes-vidéki Magyar Mérnök- és Építészegylet két-nyelvű közlönye, melynek főszerkesztője Kecskés Sándor volt, a XX. század elején szorgalmazta egy Műszaki Egyetem megnyitását!

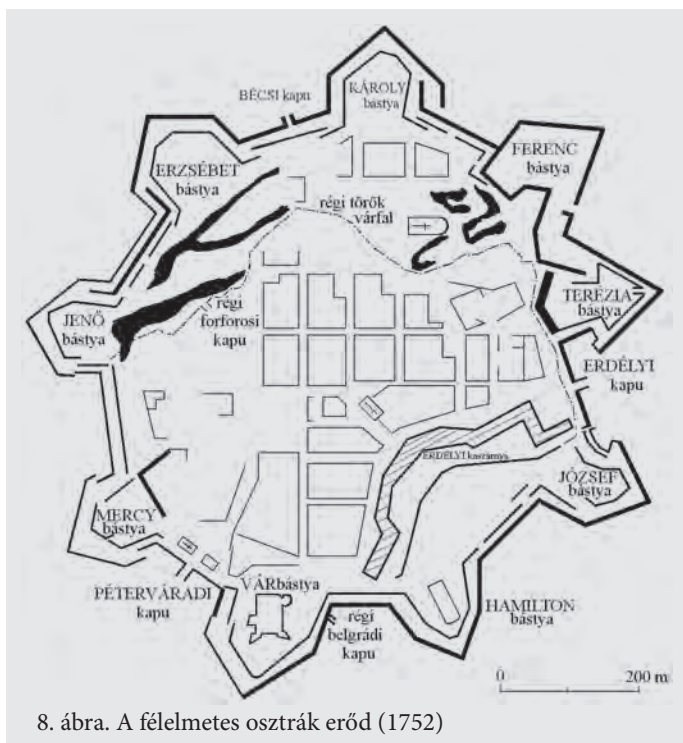
Ejtsünk még néhány szót a Bégáról! Forrása a krassó-szörényi Ruszka-havas (Munții Poiana Ruscăi), és Titellel szemben ömlik a Tiszába. Hossza 254 kilométer, vízgyűjtő területe 2878 négyzetkilométer, jelentősebb mellékvize a Beregszó. Nevének eredete ismeretlen, vagy legalábbis bizonytalan. Vannak, akik a régi magyar Bege személynévvel s a *bő* köznévvel hozzák kapcsolatba, mások inkább szláv eredetűnek tartják. Egyfelől azért, mert mind hangalakjában, mind jelentésében összecseng e nyelvek *bez*, *beg* 'futás' köz- és földrajzi neveivel, másfelől pedig azért, mert ezen a vidéken a víznevek többsége szláv eredetű: Berzászka, Berzava, Bisztra, Bolvasnica, Cserna, Csernec, Jeselnica, Moravica, Oravica stb. Örzi a Böge alakot egy Tisza-ág Törökbecse (Novi Bečej) közelében, és Szegeden a Béga neve Böga, de az Arad megyei Majláthfal-

ván is van egy Böge patakocska. Első írásos előfordulását egy 1077–1095 közötti oklevél Begey alakban idézi. Anonymusnál (XII. század vége) Beguey, ez a szerb Berej (Begej) alakban honosodott meg. Az *a*-ra végződő mai magyar Béga, román és német Bega latinosítás eredménye. 1748-ban Bega (= Bëga), 1808, 1851 óta helységnévtáraink a **Béga** írásmódot követik.²⁰ Ennek ellenére a két világháború között felnőtt temesváriak és akik tőlük tanulták magyarul is Begának ejtik. És bár Adynak csak „*petyhüdt, csúf Béga*” volt (akkoriban tényleg az) az *Üzenet Költőcske Mihálynak* törzsírásában, ma már virágos, fás partjával sétára hívó díszje a városnak, legalábbis a Hunyadi és a Ligeti híd (pod Maria – pod Traian) között.

És 1760-tól Temesváron utcai világítás van! Kezdetben olajjal, később légszeszgázzal (helyesebben világítógázzal), majd 124 évvel később villannyal. Erre a célra száz lámpát használtak. Elkészül 1761-re a rác Tanácsháza is (valószínűleg innen ered a mostani str. Gheorghe Lazăr neve: Szerb utca, mert annak a belvárosi részén állt). De **1780** után, mikor a **két önkormányzat egybeolvad** Pietro A. del Bondio elnémetesedett spanyol városbíró alatt (négy német és négy szerb taggal), mivel a tanácsüléseket a német Városháza épületében tartják, a rác Tanácsházát (német) színházzá építik át. (Eminescu /1850–1889/ román költőnek ezen az épületen keresztül van valami csekély köze Temesvárhoz, mivel bukovinai osztrák állampolgár korában – mint sűgő – egy vándorszínész-társulat tagjaként megfordult itt. Az 1989-es forradalom után egyszerre két utca is az ő nevét viselte!) Később a színház helyén egy teljesen új, 1878–1879-ben Johann Reiber által tervezett neobarokk épületben kap helyet az 1870-ben alapított (előbb német, majd magyar tannyelvű) Állami Főreáliskola. 1955-től itt Temesvár német nyelvű gimnáziuma, a Nikolaus Lénauról (Nikolaus Franz Niembsch Edler von Strehlenau, 1802–1850) elnevezett iskola van.

Elkészül 1762-ben az első zsinagóga, ennek helyére húzzák fel 1863–1865 között Ignatz Schumann bécsi építész tervei szerint a mostani mór stílusú, kéttornyú, bizánci elemekkel is díszített, belvárosi, impozáns zsinagógát. Másodszorra Ferenc József (1830–1916) jelenlétében, 1872-ben avatják ünnepélyesen fel.

20 Vöő István: Bega avagy Béga? *Heti Új Szó*, 2001. január 19, Temesvár.

8. ábra. A félelmetes osztrák erőd (1752)

Befejezik 1765-re a Vauban-típusú, csillag alakú, téglafalú erődöt (Sébastien Le Prestre de Vauban, 1633–1707, Franciaország marsallja, az erődítmények főbiztosa XIV. Lajos /1638–1715/ alatt), melyben csak a védművek területe 1 380 460 négyzetméter (8. ábra). Az erőd falait egy kifelé, a feltételezett ellenség felé lejtősen ereszkedő, megdolgozott földfelület, a *Glacis* (meredek lejtő, franciául) vette körbe, ennek külső határa a *circumvallatus* vonala. Építkezni, a vár biztonsági szempontjából, csak a *Glacis* utáni üres térségen, az ún. *Esplanade*-on (várkültelek, franciául) túl, 949 méteres távolságra lehetett. Temesvár az Osztrák Birodalom negyedik legerősebb erődje lett. A történelem fintora, hogy egyetlen egy ostromnak, az 1849-es magyar szabadságharcosokénak lett kitéve. Nem vették be, pedig nem sok hiányzott hozzá! Amint az ábrán is látszik, kilenc bástya és három bástyaként egy-egy, azaz három kapuja volt. A kapukat este 9-kor, illetve a Péterváradit este 11-kor szigorúan bezárták. Tulajdonképpen jóval többet jelentettek a saroképítmények egy bástyánál, mindegyik elég nagy területet ölelt fel. Az 1723-ban letett alapkövel az erede-

tileg Szent Ignácnak nevezett bástyával kezdődött az építkezés, ennek nevét Mercy halála után (1734) az ő nevére változtatták.

A mostani Gyermekkorház bővítésének megkezdésekor, 2014-ben, az alapok ásásánál előbukkantak a bástya maradványai, ezekre ráépítkeztek. Az erőd építése innen indult észak felé, a Szemkórház melletti sikátorban látszik is egy falmaradvány. 1734-ben készült el a Jenő-bástya (Savoyai Jenő neve után), melynek máig megmaradt része a belvárosi piacot (Piata Timișoara 700) határolja. Innen északra a Fűvészkert (Botanikus Park) és a Hadapród Iskola (Városi Kórház – Clinicile Noi) helyén volt az Erzsébet-bástya, majd a Fűvészkert szélén található egy falmaradvány a következő Károly-bástya (III. Károly, 1711–1740) felé, ebből is van egy nagyobb falmaradvány az Aradi út mellett. Köztük volt a Bécsi-kapu. Következett a Ferenc-bástya (I. Ferenc, 1792–1835), majd az 1733-ban elkészült, élelmezési raktárként (Proviand Haus) használt Teréz(ia)-bástya (Mária Terézia, 1740–1780), mely a XVIII. század elején a csanádi püspökségnek is otthont adott. Első falai egy részét lebontották, az észak felé megmaradt oldalán mára forgalmas gépkocsiút vezet át, záró falaiban pedig a Temesvári Múzeum rendezkedett be. Majd az Erdélyi-kapun túl 1744–1745 között épült meg legutoljára a József-bástya. Ennek külső, harmadik sánca építésekor, 1757-ben került lebontásra az Anjou-korabeli minorita, Szent Katalinról (1723) elnevezett templom, ami a mai Postapalotától a Felsőbb Leányiskola (ma Colegiul Carmen Sylva) felé eső területen állt. Déli oldalon a Hunyadi-kastélyt a Vár vagy Kastély-bástya fogta körül, keletebbre, a löporraktár körül (1965-ben bontották le) húzódott a gróf Hamilton lovassági tábornokról elnevezett bástya (1734–1738, kormányzó).²¹ Meghúztam az ábrán a régi török várfal északi és nyugati részének hozzávetőleges vonalát is, hogy elképzelhető legyen, hol is helyezkedett el a Forforosi kapu, melyen (a hagyomány szerint) Jenő herceg belovagolt a meghódított várba. Az eredeti kaputornyot, melyben később zsidó imaház is volt, 1817-ben lebontották. A közelben, 1719-ben elkészült, de azóta teljesen átépített ház bejárata fölötti, üvegtábla alá helyezett falképen van ábrázolva ez a kapu, a

21 Vicze Károly *Temesvár osztrák-kori vára* Heti Új Szó, 2003. július 18, Temesvár.

mostani str. Eugen de Savoya és str. Mărășești (Jenő herceg u. és Erzsébet u.) kereszteződésénél.

Magyarország időrendben negyedik hírlapja, az *Intelligenz Blatt* Temesváron jelenik meg 1771-ben.²² Ez Temesvár első lapja, és Heimerle Mátyás nyomdász jelentette meg hetenként egyszer.

Kialakulnak az 1700-as években a külvárosok is, templomaikkal. Elsőként 1720-tól a Mercy iparosításai nyomán keletkező két település: az eleinte német tanács alá tartozó Renzers-Dorf és a szerb tanács alá tartozó Raatzen-Stadt kerületek, melyek 1744-től alkotják a **Gyárvárost** (Fabric). Ortodox temploma először 1716-ban fából, majd 1745–1755 között kőből épül, de 1863-tól kizárólag a szerbek Szent György-templomaként működik (új tornyot kap 1891-ben, majd 1895-ben, mellé épül a szerb plébániahivatal), és a Kossuth tér (p-ța Traian) nyugati oldalán helyezkedik el. Római katolikus temploma 1765-ben, görögkatolikus temploma 1774-ben épül. Idővel ez utóbbi használaton kívül kerül (majd lebontják), és 1906-tól napjainkig az addig római katolikus templom lesz a görögkatolikus plébániatemplom. Ez a Plebánia szigeten (p-ța Mitropolit Alexandru Sterca Șuluțiu) áll. A Gyárvároshoz csatolják majd a **Rezsőföld** vagy Rezső-szőlők (Viile Fabric) nevű nyaralótelepet (Rezső/Rudolf trónörökös, 1858–1889, a mayerlingi tragédia alanya, Ferenc József és Erzsébet fiának a neve után).

Bár külön városrésznek csak 1744-ben nyilvánítják, de 1718-tól létezik a Régi Majorok, mely 1896-tól **Erzsébetváros** (Elisabetin), Ferenc József felesége (Wittelsbach Erzsébet, 1837–1898), a magyarokat kedvelő Sisi neve után (és akit két évvel később meggyilkol egy olasz anarchista, Luigi Lucheni, 1873–1910). Két része volt: keleti része az Oláh Majorok a Király utca (str. Memorandului), Rezső utca (str. Cozia), Temező utca (str. Diaconul Coresi) térségében és a Német Majorok.

22 Ebben a kérdésben nincs szakmai egyetértés. Egyes források szerint az első temesvári lap neve *Temeswarer Nachrichten* volt. Mások szerint az első temesvári sajtóorgánus neve *Intelligenz Blatt*. Utóbbi véleményen van dr. Berkeszi István (1853–1922) temesvári jeles történész (munkája: *A temesvári könyvnyomdászat és hírlapirodalom története*), mi ezt a forrást hitelesnek tekintjük. Lásd: mek.oszk.hu/10300/10311/10311.doc (2017. júl. 29.) Ugyanez az információ szerepel a Banaterra portálon is: <https://www.banaterra.eu/> (2017. okt. 15.)

Ortodox templom is épül 1784-ben a Templom téren (p-ța Bisericii). Sokáig a legelmaradottabb városrész volt.

Legkésőbb alakult ki a mai **Józsefváros** (Iozeфин), hivatalosan 1744-ben Új Német Majorok névvel, a hosszabb távra kidolgozott városfejlesztési terv elfogadásával. Ez a már többé-kevésbé létező helyzetet szentesítette, a telep első létesítményei már 1727-ben léteznek. Tengelye eredetileg a hajózható Béga-csatorna lett volna, főutcának mégis a Bem utca (str. Iancu Văcărescu) számított, végül az utólagos építkezések ezt egyértelműen a Scudier tér – Kossuth Lajos útra (bd. Regele Carol I) helyezték. Kezdetben a kerület csak gazdag német belvárosi polgárok nyári lakásaiból állt, mai nevét 1773-ban kapta II. József tiszteletére, ennek második temesvári látogatása után (Temesváron, először 1767-ben jár II. József). Római katolikus templomát 1774-ben építik (felújítására pedig 1861-ben kerül sor, Johann von Schuster építész által).

Mehala vagy akkoriban (1744) Ráckülváros, ahová 1786-tól német nyelvű lakosság is települ, 1781. december 21-től önálló község 1910. január 1-jéig, Temesvárba való beolvadásáig. Ezután **Ferencvárosnak** hívják egészen a román adminisztráció bevezetéséig. Szerb ortodox temploma 1756-tól áll, ma ez kizárólag a szerb egyház tulajdona. Későbbiek római katolikus (1887. szeptember 12.) és román ortodox (1937. október 10.) templomai.

Bár a magyar nemességnek a pozsonyi országgyűlésen 1741. szeptember 11-én elhangzott megajánlására „Vitam et sanguinem pro rege nostro Maria Theresia” (Életünket és véréinket Mária Terézia királyunkért) – mely válasz volt a királynő magyar alattvalóktól kért segítségére abból az alkalomból, hogy ellenfelei különféle örökösödési ürügyekkel indított területszerző háborúkkal birodalmát veszedelmesen fenyegették – törvény született a **Temesköz visszacsatolására** Magyarországhoz, életbe ültetésére csak jó későre, nem sokkal a királynő halála előtt, **1778-ban** került sor. A visszacsatolást **június 6-án** délelőtt 10 órakor, az 1754-ben épült Kormány-széki palotában (később Megyeháza, ma Barokk Palota, nem tévesztendő össze a Dicasteriummal, mely száz év múlva ugyancsak Kormány-széki palotának épült, ma a Törvény-szék), gróf Niczky Kristóf (1725–1787) királyi biztos kiáltotta ki. Egy évvel később a Temesi Bánságot három vármegyére osztják: Temes – székhelye Temesvár, Torontál – székhelye Nagybecskerek (ma Zrenjanin), Krassó – székhelye Lugos és

9. ábra. Temes vármegye címere

egy déli katonai körzetre, amely központi, bécsi irányítás alatt maradt. Temes vármegye címer²³ három mezőre van osztva (9. ábra): fent bal oldalon van a hármashalom és az apostoli kettős kereszt (a magyar koronához való tartozás kifejezésére), jobb oldalon fent a vízpart felett, a sötét mezőben ágaskodó és első jobb lábával kardot tartó orosz-lánt Niczky címeréből vették. Alsó részében a temesvári vár, előtte a Béga. Kétoldalt két ma-

gyar katona védi a megyét. Temes vármegye első főispánja Niczky lett, temesi gróf címmel.

Nem sokkal később a „kalapos király” II. József (1741–1790, kalapos, mert a magyar koronával nem koronáztatta meg magát), 1781. december 21-én aláírja Temesvár város adomány- és kiváltságlevelét. Ebben szerepel Temesvár Szabad Királyi Város címere is (10. ábra): a címerpajzs két részre osztott, a felső rész ugyancsak két részre hasított. Bal oldalon, vörös alapon négy ezüst csik Magyarország címeréből, jobb oldalon, az arany pajzslapon zöld mezőben, víz szélén álló torony látható nyitott kapuval,

10. ábra. Temesvár Szabad Királyi Város címere

melyen belül kerék látszik, a Béga-ból a várba ivóvizet szolgáló kerek vizművet jelentve. A toronyból egy-egy ezüst kereszt-bíbor alapú lobogó van jobb- és bal felé kiakasztva. Az alsó részen kéklő égen a városra tekintő fényes, emberarcú nap Temesvár szebb jövőjét ábrázolja, mely a félhold elfogyásából ragyogott fel neki. Alattuk a minden ellenállásra kész vár és város van feltüntetve a Temes folyóból

23 Lipszky János *Mappa Transilvaniae et Partium Regni Hungariae Repertoriumque Locorum Objectorum* (Erdély és a Részek térképe és helységnévtára), 1806, Szeged, 1987.

táplált Bégával. A címer közepét a közös koronával díszített kétfejű császári sas foglalja el, egyik karmával ezüst kardot, másikkal keresztes aranyalmát tartva, mellén pedig II. József kezdetűi: J II. Az egész pajzsot aranykorona fedi. Két oldalról két ágaskodó, kiöltött nyelvű, lobogó sörényű fehér ló tarja a pajzsot, melyek a teherviselést és a szolgáltatásokat jelképezik. Körben felírás olvasható: SIGILL. LIBER. ET REGIAE CIVITATIS TEMESVARIEN. II. József neve mellett a diplomán ott van Esterházy Ferenc (1715–1785) főkancellár aláírása is. A beiktatás azonban csak később, 1782. szeptember 16-án, Eötvenesi Lovász Zsigmond (–1812) királyi biztos által történt (királyi biztos: a II. József által feloszlott vármegyék helyét elfoglaló kerületek vezetője).

Kirobban Bosznia határszélei és a törököktől akadályozott al-dunai hajózás miatt az 1788-as háború. Augusztus közepén Jusuf basa 5000 katonájával megszállja Orsovát, majd a Cserna völgyét, Mehádiát. II. József Karánsebesre jön. Elpusztul Versec, Detta, Csák, Újpecs, Becskerek környéke. Niczkyfalvát, Kövérest és a Temesvár környéki német falvakat feldúlják a románok. A törökök csak 1789. szeptember elején vonulnak ki, az osztrákok pedig megszállják Belgrádot, Szendrőt, Kladoivot és a Drinától a Timokig (ezek folyók a mai Szerbiában) minden erődöt. 1790-ben a Temesváron megtartott szerb nemzeti kongresszus kéri, hogy számukra hasítsanak ki egy **Temesi Bánságnak** nevezett területet. Ezeket az eseményeket II. Lipót alatt, az 1791. augusztus 4. szisztovói béke zárja le (Belgrád török kézben marad).

Az 1848-as szabadságharcig tartó időszak Temesvár szempontjából nyugalmasan telik. II. Lipót (1747–1792), II. József testvére, majd I. Ferenc (1792–1835), II. Lipót fia, utána V. Ferdinánd (1793–1875), I. Ferenc fia követik egymást a trónon. Közben sok minden történik a világon, például a francia forradalom, a napóleoni háborúk, melyek igen komolyan megingatják Ausztria helyzetét. I. Ferenc titkosrendőrsége felkutat minden francia eszmékkel rokonszenvezőt. Így jut Martinovics Ignác természettudós (1755–1795), apát, volt leMBERGI tanár nyomára, aki a *Szabadság és Egyenlőség Társasága* nevű magyar szervezetet irányítja, melynek célja a független köztársaság megteremtése volt. Ők a magyar jakobinusok, kikből ötöt Martinoviccsal együtt 1795. május 20-án, kettőt két héttel később fejezték le Budán, az azóta Vérmezőnek nevezett térségen. Megalakul (Párizs, 1815) a Szent Sző-

vetség Ausztria, Oroszország és Poroszország részvételével az európai status quo mindenáron való fenntartására (vagyis Franciaország legyőzése után semmi se változzon), Metternich herceg (1773–1859) osztrák külügyminiszter és kancellár titkos irányításával.²⁴

Temesváron a XIV. Kelemen pápa (1705–1773) által feloszlott jezsuita rend gimnáziuma helyét átveszi a kegyesrendiek piarista római katolikus főgimnáziuma (1788). Bár Temesvár 1723 óta Csanád egyházmegye székhelye, nincs saját papi szemináriuma, és így állandó a paphiány. Ezért Kőszeghy László még püspöki helynök korában kéri a Helytartó Tanácstól egy ilyen képző létesítését. Christovich Imre (1711–1798) püspök halála után 1800-ban Kőszeghyt nevezik ki püspöknek, de csak 1806-ban jön létre a római katolikus papnevelő intézet. Székhelyül királyi rendelettel a jezsuiták korábbi Szent György téri épületét és templomát jelölik ki (a rend eltörlése előtt maga Kőszeghy is jezsuita volt), és itt működik 1913-ig, az épületek lebontásáig. Új székhelye az Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem mai bentlakásának régebbi, 1914-ben átadott épülete lett. Az első tanév 1806 őszén 44 növendékkel indul. Lonovics József (1793–1867) püspök kezdeményezésére 1836 elején sikerül megvetni az alapokat, majd a Teológiai Karral egyazon épületben létrehozni 1841-ben a Bölcsészeti Kart, 1845 őszén pedig a Jogit. Sajnos ezek az utóbbiak nagyon rövid életűek, mivel 1849-ben a katonai adminisztráció megszünteti azokat. Megnyílik 1787-ben az első könyvkereskedés és az első közkönyvtár (1815). Itt hivatalnokoskodik 1774 és 1777 között Francesco Grisellini (1717, Vence – 1783, Milánó) a polgári adminisztráció harmadik elnökének, Brigido Jenőnek a meghívására. Benyomásait Bécsben kiadott könyvében teszi közzé,²⁵ amit románra fordítva 1984-ben Temesváron is kiadtak.

I. Ferenc 1807-ben Temesváron jár, és három napra az 1747-ben eredetileg egyemeletesre épített, *Trombitáshoz* címzett várbeli fogadóban száll meg. Ez az épület a későbbi Hun-

24 Az európai status quo mindenáron való fenntartása a II. világháborút lezáró békekötések után, talán éppen olyan erőltetett, bár napjainkban a példaképnek kikiáltott nyugati demokráciák keményen ragaszkodnak hozzá! Ej, pedig mennyi bajt hozott ez a kisebbségekre...

25 Francesco Grisellini: *Versuch einer politischen und natürlichen Geschichte des Temeswarer Banats in Briefen an Standespersonen und Gelehrte*. Wien, 1780.

gária szálló, szemben a mai Akadémiai Könyvtárral, a Lonovics utcában / str. Augustin Pacha, felső emeletét 1899-ben kapta.

Bolyai János (1802–1860) tüzérkapitány aláírása is rajta maradt 1821-ből egy, a vár Esplanade-jával kapcsolatos katonai terven. Mert innen Temesvárról írta apjának, Bolyai Farkasnak (1775–1856) Marosvásárhelyre 1823. november 3-án levelét „...*hogy semmiből egy ujj más világot teremtettem...*” Másfél év múlva viszi haza a tér tudományát forradalmasító művét, a hiperbolikus mértant, és csatolja apja könyvéhez (*Tentamen*) a híres 29 oldalas *Appendixet*, hogy 1831-ben nyomtatásban napvilágot lásson. Apja az év június 20-án bírálatra küldi el Göttingenbe levelező társának, Carl Friedrich Gaussnak (1777–1855), de a híres matematikus, noha Christian Ludwig Gerlingnek (1788–1864) írott bizalmas levelében elsőrangú lángelmének nevezi Bolyait, erről nyilvánosan senkinek sem szól (csak halála után, jóval később kerül levele nyilvánosságra). János mint nyugalmazott hadmérnökkapitány, teljesen ismeretlenül huny el. Magyarországon csak 1868-ban Eötvös József (1813–1871) szerez róla tudomást a római akadémiaától. Babits Mihály (1883–1941) 1911-ben írott *Bolyai* című verse fantasztikusan ráérez a felfedezés lényegére:

Isten elménket bezárta a térbe.
Szegény elménk e térben rab maradt:
a kapzsi villámölyv, a gondolat,
gyémántkorlátját még csak el sem érte.

Én, boldogolván azt a madarat
ki kalitjából legalább kilátott,
a semmiből alkottam új világot,
mint pókhálóból szó kötél a rab.

Új törvényekkel, túl a szűk egen,
új végtelent nyitottam én eszemnek;
király gyanánt, túl minden képzetten

Kirabolván kincsét a végtelennek
nevetlek, mint Istennel osztozó,
vén Euklidész, rab törvényhozó.

Ezt a verset 1993-ban szavalta el magyarul Mátray László színművész, majd románul és szerbül is elmondták, mikor Temesvár Bolyai-kultuszának jeles ápolója, Toró Tibor (1931–2010) akadémikus szervezésében, a gondolat 170. évfordulóját ünnepeelve, az Erőd és Mária Terézia utcák (str. Lucian Blaga – str. Bolyai János) kereszteződésében, a volt Törzstiszti épület sarkán felavatták a Jecza Péter (1939–2009) alkotta, öt-nyelvű, rézbe metszett emléktáblát (az épületet a XIX. század közepén emelték).

Ágostai lutheránus (evangélikus) temploma is épült a városnak 1831-ben a Nádor téren (p-ța Ionel I. C. Brătianu, tornya csak 1837–1839-ben), melyet 1839. október 27-én szenteltek fel. Mellette található paplakja régebbi, 1832-ből való, ennek udvarán működött felekezeti fiúiskolájuk 1825-től, majd 1859-től leány is, mindkettő 1869-ig. A szomszéd épület Kormány-széki Palotára (Dicasterium, ma Törvényszék) néző sarkába (ez már a Lenau téren – p-ța Doicești) be van ágyazva, valószínűleg üzletcégerként, egy nehéz jármű (ágyú?) vastengelye.

Liszt Ferenc (1811–1886) 1846. november 3–11. között három koncertet tartott az akkori vármegye-házán. 1847-ben Temesvárt koncertezett ifj. Johann Strauss (1825–1899) is.

Eljön az ideje az utak feljavításának is. Egykori utazó megjegyzése a temesközi utakról: *Lutum ponunt supra lutum et hoc nominant orșăgutum* (sárra sarat raknak, és ezt nevezik orșăgutnak). Mivel bőven jelentek meg ezzel a témával kapcsolatos írások (Udvardy László, Jancsó Árpád stb.), csak egyetlen egy tényről emlékezünk: 1831-ben elkészül az első kőút, ennek emlékére a vármegye egy fehér keresztben végződő emlékművet állított Szakálháza felé. A hat méter magas oszlopon négynyelvű felírás volt, melyről 1917-ben Lád Károly másolatot készített. Eszerint magyarul: *Istennek dicsőisége, hogy V. Ferdinánd (koronázásának) első évében eme járhatatlan út helyre lett állítva, Királynak hívség / Hazának szeretet / Embernek bethűlet / Az utasnak áldás és békeség*. Kétoldalt a latin és német felírás elmagyarázza, hogy ezt az utat rétháti Kövér János főszolgabíró köveztette ki Török Antal (1761–1832) csanádi püspök, Schneller Antal parancsnoklő tábornok, Momir Ferenc várparancsnok, Muslay László (1783–) alispán, Bedekovich Tamás kamarai adminisztrátor és Klapka József (1786–1863, Klapka György tábornok édesapja) idejében. A munkát a szakálházi és beregszói román lakosokkal együtt végezték. A román szöveg (ha jól másolták le): *Questa*

*cruce cristinesca / aqui este rădicat / intr'un multiemire altă / la creator dedicat' / che póturó prin sudore, / Intó! Questo a patri / Szakálházán in socie / co' Beregszon' romani*²⁶ (itt-ott még értelme is van). 2008 júliusában a román és a magyar feliratok helye meg volt cserélve, a magyar hátulra került.

1844-től Magyarországon magyar az államnyelv. De meddig?

DA SIND UNSERE LIEBEN HONVÉDEN ANGEKOMMEN²⁷

Így adták szájról szájra a hírt a temesváriak a magyar szabadságharcosok megérkezésekor, 1849 áprilisában, egy évvel a híres március 15-i pesti tüntetés után. De akkor már, 1848. október 10-től Temesvárt ostromállapot van báró Georg von Rukavina (1777–1849) altábornagy várparancsnok utasítására, sőt április 25-től bezárják a kapukat is. Pedig minden más-képp indult egy évvel azelőtt! 1848. március 18-án népgyűlést hívtak össze a Jenő herceg téren, ahol felolvasták a pesti pontokat. A gyűlés, ami „isten szabad ege alatt” folyt le délután 4 órától báró Ambrózy György (1807–1867) elnökletével, aki a megyei rendeket képviselte, valamint „a’ kebelbeli tanács, választott község, polgárság, és közlakosság jelenlétében, és hozzájárulásával” nyolcpontos határozatot fogadott el. Ezt kétezzer magyar–német nyelvű példányban kinyomtatták, és sürgönyileg a királyi helytartó tanácsnak felterjesztették. A határozat első pontja felsorolja a pesti pontokat, majd megbíz egy választmányt a közcsend fenntartásával. Figyeljük meg az akkori polgárneveket: „Belvárosból Veszelinovics Pál, Galgon Mihály, Prenner Ferdinánd, Feldinger Frigyes, Trandafil András, Gyorgyevits György, Schevits Mihály, Paulovics Árkád. Józsefkülvárosból: Felix Ignác, Szailer János, Molnár Ferdinánd, Oszvald György, Gyorgyevits Péter, Janicsár Ignác, Sprung Antal. Gyárkülvárosból: Schlichting János, Hartl János, Popovits Zsigmond, Szigmund János, Perts György, Weidl Venczel, Minovits András, Zlatko Panajot, Juga György, Arsenovits Pál, Tóth György, Joannovits Péter, Risztits Sándor, s’ Kronetter Mihály. Ó Majorokból: Muntyán János, s’

26 Schiff Béla *Régi idők, régi emberek*, Timișoara, 1941.

27 Megjöttek kedves honvédjeink (német).

Szenek István”. Hát nem kimondottan magyar nevek! Következik a sajtószabadság kinyilvánítása, a katonaság kizárása a „közcsend és rend” fenntartásából, hogy rang- és valláskülönbség nélkül mindenki a nemzetőrség tagja, elrendelik a nemzeti lobogó folytonos kitűzését a városi épületeken és a plébániák tornyain, valamint felszólítják a katonai, egyházi és kincstári elnökséget a „jelen örömnépnek nagyobb fénnye-li megülésére, ’s örökítésére az egész város még ma kivilágí-tassék” azaz „... die ganze Stadt beleuchtet werden solle”²⁸. A cenzúrázatlan nyomtatás céljaira a temesvári ifjak lefoglalták, akárcsak Pesten, Beichel József nyomdáját a Lonovics utcában (str. Augustin Pacha). Ekkor változtatták meg a Jenő herceg tér nevét Szabadság térre (ma p-ța Libertății) és lett a tűzér-ségi szertár Hunyadi-vár.

De hol van már az a tavasz! Az április 25-i kapuzárás Bem József altábornagy (1794–1850) csapatai Lugosról Temesvárra indulásának a következménye, az első magyar járőrök 26-án tűnnek fel Tesöld²⁹ (Kissoda-Chişoda) irányából. Kezdetben Bem a Józsefvárosban táborozik le, főhadiszállását pedig a telekbírószági épületben rendezi be. Később az utcát, ahol ez állt (akkor főutca volt!), Bem utcának nevezik el (ma str. Ian-cu Văcărescu). De a helyi polgárság ismételt kérésére, mert féltek a vár felőli katonai akcióktól, kivonult néhány kilométerre a külvárostól Szabadfalura (Freidorf). Itt Bem a római katolikus plébánia épületében száll meg. Szárnysegédjét, a 26 esztendő Petőfi Sándort (1823–1849) 1849. május 3-án őrnaggyá lépteti elő, a kinevezést a szabadfalui réten, a díszszemlére felsorakozott honvédek előtt nyújtja át. Ezt a helyet a kiegyezés után kőobeliszkkal jelölték meg, majd 1913. május 25-én leleplezték a napjainkban is látható emlékművet. Az emlékmű tervezője Székely László (1877–1934), Temesvár főépítésze, a rajta lévő Petőfi-dombormű pedig Sipos András, a Fa- és Fémipari Szakiskola tanárának munkája. Sajnos mára a Petőfi-liget (p-ța Petőfi Sándor) és az emlékmű környezete megváltozott, egyrészt az Autós Szakiskola, másrészt harmadkomfortú paneltömbházak veszik körül, kiteve az iskolát látogató, itt tartózkodó gyülelész, lumpen népség eróziójának. Ebben a miliőben kevés esélye volt a temesvári magyar-

28 Paulovics Árkád hites aljegyző által szerkesztett 1485. szám. Határozat, 1848. március 18.

29 Megadjuk az akkori és a mai elnevezést is.

ság szervezetei által a millicentenárium alkalmával 1996-ban az emlékmű köré elültetett 11 darab zsenge fácskának. Pedig 1990-től itt van a temesvári magyarok találkozási helye március 15-én, ahová a hatalom részéről is el-eljött hol a polgármester, hol a főispánhelyettes (alprefektus).

Kinevezésének másnapján Petőfi Bem futáraként Debrecenbe megy, ott játszódik le Klapka György (1820–1892) hadügyminiszterrel való kellemetlen találkozása, melynek következménye a jól ismert *Egy goromba tábornokhoz* c. vers. De mozgalmas volt az a május 3-i csütörtöki nap! Délután 2 órakor a szabadságharcosok írást küldtek a várbelieknek feladásra szólítva őket. Ám azok a levelet felbontatlanul visszaküldték, majd ágyúzni kezdtek, és mikor erre az ostromlók nem reagáltak, a várból kitörték. Magát Bemet is veszélyes helyzetben, csapataitól távol érte a dolog, de sikerült szerencsésen visszaérnie Szabadfalura, majd viaszorítania a vár kitámadó védőit. A honvédek május 14-én Asztalos őrnagy vezetésével szuronyrohammal elfoglalták a Gyárvárost is. Négy nap múlva megkezdik a vár lövetését. A várban 3000 polgár rekedt (a polgármester Johann Nepomuk Preyer, 1805–1888), de van 188 tiszt, 8659 kőzkatona, 1270 ló és 213 ágyú. Hát vagy négyszer annyi, mint hajdanában a török ellen! Az ostromlók elpusztítják az ivóvizet szállító vezetékeket, és május 31-én már mutatkozik az élelmiszerhiány. Nagy, 30°C nyári forróság van, 400 ember el akarja hagyni a várat, de az ostromlók nem engedik ki őket. Július 2-án maga Preyer megy ki. Bent a várban állandóan a nyomor, az éhezés kezd kritikus lenni. Július 19-én Kossuth Lajos (1802–1894) személyesen keresi fel az ostromló tábornokot, a honvédeket fellelkesítve. Nem sok hiányzott hozzá, hogy Vécsey (1803–1849) augusztus 5-i kapitulációra való felszólításakor a védők feladják a várat, de ez mégsem történik meg, mivel a védők tudomást szereznek a felmentő sereg közeledéséről. Haynau (Julius Jacob von, báró, 1786–1853) osztrák tábornok hadai Kisbecskerek és Szentandrás között augusztus 9-én meglepi és megveri a lazuló fegyelmű, lőszerhiánnyal küszködő honvédsereget (a lóról leesett, balesetet szenvedett Bem nem tudott vezényelni), és már este három lovas osztag és egy üteg élén Haynau bevonul Temesvárra. Véget ér a 107 napos ostrom, és a *bresciai hiéna*³⁰ nem vesztegeti itt sem az idejét! Parancsára augusz-

30 Haynau csúfneve, a bresciai lázadás kegyetlen vérbefojtása miatt kapta.

tus 14-én rendeletben tiltják be a magyar cégtáblák és feliratok használatát, ezeket némettel kell felcserélni, az utcák és a terek magyar neveit németesíteni kell, az iskolákból kitiltják a magyar nyelvet. Törökországba menekültében utolsó magyarországi éjszakáját Kossuth 1849. augusztus 16-án Orsován, a karánsebesi út 201. szám alatt tölti. Augusztus 13.: világi fegyverletétel. Jön a véres megtorlás. Már augusztus 22-én felakasztják Ormai (Auffenberg) Norbert (1813–1849) ezredest, majd október 6., Arad, ahol Kiss Ernőt (1799–1849), Schweidel Józsefet (1796–1849), Dessewffy Arisztidet (1802–1849) és Lázár Vilmost (1815–1849) golyó által, gróf Vécsey Károlyt (1807–1849), Aulich Lajost (1793–1849), Damjanich Jánost (1804–1849), Knézich Károlyt (1808–1849), gróf Leiningen-Westerburg Károlyt (1819–1849), Nagysándor Józsefet (1804–1849), Láhner Györgyöt (1795–1849), Pöltenbergi Pölt Ernőt (1814–1849) és Török Ignácot (1795–1849) kötél által végzik ki. Említsük meg, hogy Vécsey Temesvárt ostromolta, Kiss Ernő pedig Temesváron született. A másik temesvári születésű tábornok, Klapka György, Komárom (Komarno) védője és Kiss Pál (tábornok, 1809–1867), az Újvidékkel (Novi Sad) szembeni, a Duna jobb partján lévő Pétervárad (Petrovaradin) parancsnoka azzal a feltétellel tették le a fegyvert, hogy alakulataikból bárki büntetlenül távozhat. Pedig október folyamán még sok köztisztviselőt, katonatisztet kivégeznek. Ferenc József, aki anyja, Zsófia főhercegné (1805–1872) intrikái segítségével Olmützben (Olomouc, Morvaország) 1848. december 2-án lemondatta V. Ferdinándot, és átveszi az uralkodást (bár erre apja, Ferenc Károly /1802–1878/ lett volna a jogosultabb), Magyarországot fegyverrel meghódított tartományként kezeli. Kiadja az 1849. november 16-i császári pátenst, miszerint: „Az eddigi Bács-Bodrog, Torontál, Temes és Krassó vármegyék (a Bácska és a Bánát), továbbá Szerém vármegye rumi és illoki kerületei ... egységes közigazgatási terület lesz, melynek igazgatása Magyarországtól független... A terület a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság nevet fogja viselni”. Temesköz így lesz másodszor osztrák koronagyarmat, és tér vissza a Bánság elnevezés (visszatér majd harmadszor is, és nekünk ez lesz a legfájdalmasabb!). Elrendelik a német nyelv és az osztrák törvények kötelező használatát, megszüntetik a vármegyéket és a magyar iskolákat. Az utolsó aradi vértanút, Hauck Lajos ezredest 1850. február 19-én lövik agyon. A távollévőket is felakasztják, még ha csak a

nevüket is, így 1851. szeptember 23-án 36 nevet, többek között a Kossuth Lajosét és gróf Andrássy Gyuláét (1823–1890, utóbbi a kiegyezés utáni első miniszterelnök, és aki 1867. június 8-án I. Ferenc József fejére teszi Budán a koronát!). Orsova mellett 1853-ban megtalálják az 1849-ben elásott Szent Koronát. Felix Schwarzenberg herceg (1800–1852), miniszterelnök így nyilatkozott: „Was ist denn die ungarische Nation!” Ugyan, mi a magyar nemzet...

FERENC(Z) JÓSKÁS IDŐK

Ami azt illeti, Öfelsége nem mindjárt szolgált rá erre a becézésre! Hiszen a magyar nyelvet betiltották, létrehozták a csendőrséget, cseh és osztrák igazságügyi tisztviselőket, nagy létszámú besúgóhálózatot ültettek a népre. 1855-ben felállítják Magyarországon a **telekkönyvi** rendszert. Na de egy bosszúra építő kormányzás nem lehet hosszú életű. Belső és külső okok sorozata arra kényszerítette az uralkodót, hogy ezen változtasson. Az emberek éltek életüket, a könyvkiadás, a sajtó, a művészet egyáltalán nem fejlődött vissza, a magyar nemzeti öntudatot még az az arisztokrácia is nyíltan megvallotta, aki pedig hajlandó lett volna császárhű lenni. Külföldön népszerűek a magyarok: az amerikai rabszolga-felszabadító háborúban, Olaszországban, Mexikóban, Argentínában küzdenek, egy angol lelkész a Klapka keresztnevet adja fiának, Jerome K(lapka) Jerome (1859–1927) későbbi írónak. Jules Verne (1828–1905) megírja a *Sándor Mátyást*, New Yorkban tömegkiadásban bocsátják közre Kossuth amerikai beszédeit. Jön két súlyos osztrák katonai vereség, előbb Solferinonál, 1859-ben francia segítséggel az észak-olasz, Torino székhelyű szárd piemontiaktól (ekkor menesztik Alexander Bach /1813–1893/ belügyminisztert is, akiről az 1850–1859 közötti korszak a nevét kapta). És 1866. július 3-án Königrätznél (Hradec Králové) a poroszoktól, miután a Habsburg-család ellenőrzése alatt a németül beszélő tartományok közül csak Ausztria és kapcsolt részei (Tirol, Stájerország, Salzburg stb.) maradnak. Így hosszas tárgyalások, egyezkedések után 1867. május 29-én elfogadják és aláírják a kiegyezési törvényjavaslatot a magyarokkal. A császár tudomásul veszi, hogy Magyarország a birodalmon belül önálló királyság, mely az uralkodó személyén kívül csak hadügyekben, külügyekben és pénzügyekben kö-

zós a többi résszel. Koronázás Budán a Nagyboldogasszony-templomban június 2-án.

Megalakul a magyar kormány, miniszterelnök gróf Andrássy Gyula, az akasztófára ítélt honvéd ezredes, Kossuth egykori törökországi követe. A Habsburg-birodalom **Osztrák–Magyar Monarchiá**vá alakult. Hatszázezer négyzetkilométernyi területen mintegy harmincötmilliónyi lakos, tizenegy nagyobb nemzet(iség), melyek többségükben megőrizték intézményeik középkori államiságát. A legerősebb népesség, az osztrák-német számaránya is éppen csak meghaladta a húsz százalékot. A két országrész, Ausztria és Magyarország saját parlamenttel és kormánnyal rendelkezik, amelynek fejét az uralkodó nevezi ki a mindenkori parlamentáris erőviszonyoknak megfelelően. Mindkét ország számos területen szuverén állam módjára léphet kapcsolatba más államokkal. Közöttük tízévenként felújítandó vám- és kereskedelmi szerződés volt. Rendszeresen ülésezett a közös minisztertanács, amely a közös kormány feladatát látta el. 1874-ben elfogadják a **méterrendszer bevezetéséről** szóló törvényt.

1852. június 15-én Ferenc József először jár Temesváron (későbbi látogatási dátumok még 1853. június 14–16., 1872. május 7–8., 1891. szeptember 16.). Saját kezével helyezi el a Jenő herceg térnek visszakeresztelt Szabadság téren annak a katonai emlékoszlopnak az alapkövét (Denkmal der Treue – *Hűség-emlékmű*), melyet a vár védelmében 1849-ben elesett osztrák harcosok tiszteletére állítanak fel. Ünnepélyes leleplezése 1853. január 17-én történik meg. A Josef Andreas Kraner (1801–1871) prágai építőművész által középkori gót stílusban tervezett, 18 méter magas alakzat alapja várbástyát ábrázol, melyből egy oszlop emelkedik ki négy tornyocskával. Ide kerültek Josef Max (1804–1855) bécsi szobrász allegorikus alakjai: Becsület, Engedelmesség, Éberség, Önfeláldozás. Középen, a mennyezet alatt egy ifjú nő, Temesvár géniusza, a Hűség, kezében a vár megőrzött kulcsaival. 1885-ben eltávolították az emlékmű felfelé, a kulcsok felé acsarkodó szörnyalakjait, melyek a magyar honvédeket szimbolizálták. Idővel a többi allegorikus alak is eltűnedezett (1918), és 1936-ban az emlékoszlopot a Lippai úti temetőbe száműzik, a lefejezett főalak a temesvári Bánát Múzeumba került. 2013-ban a temesvári polgármester (Nicolae Robu, 1955–) tervei között szerepelt az emlékmű felállítása a felújítandó Telekház téren (p-ța Nicolae Bălcescu), ami kiváltotta a magyarság „Szégyenszo-

bor” elleni tiltakozását. Bár a visszaállításra nem került sor, de akármikor megtörténhet! Ugyancsak ekkoriban (1856–1860) készül el Temesvár legnagyobb épülete, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság olasz reneszánsz stílusú, a firenzei Palazzo Strozzi másoló kormánysháza palotája 109×80,5 méteres területen (3 udvar, 273 szoba, 34 lakás, 65 pince, 27 raktár, 365 ablak). De eredeti rendeltetése **1860. december 27-től** tárgyalanná válik, amikor a **Bánságot visszacsatolják Magyarországhoz**. Bár 1891-ben idekerül csaknem valamennyi Temesváron székelő királyi hivatal, posta és táviróhivatalok, idővel Dicasterium (Igazságügyi Palota) lesz belőle, és ma a Lenau tér (p-ța Doicești) felőli főbejárattal itt székel a Bíróság, a Törvényszék és a Táblabíróság is. Ugyanebben az időben húzzák fel 106×69 méteres alapterületen a Törzstiszti épületet (ennek egyik sarkára van elhelyezve az ötnyelvű Bolyai-émléktábla), majd átépítik (1856) tüzérszertár részére az ostrom alatt ágyuktól súlyosan megrongált kastélyt. Mai formáját ekkor kapja.

Megjelenik Temesközben az akkori idők státusszimbóluma, a vasút. Először a hegyvidéki Oravicabányától (Oravița) a dunai Báziasig (Baziaș) készül el 1846–1854 között a vaspálya, megkönnyítve a vidék bányáiból származó magas fűtőértékű kőszén birodalomba való juttatását. Táviró már 1853-tól működik Temesváron. 1856-ban, egymás felé közelítve a két célállomás irányából, nekikezdenek a Szegeddel való vasúti kapcsolat létrehozásának is. A kész pályarészeken, vasúti kocsikon fuvarozták a helyszínre a további szakaszok megépítéséhez szükséges felszerelést. Ehhez Temesvárra a gördülőanyagot (kocsikat, mozdonyokat) hajón hozták a Dunán, Tiszán és a Bégán. Az első négy, ily módon megérkezett háromtengelyes gőzmozdony neve Austria, Hont, Komárom és Pest volt. Ökörfogattal vontatták ezeket a rakpartra és a már elkészült vasútig, ahol sínre állíthatták őket. Dél-Magyarország bekapcsolása az országos hálózatba Szeged felől az Oroszlámos (Banatsko Arandjelovo), Nagyikinda (Kikinda) – e két utóbbi ma Szerbiához tartozik –, Zombolya (Jimboalia) vonalon a józsefvárosi pályaudvarra 1857. november 15-én beérkező szabályos szerelvénnel kezdődött. A vonat naponta kétszer közlekedett Bécs és Temesvár között, Pest (1873. január 1-jétől Budapest székesfőváros) érintésével. Gyors és közvetlen balkáni kapcsolat reményében 1858-ban megépítik a Temesvár–Bázias 121 kilométeres szakaszt a Detta (Deta),

Alsósztamora-Temesmóra (Stamora-Moravița), Versec (Vršac), Karasjeszenő (Jasenovo) – ide csatlakozik az említett oravicabányái vonal –, Fehértemplom (Bela Crkva) vonalon, amit júliusban a Wartberg-mozdonnyal nyitottak meg. Ez a vonal nem tudott jelentőségre szert tenni, mert a remélt szerbiai összeköttetés elmaradt (ma pedig vonattal Temesvárról Báziasra az államhatáron kétszer kellene átkelni, útba ejtve a mostani Szerbia egy sarkát). Csak az Orsova (Orșova) – Bukarest (București) vonal kiépítésével lehetett Temesvárt (Temesvár – Karánsebes /Caransebeș/, 1876, Karánsebes – Orsova, 1878) bekapcsolni a(z akkori) nemzetközi forgalomba, Várciorovánál csatlakozva a román vasúthoz (a határ valamivel azelőtt, a Bahna-patak dunai torkolatánál, az Ilovițăra vezető útnál volt). Viszonylag rövid idő alatt Temesvár jelentős vasúti gócpont lett, Budapest és talán Pozsony előzte meg jelentőségben. Ebben az időben építették a következő, innen induló vonalakat:

Arad, 58 kilométer, 1876;

Nagyszentmiklós (Sânnicolaul Mare), 62,9 kilométer, 1896;

Buziásfürdő (Buziaș), 35,9 kilométer, 1896;

Módos (Jaša Tomić), 53 kilométer, 1897;

Máriaradna (Radna), 68 kilométer, 1897;

Varjas (Variaș), 34 kilométer, 1908.

Tájékoztatásul álljon itt néhány más, erdélyi vonal megépítésének az időpontja is:³¹

Arad–Gyulafehérvár (Alba Iulia), 1868;

Gyulafehérvár (Alba Iulia) – Székelykocsárd (Războieni), 1871;

Székelykocsárd (Războieni) – Marosvásárhely (Târgu Mureș), 1871;

Nagyszeben (Sibiu) – Nagydisznód (Cisnădie), 1894;

Sepsiszentgyörgy (Sfântu Gheorghe) – Csíkszereda (Miercurea Ciuc), 1897;

Csíkszereda (Miercurea Ciuc) – Gyimes (Ghimeș), 1897;

Szászrégen (Reghin) – Déda (Deda), 1905;

Madэфalva (Ciceu) – Gyergyószentmiklós (Gheorgheni), 1907;

Marosvásárhely (Târgu Mureș) – Szászrégen (Reghin), 1907.

31 *Romániai Magyar Szó*, Bukarest, 1994. május 8–9.

1870-ben megalakult a MÁV (Magyar Államvasutak). Az 1857-ben emelt, végállomásnak számító józsefvárosi állomás-épületet 1897-ben az Orient Express³² hangulatához illő, francia neoreneszánsz stílusban épített díszes, kéttornyos, háromárkádós újjal helyettesítették, ezt a korabeli Magyarországon legszebb állomásépületei között tartották számon. Tervezője Speidl Félix (1847–1906) budapesti műegyetemi tanár volt, aki tervezője a budapesti Keleti pályaudvar, az aradi és a debreceni (ez utóbbi kettő most is nagyon hasonlít egymásra) állomásépületeknek is. Téglaborítással díszített homlokzatán négy, főbb gazdasági ágat jelképező szobor állt, melyek közül kettő Lantay Lajos (1861–1946) munkája volt. Sajnos ezt az épületet 1944. július 3-án az amerikai légierő lebombázta (akár a kolozsvárit és a brassóit is). Az utólag felépített Nagyállomás (Gara de Nord) egy jellegtelen épülettömb, mely a többszöri átalakítás ellenére a mai napig nem funkcionális és nem esztétikus.

Mind a bázisai, mind az orsovai vonal a jelenlegi Gyerekpoliklinikáig jött a mostani vasút vonalán, párhuzamosan a Pétervárad kapunál a várból kifolyó szennyvízvezető csatornának használt (Gesundheitsgraben) Béga-ággal (eltüntetése után a Börze vagy Tőzsde út – bd. Republicii lett ennek helyén), majd kikerülve a várat elkanyarodott a mostani görögkeleti érseki székesegyház (köznapi nevén: Catedrala) jelenlegi helyéig, és ott váltak szét. Az orsovai vonal nagyjából a mostani Filharmónia (volt Capitol mozi) felé indult, és a Nagy- vagy Telbisz körúton (bd. Constantin Diaconovici Loga) haladt, míg a Magyar Gyapjúfonálgárral (Industria Lânii) szemben a Gyárvárosban, az 1876-ban létesített Kisállomásra (Gara de Est) ért. Egyébként a máriaradnai (Radna) vonal mai napig is itt halad. A másik vonal –Bázias felé – átszelve a mostani görögkeleti érseki székesegyház mögötti parkot, a Püspök-hídnál (podul Mihai Viteazul) kicsit lejjebb, vashídon ment keresztül a Bégán, utána a Rozália kápolna tér (str. Filaret Barbu – str. Sfânta Rozalia), str. Zoe (str. Arh. Székely László), Jósika utca (str. Virgil Onițiu) mentén keresztezte a Dózsa utcát (str. Doja), elkanyarodott az erzsébetvárosi temető (cimitirul Rusu Șirianu) felé, hogy annak nyugati széle

32 Radu Bellu szakíró szerint az első vonatot 1883. október 4-én indították a Párizs–Bécs–Budapest–Szeged–Zsombolya–**Temesvár**–Orsova–Bukarest–Giurgiu–Várna–Isztambul-útvonalon.

után a Lidia utcánál elérje a Bolyai utcát (str. Ioachim Miloia), és azon haladjon tovább. Ezek a vasúti pályák később már korlátozták a város urbanisztikai kibontakozását, akadályozták sorompóikkal a közlekedést. Hosszas huzavona, alkudozások, Ferenc Józsefhez írt folyamodványok után, 1902-ben sikerült az orsovai vonalat mai nyomvonalára költöztetni. Mivel a városi hatóságok és a vasút képviselői nem tudtak az első világháború kitöréséig mindkét fél számára elfogadható egyezményt kötni, a másik pályát csak jóval később számolták fel, az utolsó vonat 1932. december 1-jén haladt át rajta. Ennek új nyomvonala, mely már nem megy Báziásig, Románia területén Alsósztamora-Temesmóra (Stamora-Moravița) állomásig tart, és ezen járnak a belgrádi vonatok, közösen a torontálkeresztesi, resicabányai és buziásfürdői vasút pályájával, egészen a Bégán átvezető Módosi-hídig. A vasszerkezetű híd nevét a Módos községbe vezető vonal után kapta, mivel eredetileg emiatt építették. A község 1924 óta Szerbiához tartozik (Jaša Tomić), a vasúton pedig most Temesvártól csak Torontálkeresztesig (Cruceni) lehet utazni. A szétválás után a keleti ág magas töltésen végigszalad Szabadfalu (Freidorf) keskenyebb oldala mellett, áthalad az 1974–1975-ben elkészített Sági úti (calea Șagului) felüljáró alatt, majd miután átmegy Temesvár harmadik pályaudvarán, a Sági útin (Gara de Sud), jobb oldalon elhagy egy magas kéményekkel, szénlerakóval felszerelt épületegyüttest, amelyet eredetileg hőerőműnek terveztek, de végül távfűtésszolgáltató lett (Centrala Termică Timișoara Sud). A nyugati ág ugyancsak magas töltésen végigszalad Szabadfalu (Freidorf) hosszabb oldala mellett (a Cukorgyár irányába), és Temesvár negyedik pályaudvara (Gara de Vest) után indul Torontálkeresztes (Cruceni) felé. Visszatérve még a régi báziási vonalra, a figyelmes szemlélő most is megtalálja a Püspök híd mellett egyrészt a volt vasúti töltésnek a Béga jobb oldalán a görögkeleti érseki székesegyház felé mutató végét, másrészt ezzel szemben a bal oldali hídfő helyét.

Ha száz olajlámpával indult az utcai világítás egy századdal előbb, az 1850-es években már 274 nagy és 70 kis olajlámpa égett a városban. De a korszerűbb és gazdaságosabb gázvilágítás megvalósításáért az Osztrák Légszeszvilágítás Részvénytársaság 1857-ben megalapítja a Temesvári Gázgyárat a Pályaudvar út (str. Gării) és Pacsirta utca (str. Gelu) körzetében (1939. december 31-én szűnt meg). Így ugyanazon év novem-

ber 1-jén a Belvárosban közvilágításra üzembe helyezhetnek 200 gázlámpát, majd 1860-tól a Gyárvárosban és a Józsefvárosban ugyancsak 200 darabot. A mellékutcákba és a magánházakba fokozatosan szerelik be a gázvilágítást, melyet fűtésre és főzésre is használnak. A földalatti csőhálózat 1892-ben Hermann Tivadar akkori igazgató alatt (az akkor már létező villanyhálózat mellett) elérte a 33 000 métert, és 5000 gázlángot táplált. Főzőszerkezettel egy liter vizet 14 perc alatt lehetett felforralni, a fogyasztás ára pedig egy órára akkor 1,9 krajcár volt. Amikor azonban esedékes lett volna a városnak az osztrák céggel kötött szerződés meghosszabbítása, a cég képviselőit sehogy sem sikerült rávenni a városra nézve előnyösebb feltételek elfogadására. Az időhúzás lehetőséget adott egy újabb cég jelentkezésére, melynek nagyon előnyös ajánlatát 1882. november 30-án a városi tanács elfogadta. Ez a cég az Anglo-Austrian Brush Electrical Engineering Company Limited volt. És **1884. november 12-én Temesváron, az európai földrészen először, kigyúlt az utcai villanyvilágítás!** Ekkor a város polgármestere Török János (1843–1892), nevéhez fűződik a Gizella-árvaház alapjainak letétele, amely ma a Tudományegyetem (Universitatea de Vest) egyik karának (Vegyészet, Biológia, Földrajz Karának) az épülete a Sörházfasoron (str. Johann Heinrich Pestalozzi), a vashidak építésének elkezdése, a gyárvárosi vasúti állomás építése. Az utcai világítást 730 izzóval valósították meg, melyeket négy, 160 lóerős (117,68 kilowattos) gőzkazán hajtotta dinamógép táplált. Magánvilágítás villannyal 1887-től kezdődik. 1892-es adatok szerint (ideértve az időközben felépített színházat is) 5100 izzót használtak, és az egész hálózat 245 kilométer hosszú volt. Ugyanakkor egy 16 gyertyafény erejű³³ lámpa világítási díja Temesváron 1,81 krajcár, míg Bécsben 2,5 krajcár volt. A villanytelep az akkori Gyárvárosi Múmalom udvarára épült. Már 1893. január 1-jétől városi tulajdonba kerül, új székházát pedig a Millenniumi templom mögött, a malom megszűnése után, 1901. december 2-án adják át. A villanytelep igazgatója kezdetektől Henry Billing. Az 1970-es években lebontják a két malomépületet, helyükre pedig az Áramelosztó pénzbeszedő kasszája kerül. Itt jegyezzük meg, hogy a mai csillogó-villogó

33 Gyertyafény, a fényerősség régi mértékegysége: 1 gyertyafény $\approx$ 1 candela (mostani mértékegység). Egy 100 wattos izzó kb. 80–88 gyertyafény erősséggel sugároz.

székház a 2005-től többségi olasz tulajdonú Áramelosztóé (Enel, Ente nazionale per l'energia elettrica), a Sörházfasor és a Gyárudvar út kereszteződésénél (str. Johann Heinrich Pestalozzi – str. Ștefan cel Mare), és 1999-ben készült el. Épült a Bégán vízerőmű is, melyet 1910 nyarán helyeztek üzembe. Felszerelése három darab, háromkerekű, 560 lóerős (411,9 kilowattos) Francis-turbina, 385 kilowattos generátorokkal. Ekkor a villanytelep összteljesítménye 3155 kilowatt. 1911 végén a hálózat hossza már 440 kilométer, melyről 931 motor-, 1583 izzó- + 56 ívlámpa közvilágításra, valamint 61 328 izzó- + 84 ívlámpa magán- és hivatali világításra üzemel. Egyébként a Béga hajózható szakasza eddig a (ma még üzemképes, de már nem üzemelő) vízerőműig (Turbina-telep) tart, itt lezárja a folyóra merőlegesen épített duzzasztógát.

Mindjárt a kiegyezés évében, 1867. november 3-án Küttel Károly (1818–1875) polgármester vezetésével megalakul a Temesvári Közúti Vaspálya Társaság, első igazgatója pedig Eduard Gotthilf. 1869 áprilisában Henrik Baader svájci származású mérnököt bízzák meg a munkálatokkal (ő lesz 1918-ig a társaság igazgatója is). Ezután nagyon hamar, **1869. július 8-án átadják a forgalomnak a lóvasutat** a belvárosi Szent György tértől a gyárvárosi Angol királynő vendéglőig (Coronini tér – p-ța Romanilor) tartó szakaszon. Lóvasút a világon először New Yorkban, 1852-ben, majd Párizsban, 1854-ben indul. Ahhoz képest, hogy *ma* milyen gyorsan kerülnek alkalmazásra itt a világelső találmányok, ez igazán nem rossz! Október 25-én elkészül a második vonal a Szent György tértől (p-ța Sfântu Gheorghe) a józsefvárosi Vademberig (Bem utca – str. Iancu Văcărescu), majd onnan a józsefvárosi pályaudvarig, a Horgony híd (pod Șefan cel Mare) vashíddal való átépítése után, 1871. szeptember 29-én. Az első 21 kocsit a bécsi

vagongyárból szereztek be, 1875-ig külön I. és II. osztályú helyekkel. Az első temesvári lóvasút egyik szépen helyreállított kocsiját (11. ábra) 2008 tavaszán állították ki a Tishti Kaszinó és a Magyar Általános Hitelbank közötti holtvágányon.

11. ábra. Lóvasút kocsija

Az ipari haladás hozza magával a következő (számunkra már gyanítható) lépést: a Társaság 1897. december 1-jétől Temesvári Villamos Városi Vasút Részvénytársasággá alakul és **1899. július 27-én, Temesváron megjelenik a villamos.** A 17 darab A típusú vontatókocsit, melyek a lóvasút előzőleg megerősített kocsijait húzhatták, az aradi Weitz János féle vagongyárból szállították le. 1906-ban a budapesti Schlick-gyártól még 6 darab B típusú vontatókocsit állítottak szolgálatba, ezek elektromos berendezéseit az ugyancsak budapesti Siemens-Shuckert szerelte. Eredetileg a villamosok energiaellátását saját villanytelepről biztosították: a két 10 atmoszférás Steinmüller-típusú kazán egy-egy Compound-típusú gőzgép és ugyancsak Compound-típusú egyenáramú, 150 kilowattos, 550 Volt feszültséget adó dinamót hajtott. A Józsefvárosban és a Gyárvárosban pedig egy-egy 250 Amper névleges áramerősségű túláram védelemmel felszerelt önműködő megszakítót szereltek. Ez a központi telep az irodaépületekkel, műhelyekkel, kocsiszínnel együtt 1898 áprilisától épült a Gyárvárosban, a Magyar utcában (str. Take Ionescu) – ahol most is van. Mivel 1904-ben rácsatlakoztak a városi villanytelepre, előzőleg a budapesti Ganz-művektől két darab 120 kilowattos egyenirányítót és egy 333 amperórás akkumulátortelepét szereztek be. 1904. november 3-án visszaadták a Magyar Gyapjúfonalgyárnak (Industria Lânii) azt a telket, melyen a villanytelep állt, mivel ez annak tulajdonában volt. 1909-ben felépült a Magyar utca túloldalán a második kocsiszín is, majd kocsikat vettek a Győri Magyar Vagon- és Gépgyártól (1909, 1912). Jött az első világháború, és abban az időben a légi vezetékeknél réz helyett vasat kellett használni. 1918–1920 között Brieger József, 1922–1948 között dr. Cornel Miklósi (1887–1963) az igazgató, utóbbit a kommunista időkben is nagyon megbecsülték. A Budapesti Műegyetem okleveles mérnökének, a későbbi román akadémikusnak döntő hozzájárulása volt a Román Akadémia temesvári fiókja létrejöttéhez, majd a belőle kifejlődő Hegesztési és Anyagvizsgáló Központ/Intézet megalakulásához. A Temesvári Műszaki Egyetemen több tantárgyat oktatott: villamos vontatás, villamos energia felhasználás, villamos meghajtások, villamos hegesztő felszerelések – ezeket ő vezette be a tanrendbe. A román hatalomátvételkor, 1919 végén, a villamos vonala 10 877 métert tett ki, ebből 8177 méter duplavágánnyal, és rajta 43 vontatókocsi üzemelt.

12. ábra. Villamosvonalak, 1944

A villamos vonalak bővítése a II. világháború elejéig a következőképpen történt (12. ábra):

1923: Szabadság tér (p-ța Libertății) – Ferencváros (Mehala), 1914-es terv;

1926: Küttel tér (p-ța Alexandru Mocioni) – Újkissoda (Fratelia);

1928: Buziași út (calea Buziașului) – Telekház tér (p-ța Nicolae Bălcescu);

1929: Kisállomás (Gara de Est) – Vadászerdői sorompó;

1933: Dózsa-park – Telekház tér (p-ța Nicolae Bălcescu), duplavágány.³⁴

1938. április 1-jén megtörténik a villanytelep és a közszállítási vállalat összevonása (a világítószeszgyárral együtt) Városi Elektromechanikai Iparvállalatként (Intreprinderea Electromecanică Municipală). Feltétlenül említésre méltó az a műszaki újdonság, hogy 1924-ben elkezdik alumíniumtermites, illetve ívhegesztéses, 1938-tól sajtolt eljárással a villamos sínek összehegesztését,³⁵ nagymértékben csökkentve a villamosok dőcögését. Később, az 1970-es években hegesztőpálcás (elektródás) hegesztéssel számos romániai vasútvonalon is megszüntetik a sínek közötti, hőkiterjedési játékot engedélyező rést (hogy ez megvalósítható legyen, mind a varrat, mind a sínek anyaga károsodás nélkül el kell, hogy viselje az akadályozott kiterjedés által létrehozott mechanikus feszültségeket).

34 Deheleanu, V., Indrieșu, S.: *Monografia Intreprinderilor Electromecanice Municipale Timișoara*. Publicațiile Institutului Social Banat – Crișana, Timișoara, 1944.

35 *60 ani de la înființarea tramvaiului în Timișoara*. Monografie 1869-1929 întocmită de direcțiunea tramvaielor comunale Timișoara.

Leyritz Ignác (1832–1910) lakatosmesternek köszönhetően (aki Thomas Alva Edisonnal /1847–1931/ is levelezett) a városban, **1879-ben már működött a telefon**, 1880-ban 52 előfizetővel, de tíz év múlva valamennyi hivatal és hatóság, a legtöbb ipartelep és kereskedői iroda be volt kötve. Már 1893. december 3-án üzembe helyezik Budapest–Szeged–Arad–Temesvár kapcsolásban a városközi telefonhálózatot. 1896. január 1-jétől állami kezelésbe megy át a telefonszolgáltatás, de a fejlődés tovább tart, az előfizetők száma 1900-ban megközelíti az ötszázat. Ugyancsak Leyritz Ignác használta az első hangerősítőt, mikor 1886-ban kihangosította a Tiszti Kaszinó erkélyén hangversenyező katonazenekart. Ő mutatta be 1891-ben a fonográfot, és vásárolta 1900-ban az első gépkocsit.

1895-ben elkezdik az utcákat aszfaltozni (számítottak az eljövendő gépkocsikra?), és az **első** mozgóképszínház (**mozi**) sem késik soká, **1908. június 27-től** lehet látogatni éppen a mostani Filharmónia (volt Capitol filmszínház) helyén. Megalakul 1871-ben a Filharmóniai Társaság, 1893-ban Dészán Achill (1848–1939) kezdeményezésére (aki 1889–1897 között Temes vármegye alispánja, de zeneszerző és zongorista is) a Temesvári Magyar Dal- és Zeneegyesület, majd ezek egyesüléséből 1896. július 5-én a Temesvári Zenekedvelők Egyesülete. Bartók Béla (1881–1945) 1906. február 2-án koncertezik először Temesváron.

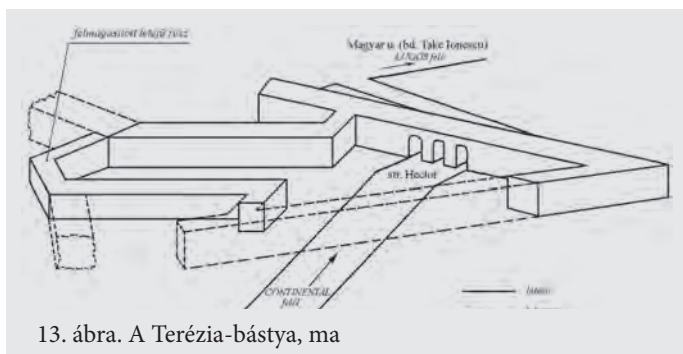
Temesvár katonai jellegének leépítése is elkezdődik a kiegyezés után. 1868-ban a vár körül üresen tartott sávot, az Esplanade-t 949 méterről 569 méterre csökkentik, a felszabadított terület beépítésével közelebb hozva a külvárosokat a Belvároshoz. E katonai jelleg gyengülésének köszönhető, hogy Ferenc József újabb ittjártakor (1872) a Pétervárad-i kasszánya helyén elkezdik és felépítik (1875-ig) a róla elnevezett színházat Ferdinand Fellner (1847–1916) és Hermann Helmer (1849–1919) tervei alapján (ők tervezték a budapesti Víg-színházat, a nagyváradi, a kolozsvári, a szegedi, a kecskeméti színházat stb., összesen 48 színházépületet). Olasz reneszánsz stílusban épült, jobb szárnyában a Rezső Koronaherceg Szálló kapott helyet: 60 luxus kivitelű szobája, két vendéglője, kávéháza volt. Az épületet 1888-ban villanyvilágítással látják el. De 1880-ban leég, 1882-ben újraépítik, és 1920. november 2-án ismét a tűz martalékává válik. Ezúttal Duiliu Marcu (1885–1966) regáti (a román ókirályságbeli) építész tervei alapján készítik el 1923 és 1928 között. Ő eltünteti eredeti ab-

lakos frontját a front erkélye körül elhelyezett két szoborral, a díszítésekkel és 1934-ben mauzóleumszerű, a környezethez egyáltalán nem találó, ún. brâncovenesc stílusúvá alakítja neobizánci erkéllyel.³⁶ Később ugyancsak Marcu a tervezője a Püspök úti (bd. Mihai Viteazul) neoromán díszítésű Gépészmérnöki Kar (Facultatea de Mecanică) épületének, a mellette lévő kollégiumnak (Cămin studentesc 1 MV), valamint a mostani Filharmóniának (volt Capitol filmszínház). Visszatérve a színházra, ebben 1880-ig német nyelven, 1882-től főleg magyar nyelven, 1920-tól román nyelven folynak az előadások. Mint (román) Nemzeti Színház 1945. október 18-tól létezik. A II. világháború után itt kap helyet a Román Opera is (1946. március). Hivatalos megnyitó Verdi *Aidájával* 1947. április 27-én. Létrejönnek (1953. január 1.) a mostani magyar meg a német társulatok, ezek 1957-ben kiválnak a román színházból, közös működési helyük pedig a Rezső Korona-herceg Szálló Redoute-terme a Rezső utca (str. Alba Iulia) felőli bejáratnál. A magyar színház 1990-től Csiky Gergely (1842–1891) drámaíró nevét veszi fel.

Futó Zoltán (1863–1921), a temesvári kálvinista reformátusok első választott lelkésze missziós küldetésének tevékenysége nyomán 1890. december 28-án létrejön az önálló református egyházközség. Működése idején kezdődtek meg a tárgyalások a jövődó templom helyének megvásárlásáról, az egykori Soly-mos-féle faraktáron kimért 294 négyszögöles telekről a Hunyadi út (str. 16 Decembrie 1989) és Batthyány utca (str. Timotei Cipariu) sarkán. Utóbb, mivel a rendelkezésre álló pénz kevésnek bizonyult, templom, iskola és paplak helyett a presbitérium egy tágas imatermet is magába foglaló bérpalota felépítéséről döntött, melynek megépítésében jelentős szerepet vállalt Cseresnyés Jenő, a folyammérnöki hivatal mérnöke. A terveket ifj. Nagy György és János házy László budapesti építészek készítették, a kivitelezést pedig Hart Károly temesvári építőmesterre bízták. Szabolcska Mihály (1832–1930) lelkész irányítása alatt el is készült 1902-ben. Nagyharangját 1996-ban kapta. Ez elé az épület elé gyülekeztek Tőkés László akkori lelkész kilakoltatását megakadályozandó 1989. december 15-én előbb csak a hívek, majd innen indult 1989. december 16-án a romániai rendszerváltást kiváltó, Nicolae Ceaușescu (1918–1989) diktatúrá-

36 Stan, E.: *Újranyomtatott postai képeslapok magyarázó szövege*. Temesvár, 1996.

ját, de az 1944 után bevezetett kommunista államformát is elsöprő forradalom. A falán, a bejárat bal oldalán elhelyezett márványtáblák négy nyelven (magyar, német, román, szerb) emlékeztetnek az eseményre (a magyar nyelvű táblát többször megrongálták, fekete festékkel leöntötték). Másik tábla jobb oldalon Szabolcska Mihályra, a lelkeszre és „az akácfavirágok poétájára” emlékeztet. Az épület másik, Dózsa utcai oldalán nyílt meg 1999. december 14-én a LIBRIS magyar könyvesbolt (Temesváron az egyetlen), a *Heti Új Szó* (ugyancsak Temesvár egyetlen) magyar lapja szerkesztőségének (főszerkesztő Graur János, gazdasági igazgató Makkai Zoltán) tevékenysége nyomán. Ennek bejárata a Mária térről nyílik, onnan, ahol Dózsa kivégzésének emlékére egy Székely László által tervezett, román stílusú, három oldalt nyitott kápolna vagy portikusz áll. Benne a Mária-szobor karján gyermekkel, Kiss György (1852–1919) műve carrarai márványból (1906).

13. ábra. A Terézia-bástya, ma

Ferenc József 1892-ben engedélyezi az erőd megszüntetését. Már 1891-ben lebontják a várkapukat, a falak egy részét pedig 1899–1902 között, de a végleges bontásra és a sáncárkok betemetésére csak 1906–1910 között kerülhet sor, miután a katonaságnak a megfelelő helyettesítő épületeket biztosítják. Sajnos a bontási láz hevében nem gondoltak az utókorra, így mára csak néhány falrészlet maradt: (1) az Erzsébet-bástyához vezető falból a Fűvészkert (Botanikus park) Szent János utcára (str. Gheorghe Dima) néző oldalán, rajta most egy, az erődöt ábrázoló fémtáblával (egy hasonló erődábrázolást talál a figyelmes szemlélő a Losonczi tér/p-ța Unirii egyik utcai makadámkövére vésve, közel a Mercy utca bejáratához), (2) a Károly-bástyából a Szent József téren (p-ța Mărăști) hátul, egy butik kapott benne helyet, (3) a Jenő-bástyából, a belvárosi

piacon (Piața 700), kocsmá és üzlethelyiségek vannak most benne, és a hozzá vezető falból, a Szemészeti Kórház mögött, valamint (4) a Terézia-bástya nagyobb része (13. ábra), melyet ma Bastion – Bástya néven ismernek (itt volt a cs. és kir. élelmezési raktár). Ezt az országúti forgalomnak átvágták (str. Hector), csúcsa felőli részében vendéglő van, az 1908-ban felmagasított tetejű hátsó részében pedig múzeumi termek, cégek. Kevés ez, nagyon kevés történelmi emléknél. A Hunyady-kastély tűnik csak középkori eredetűnek, de javarészt nem az. Elsüllyedt városi múltunk jelentős része.

A XIX. század végén sorra alakulnak Temesvár mai parkjainak elődjai, melyekből egy összefüggő zöldövezet létesül a Béga mentén. Gróf Johann Cronberg Coronini altábornagy (1794–1880), az 1848-as forradalom után létrehozott Szerb Vajdaság és Temesi Bánság első katonai parancsnoka 1868-ra megteremtette az első közkertet, a Gyárváros és a Belváros között elterülő Városligetet vagy Coronini-ligetet (Parcul Popului). Ezt a város 1910-ben díszes kapukkal ellátott vaskerítéssel vette körül, és bent Coronini emlékére márványobeliszket állított. A vár és a Józsefváros közötti térséget báró Anton Scudier tábornagy (1818–1900), Coronini utódja fásíttatta be az 1870-es években. Ez lett a Scudier-liget (Parcul Central), ide 1881-ben Kauffungen Richard (1854–1942) bécsi szobrász által készített egész alakos vasszobrát is felállították a tábornagy személyes jelenlétében. De 1918. október 27-re virradó éjjel, az őszirózsás forradalom kitörése után, ledöntötték a magyarok körében nem nagy népszerűségnek örvendő tábornok szobrát. Miután 1891-ben felhasználták országos ipari és mezőgazdasági területnek, a Béga jobb partján húzódó területet maga a város parkosította, létrehozva a Ferenc József-ligetet (Parcul Copiiilor). Itt az 1980-as évektől egy ideig belépődíjat szedtek, miután felállítottak néhány szabadtéri játékot meg egy kisvasutat. 1990 után jött az enyészet, végül 2012-ben újabb lehetőség nyílik, többek között körbe kenuzható totemfás indián falunak, vasúti szerelvénynek kiképezett traktorvontatású kocsisornak örvendhetek a gyerekek – de csak abban az évben. 2016-ban lefektetett műanyag lapokból télen-nyáron használható görkorcsolyapályát készítettek, de ennek mostanáig alig volt használója. Telente ugyancsak itt alakítják ki a Gyermekvárost.

1898-ban a Dózsa utca mentén kialakították az Erzsébet-ligetet (Parcul Carmen Sylva), a Dózsa téren (p-ța Plevnei)

pedig 1900 után az ottani parkocsját. A Rózsaparkot (Rosarium, Parcul Rozelor) 1929–1934 között létesítették. Egyetlen oldalán kiépített villasorát a kommunista hatalom alatt nagy-mező pártaktivisták lakták, személyi biztonságukra vigyázó rendőri jelenléttel, őket gazdag cigány háztulajdonosok váltották fel az 1990-es években. Ma 56 hektáron 25 park és jól körülhatárolható zöldövezet található Temesváron.³⁷ 1910 után kialakulnak a Blaskovits- és Anheuer-telepek, valamint Rónác. Folyik az újabb épületek, gyárak, iskolák, menhelyek kiépítése, ahogyan ez Dél-Magyarország legnagyobb, fejlődése felé érkezett településéhez illik. Schmidt Albert – Bagyánszky János cége az erzsébetvárosi Telekház téren (p-ța Nicolae Bălcescu) nagyszerű, tiszta neogótikus stílusú karcsú kéttornyú templomot épít 1912–1919 között Salkovics Károly tervei alapján.

1914. június 28-án Gavriló Princip (1894–1918) szerb diák Szarajevóban agyonlővi Ferenc Ferdinánd (1863–1914) trónörökös feleségével, Chotek Zsófia (1868–1914) főhercegnővel együtt. Ez a gyilkosság ürügyül szolgál az I. világháború kirobbantásához, július 28-án a Monarchia hadat üzent Szerbiának. Ferenc Ferdinánd nem Ferenc Józsefnek, hanem testvérének, Károly Lajosnak (1833–1896) volt a fia, és 1896-ban Rudolf trónörökös (1858–1889, Ferenc József fia) halála után jutott a trónörökösséghez, mivel Ferenc Józsefnek más fia nem volt. Ferenc Ferdinánd egy szláv–osztrák központú föderatív birodalmat akart, melyben Magyarországnak egy 1867 előtti szerepet szánt. Biztatta a nemzetiségeket, szította magyargyűlöletüket, és jogokat ígért nekik, ha majd trónra kerül. Mégsem a magyarok végeztek vele... Nem valami magasabb humanizmus tette őt a magyarság ellenségévé, hanem a dinasztia jövőjének féltése. De hát, ahogy Švejk, a derék katona mondta: „Azt sem érthette meg, hogy császár legyen belőle”.

POST EQUITUM SEDET ATRA CURA³⁸

Javában folyik a háború, mikor 1916. november 21-én meghal Ferenc József. Utódja IV. Károly (1887–1922), Ferenc

³⁷ Kiss András: A parkok városa-e Temesvár? *Heti Új Szó*, 2001. augusztus 24., Temesvár.

³⁸ A sötét gond mindenhová elkísér (latin).

Ferdinánd testvérének, Ottó Ferenc Józsefnek (1865–1906) a fia, Magyarország utolsó királya. A belső forrongás hatására Károly kétségbeesett kísérleteket tesz egy nyugati hatalmakkal kötendő fegyverszünetre. Ám 1918. október 30-án Bécsben forradalom tör ki, a császár lemond. Budapesten október 30-ról 31-re virradó éjszaka felfegyverzett munkások és katonák megszállják a fontosabb pontokat. November 3-án Ausztria–Magyarország fegyverszünetet köt háborús ellenfeleivel; az első világháború ezzel elvileg véget ért. Mi erre a válasz? November 7-én a szerb királyi hadsereg megkezdte benyomulását Dél-Magyarországra, 8-án a cseh légiók (amelyek eddig a cs. és kir. hadsereg részét képezték) benyomulnak a Felvidékre, és **1918. november 12-én** reggel egy 35 fős **román csapat átlépi a határt** Gyergyótölgyesnél (ma Tulgheş). November 12-én Ausztria köztársaság, november 16-án Magyarország köztársaság, 17-én Ausztria, immár külön állam, bejelenti igényét Nyugat-Magyarországra. 1918 őszétől 1919 nyaráig terjedő háromnegyed év alatt széthullott Magyarország!

Temesváron 1918. október 31-én kikiáltják a Bánsági Köztársaságot. (Adminisztratív szempontból ez hasonló lehetett azzal, ami 1989. december 20-án történt, mikor a temesvári katonaság a 17-i és 18-i véres lövöldözés után átállt a tömeg oldalára, bár Bukarestből az országos tv-adó aznap este még az Iránból éppen megérkezett Ceauşescu fenyegetéseit sugározta.) 1918–1919-ben teljes a zűrzavar, és a vidék nem ismeri el a központi kormány fennhatóságát. A szerbek november 14–15. között, a franciák (gyarmati hadsereg, leginkább szennegáli négerekből) Jouinot-Gambetta (1870–1923) tábornok parancsnoksága alatt december 2-án vonulnak be Temesvárra. És 1919. július 28-án francia nyomásra megalakul a román adminisztráció, hogy augusztus 3-án fogadhassák a román katonaságot. Átmeneti bankjegyeket nyomnak, például „20 FILERI Asignată pe care Cassieria oraşului Timișoara în timp de 2 luni de la data ce se va fixa o schimbă în bani legali. Timișoara 1. Decembrie 1919”.³⁹ Ekkor Geml József (1858–1929) polgármestert Stan Vidrighin (1876–1956), addig a vá-

39 20 fillérhez hozzárendelt melyet Temesvár város Pénztára két hónap alatt a kijelölendő időponttól törvényes pénzre vált be. Temesvár 1919. december 1. (Ilyen nyakatekert, gyatra a megfogalmazás az eredeti román nyelven is!)

ros Budapesten végzett mérnöke váltja fel az új hatalom embereként. A (nevezzük így) **történelmi Bánság** 28 293 négyzetkilométeres területéből Románia kap 18 715 négyzetkilométert, a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság (később Jugoszlávia) 9307 négyzetkilométert, Magyarországnak pedig megmarad 271 négyzetkilométer. Ez utóbbi egy 16,46 kilométer oldalú négyzetnek felelne meg.

Temesvárt a Romániához csatoló trianoni békeszerződés aláírása előtt főként középiskolások és egyetemisták terveket szőttek, hogyan lehetne Temesvárt Magyarországon tartani. A román hatóságok erről tudomást szereztek, a résztvevőket letartóztatták, majd kemény vallatás után börtönbüntetésre ítélték a „temesvári leventepör” résztvevőit. Mennyire lehetett indokolt 1920 elején a felségsértés és hazaárulás vádja, mikor Temesvár hovatartozása még nem volt eldöntve, ez a kérdés nem érdekelte a megszállókat! Az összeesküvés 17 éves vezetője, Niamessny Mihály (Mackó) nagy valószínűséggel a brutális vallatás következtében hunyt el kiszabadulása után, 25 évesen. A lengyel születésű k.u.k. katonatiszt, Nosek Bronislav által vezetendő, egész Bánságra kiterjedő magyar felkelés tervének nem reális voltára Horthyék hamar rájöttek. Később az elítélteket kicserélték Magyarországon elfogott román kémmekkel, de az ehhez hasonló perek hatására is sokan menekültek el az elcsatolt területekről.⁴⁰

A magyarok lélekszáma a legutolsó, 2011-es népszámlálás szerint **Temes megyében** 35 295 fő, azaz a 683 540-es összlétszám 5,16%-a.⁴¹ Ez jelentős, 16 ezer fős csökkenés 2002-höz képest mikor 51 412-en vallották magukat magyarnak, azaz a 677 744-es összlétszámnak 7,58%-a. De már akkor is jelentős, 11 ezer fős apadás volt 1992-höz képest, amikor 62 798-an voltunk, azaz a 700 033-as összlétszámnak 8,97%-a. (Lásd az 1. táblázatot. Az olaszok nem őslakosok, hanem 1989 után betelepült vállalkozók!)

40 Jeszenszky Géza: *Ötszáz hold* írása nyomán (2007), amelyben idézi Borsi-Kálmán Béla *Öt nemzedék és ami előtte következik... A temesvári leventepör 1919–1920*. Noran Kiadó, Budapest, 2006. c. munkáját.

41 Meg kell jegyezni, hogy a megyében közel 10 ezer embernek nem jegyezték fel az etnikai hovatartozását. Kérdés: ki nem vallja ezt be? Valószínűleg kisebbségiek, román és (vegyes házasságban élő) magyarok.

1. táblázat. Temes megye lakóinak nemzetiségi megoszlása az 1989. utáni népszámlálások szerint

Nsz. éve	össz.	román		magyar		német		szerb		cigány		bolgár		ukrán		szlovák		zsidó		horvát		olasz	
			%		%		%		%		%		%		%		%		%		%		%
1992	700 033	560 950	80,13	62 798	8,97	26 543	3,79	17 144	2,45	14 836	2,12	6466	0,92	6437	0,92	2229	0,32	625	0,09	299	0,04		
2002	677 744	564 287	83,26	51 412	7,58	14 103	2,08	13 217	1,95	16 152	2,38	5556	0,82	7261	1,07	1845	0,27	438	0,06	379	0,05	267	0,04
2011	683 540	550 836	80,58	35 295	5,16	8 504	1,24	10 102	1,48	14 525	2,12	4478	0,65	5950	0,87	1424	0,21	220	0,03	242	0,03	341	0,05

2. táblázat. Temesvár lakóinak nemzetiségi megoszlása az 1989. utáni népszámlálások szerint

Nsz. éve	össz.	román		magyar		német		szerb		cigány		bolgár		ukrán		szlovák		zsidó		horvát		olasz	
			%		%		%		%		%		%		%		%		%		%		%
1992	334 115	274 438	82,14	31 733	9,50	13 088	3,91	7748	2,32	2668	0,79	1314	0,39	748	0,22	675	0,20	867	0,26	93	0,03		
2002	317 651	270 487	85,15	25 131	7,91	7 142	2,25	6271	1,97	3114	0,98	1224	0,38	813	0,25	580	0,18	549	0,17	150	0,05	199	0,06
2011	319 279	259 754	81,35	15 564	4,87	4 193	1,31	4843	1,52	2145	0,67	859	0,26	556	0,17	385	0,12	176	0,05	101	0,03	199	0,06

Kilencvenkét esztendő elteltével, ugyancsak a 2011-es népszámlálás adatai szerint **még volt négy** olyan község a *mostani Temes megyében*, ahol a magyar jelenlét meghaladja a 20%-os küszöböt: Ótelek (Otelec) 39,55%, Végvár (Tormac) 37,45%, Óbéb (Beba Veche) 33,13%, és Bálint (Balint) 24,70%. 1992-ben még nyolc ilyen falu volt, 2002-ben hat, most idekerült Ótelek (mint önálló község) viszont lemaradt előbb Fény (Foeni) és Igazfalva (Dumbrava), majd Gyér (Giera), Újszentes (Dumbrăvița) és Újvár (Uivar). Újszentesen, ahol 1992-ben még 53,54% volt a magyarság aránya, a helyiek eladták földjeiket ingatlanforgalmazó cégeknek, és ezek valóságos telkesház lakótelepeket építve rengeteg letelepedőt vonzottak az alig egy kilométerre található, nyújtózkodó Temesvárról, így került 20% alá a magyarság aránya. További 22 településen helyi szinten (községi szinten nem) 1992-ben még meghaladta a magyarság a 20%-ot. Bár ezekről későbbi adatok nem álltak rendelkezésre, de érdemes felsorolni mint olyan helységeket, ahol egyáltalán esély van magyarral találkozni: Aurélháza (Răuți), Bolgártelep (Colonia Bulgară), Csávós (Grăniceri), Detta (Deta), Gátalja (Gătaia), Józsefszállás (Conacul Iosif), Keglevichháza (Cheglevici), Kisszentpéter (Sânpetru Mic), Magyarszentmárton (Sânmartinu Maghiar), Nagybodófalva (Bodo), Omor (Rovinița Mare), Öregfalu (Pustiniș), Ötvösd (Otvești), Partos (Partoș), Porgány (Pordeanu), Pusztakeresztúr (Cherestur), Szapáryfalva (Țipari), Temesfalva (Dragșina), Temesszécsény (Seceani), Torontálkeresztés (Cruceni), Újmosnica (Moșnița Nouă).

Temesvár magyar lakossága 2011-ben 15564 (4,87%), tíz év alatt kb. 9500 fővel apadt 2002-höz képest amikor, 25 131 (7,91%) volt. Már ekkor is nagyfokú volt a csökkenés 1992-höz viszonyítva, amikor 31 733 (9,50%) volt. Követhető, hogy nem csak abszolút értékben, hanem arányaiban is nagyfokú a térvészítés (lásd a 2. táblázatot). A többi kilenc Temes megyei városban (összlakosság sorrendjében) a helyzet a következő (2011): Lugoson (Lugoj) 2752 (6,82%), Nagyszentmiklóson (Sânnicolau Mare) 890 (7,23%), Zsombolyán (Jimbolia) 1169 (10,82%) Temesrékason (Recaș) 635 (7,62%), Buziásfürdőn (Buziaș) 207 (2,95%), Facsádon (Făget) 260 (3,84%), Dettán (Deta) 869 (13,88%), Gátalján (Gătaia) 654 (11,16%) és Csákon (Ciacova) 333 (6,23%) magyar élt akkor.

Temesvárra jön 1923. november 9–12. között (Hohenzollern-Sigmaringen) Ferdinánd (1865–1927), a második román király feleségével, Máriával (1875–1938). Ennek emlékét is őrzi az 1998-ban felállított szobra. Mint Erdély sok helységében (még a színmagyar falvakban is), a román ortodox egyház itt is egymás után emeli újabb templomait: a ferencvárosi Molnár téren (p-ța Avram Iancu) a római katolikus és a szerb ortodox mellé egy hatalmas bizánci stílusút (1925–1937), az erzsébetvárosi József téren (p-ța Alexandru Mocioni) a Victor Vlad tervezte (1931–1936) templomcsarnokból, harangláb-ból, lelkészi hivatalból és paplaktól álló furcsa épületegyüttest, amely 1939-es létrehozásától 1946-ig az itteni román görögkeleti püspökség székesegyháza („rég-i katedrális”) volt. Továbbá a belvárosi Ferenc József téren vagy Lloyd soron (p-ța Victoriei) moldvai és bizánci stílusban épített mostani román görögkeleti székesegyházat (Catedrala), 1936–1946 (ennek felszentelésén, 1946. október 6-án, Ferdinánd unokája, az utolsó román király, Mihály /1921–2017/ volt itt). Trianon előtt a helyére, főteret lezáró épületként, a városi kultúrpalotát kívánták felépíteni városi könyvtárral, múzeummal és nagy koncertteremmel. 1989-től újabb, erősebb hulláma indult el az ortodox templomok építésének. (Néhány ezek közül: a Tudományegyetem mögött, a Dacia piac mellett, az Aradi úton, a Gyárudvar úton (str. Ștefan cel Mare), a Belvárosi piacon (Piața 700), a Széna téren (Piața Badea Cârțan) és még sok helyen). A Román Ortodox Egyházat az 1989-es forradalom után ugyanaz a Teoctist pátriárka (Toader Arăpașu, 1915–2007) vezette, aki Ceaușescu diktátort kiszolgált. Figyelem: az elfogadott átvilágítási törvény, mely ismertté tenné a Securitate besúgóit, ennek az egyháznak a tagjaira nem vonatkozik, úgymond „diszkreditálná az egyházukat”! Utódja Daniel Ciobotea (1951–), 2009 óta Temesvár díszpolgára.

Talán nem sokan tudják, 1937-ben Temesváron hal meg József Áron (1871–1937), Attila apja, aki mikor otthagyta Budapesten családját, nem Amerikába emigrált, mint hitték, hanem vissza, Romániába. Második feleségéről, Kiss Juliannáról 1957-ben még fényképet készített Anavi Ádám (eredetileg Frucht Ferenc, 1909–2009) költő. És mivel irodalomról írok, ebből az időszakból Pogány László (1901–1956) nevét feltétlenül meg kell említeni, ő veszi át 1924-től a *Temesvári Hírlapot*, és annak 1938-as megszüntetéséig az erdélyi magyar sajtó egyik legtekintélyesebb lapjává fejlesztette. Trianon után a

magyar nyelvű sajtó jelentős helye Temesvár. A sokféle lap között egzotikumok például az erotikus kiadványok, ebből is több jelent meg a városban; ilyen például a Dinnyés Árpád főszerkesztésében 1923–1936 között megjelent *Kaviár* hetilap, amely tulajdonképpen a szexuális felvilágosítást is vállalta abban az időben, mikor még a szifilisz halálos volt.

Az első trolibuszvonalak földi berendezéseit (Brown-Boveri) 1941-ben kezdik szerelni, majd 1942. november 15-én 7 db FIAT járművel indítják a józsefvárosi Scudier tér, Nagyalomás, mostani görögkeleti székesegyház, Telekház tér útvonalon (str. Regele Carol I, Gara de Nord, Catedrala, p-ța Nicolae Bălcescu).

Légijárat indul Bukarest–Temesvár között 1937-ben Ómosnica község mellett, majd 1964. február 28-án nyílik meg a 2003-tól Traian Vuia (1872–1950) nevét viselő repülőtér. A 3500×45 méteres beton leszállópályával 2016-ban 28 célállomással volt közvetlen légi összeköttetése, így több nyugat-európai és amerikai várossal (2001. augusztus 1-től Budapesttel is volt még MALÉV-es légijárat).

Bevonul a városba 1944. szeptember 12-én a szovjet hadsereg is. És az 1944–1945-ös időszakban szovjet hadifogoly-tábor van az eredetileg német katonai tábor helyén, az Aradi és Lippai út közötti területen! Ezt az Aradi út mentén emlékmű idézi meg.

Hozzácsatolják a városhoz 1948-ban Besenyőtelepet, Újkissodát (Fratelia), 1949-ben a Béga két oldalán elterülő Krikszántelepet (Ghiroda Nouă) és Kardostelepet (Plopi), 1951-ben Szabadfalut (Freidorf) és 1953-ban Vöröscsárda-Illancsot (Cearda Roșie). Ezekkel a város 3750 hektáros (37,5 km²) területű lesz (1987-es adat). Biciklizésre kiválóan alkalmas, aszfaltozott utcájú alföldi város!

A régi városnegyedek közötti területeket 1960 után elkezdik beépíteni, a rengeteg panelházzal otthont biztosítva az Olteniából, Moldvából betelepülő nagy számú, szapora jövevényeknek. Az első panelek a józsefvárosi pályaudvar (Zona Gării) és a Magyar utca (Tipografilor) környékiek voltak. A Rékasi úton (Calea Lugojuului) 4500 lakás épült 16 000 lakónak, a Váralja negyedben (Circumvalațiunii) 11 400 lakás 39 000 lakónak, a Sági úti és környéki (Calea Șagului, Zona Dâmbovița, Zona Steaui) részeken 12 582 lakás 44 000 lakónak, a Stadion lakótelep (Zona Stadion) és napnegyedi (Zona Soarelui) telep 20 000 lakónak, a Ripensia és Negoii utcák

környéki 3000 lakás 10 000 lakónak, a Gyiroki úti és Plăvăț utcai lakótelepi 10 000 lakás 30 000 lakónak, az Aradi úti és Szegedi úti (Calea Aradului, Calea Torontalului, Matei Basarab) telepi 11 525 lakás 40 000 lakónak, a Lippai úti (Zona Ion Ionescu de la Brad) pedig 2400 lakás 8500 lakónak.⁴²

Hogyan tekintettek az új honfoglalók Temesvárra a II. világháború előestéjén? „Temesvár az egyesüléskor magyar város, nem etnikai szerkezetében, hanem szellemében, leghaszánalatosabb társalgási nyelvén, közületi szellemében és gazdasági irányultságában. Még ma is, 18 évvel az egyesülés után, ezek alkotják a román szellemiség és nyelv terjeszkedésének fő gáncsolóját.”⁴³ Temesvárnak nem adatott meg a bécsi döntés Észak-Erdély magyarságára gyakorolt rövid idejű anyanyelv-megtartó jótékony hatása, és a fenti aggodalomra adó ok sajnos megszűnt... ezért olykor az itteni magyar nemzeti-ségű tanárok számára is a gimnázium az *liceum*,⁴⁴ s a felsőbb elemi nekik a *gimnázium*!

Az 1955–1985 között sugárzó Temesvári Rádió 1989. december 23-án megszólal magyarul is középhullámon (630 kHz), Fall Ilona színésznő és Koczka György (1938–2015) dramaturg révén. Éltető ez az adás, ha csak napi egy órára is! Este, ugyancsak egy órára, ultrarövid hullámon (105,9 MHz) is sugároz magyarul a Temesvári Rádió 2006. augusztus 3-tól. Helyi magyar televíziós adás is indul, 1996-ig hetente egy órára Bartha Csaba ingyen szerkesztette a TVT '89 társaságnál, ez csődbe ment. Most a Temesvári RTV hétfőn és csütörtök este egy-egy félórát, a közszolgálati TVR 3 is hetente egy félórát sugároz magyarul Temesvárról. Sajnos a magyar adások a nap olyan időszakában vannak műsorra tűzve, mikor a lakosság aktív részének nem igazán van rádiózásra vagy tévézésre ideje.

42 Medeleț, F., Buruleanu, D.: *Timișoara, povestea orașelor sale*. Editura Miron, Timișoara, 2003.

43 Timișoara, la unire un oraș maghiar, nu prin structura etnică, cât prin spiritul său, prin limba de conversație cea mai frecventă, prin spiritul public și prin orientarea economică. Și azi la 18 ani de la unire, ele formează piedica principală a expansiunii spiritului și limbii românești (rom.), *Trei ani de gospodărire (1934-1936)*, Editura Scrisul Românesc, Craiova.

44 Liceum – evangélikus, latin nyelvet nem tanító leány-középiskola (Komoróczy György: *Magyar szavaink nyomában*. Erdélyi Gondolat Könyvkiadó, Székelyudvarhely, 1994).

Az 1989-es változások kedveztek a temesvári külképviseletek megnyitásának, számuk, Románia 2007. január 1-jei belépése után az Európai Unióba (Magyarország: 2004. május 1.) megugrott, most már 18 ilyen van.⁴⁵ Magyarország első temesvári tiszteletbeli konzulját, Pánczél Zoltán (1959–2013) vállalkozót, a Fornetti-termékek romániai forgalmazóját 2009. július 17-én iktatták hivatalába az Opera épületében megtartott ünnepségen.

Sokat temetünk, és keveset keresztelünk, hadd kívánjam ezért a költővel.⁴⁶

... adjon az Isten
fényeket,
temetőik helyett
életet,
nekem a kérés
nagy szégyen
adjon úgy is,
ha nem kérem.

2016. szeptember 16-án az európai döntéshozóktól elhatározottat, hogy 2021-ben Európa Kulturális Fővárosa a vajdasági Újvidék és a görögországi Eléfszina (Eleusis) mellett Temesvár lesz. Járjon ezzel a még meglevő, magyar eredetű kulturális örökség megmutatása.

45 Temesvári konzuli, illetve tiszteletbeli konzuli hivatalok (2015. december): Ausztria, Bulgária, Csehország, Dél-Korea, Észtország, Franciaország, Hollandia, India, Macedónia, Magyarország, Moldva, Németország, Olaszország, Peru, Spanyolország, Svédország, Szerbia, Tunézia.

46 Nagy László, *Adjon az Isten*

MI MICSODA?

BELVÁROS

Temesvár első kerülete a Belváros (Innenstadt, Cetate), magába foglalja ma az osztrák erőd és a körülötte építési tilalomnak alávetett Várköltelek-Vársík területét.

a) Első kiindulópontnak a Szabadság teret (p-ța Libertății)¹ választjuk. Oldalai nem tökéletesen párhuzamosak, területe kb. 103×99 méter. Ide állították fel a Nepomuki Szent János Társulat 1756-ban emeltetett **Pestis-szobrát** (Temesvár időrendben harmadik szobra), mely az előző, innen elvitt Szent János-szobrot helyettesíti. Homokkőből készült barokk szoborcsoport, legfelül lilomot tartó Szűz Mária, a lábainál Nepomuki Szent János (1340–1393) térdepel (1. kép). A talapzat három oldalán domborművek vannak, melyek középkort idéző jeleneteken ábrázolják a szent mártíromságához vezető, 1393. körüli történetét: a cseh királyné (Bajor Zsófia, 1376–1425) gyónása, a férj, IV. Vencel (1361–1419) király faggatja a szentet, de mivel az megtagadja a gyónási titok kiadását, a prágai hídról a Moldvába (Vltava) dobják (a Prágát átszelő *mai* folyó, legalábbis a Károly hídról nézve, alig mellmagasságig ér). Körül három másik szent: Boromeói Károly (1538–1584), Szent

¹ Kalauzunkban az utca-, tér-, parkneveket megadjuk (rég) magyar néven is, a jelenlegi román mellett. Ha nincs korábbi magyar név, mert az utca impériumváltás utáni, értelemszerűen nem szerepel magyar név. Ha időközben a román név változott, akkor valamennyit felsoroljuk.

Sebestyén (256–288) és Szent Rókus (1345?–1379). Az alkotás E. Wasserburger és F. Blim bécsi kőfaragóknál készült, eredeti Szabadság téri felállítását 1852-ben a Balázs térre költöztették az Erdélyi Kaszárnya elé, helyet adva a vár védelmében, 1849-ben elesett osztrák harcosok tiszteletére felállított emlékműnek. Vissza a Continental szálló építése során jutott 1974-ben (a másik emlékmű 1936-ban a Lippai úti temetőbe került).

A tér északi oldalán van az **Óvárosháza** piros színűre festett épülete (2. kép). Eredetileg a német városi tanácsnak (Deutsches Rathaus) építették, 1731. karácsony szünnapján (szenteste napján) helyezte el alapkövét Peter Solderer városbíró. Valószínűleg 1734-ben készül el, de 1735. február 15-én biztosan ebben az épületben választják újra Solderert. 1780-tól az egységes városi tanács székhelye 1949-ig. Barokk stílusban épült, de az 1782-es Joseph Aigner vezette restaurálása-

2

kor reneszánsz stílust kapott. Az 1849-es osztrák megszállás megromlást okozott, kijavítják, még később is többször átalakítják, mai reneszánsz kinézetét 1935-ben kapta. Kapuzsálgazdába van helyezve egy arab feliratos perzsa szövegű márványtábla („E fürdő felállításának

éve a győzelem ideje Ibrahim Ehn alatt. Hedzsira 1053.”), amely arra utal, hogy itt fürdő lett volna (egyek cáfolják).

Homlokzatán a **német városi tanács pecsétje** (3. kép) van domborműn ábrázolva: palánkból készült várfal, melyet két torony között sáncra nyíló kapu szakít meg (emléke a meghódított török várnak). Jelenleg a Tudományegyetem Zene- és Színművészeti kara működik itt, bent az emeleten, szép nagy tanácsterem található.

3

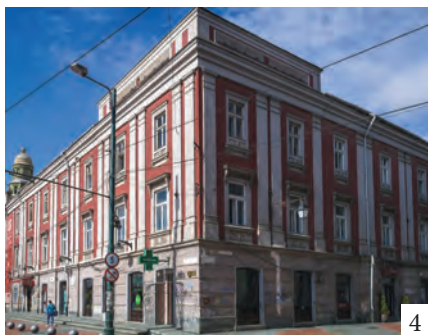
A **volt Hadbiztosságnak**, de a *Két Aranykulcshoz* címzett **fogadónak** is otthont adó szomszédos épület (4. kép) előbb külön áll, majd a későbbi javítások után közös homlokzattal hozzá kötődik a városháza épületéhez. Falán tábla hirdeti,

hogy 1867-ben és 1868-ban itt járt Mihai Eminescu (1850–1889) költő, mint a Pascaly-féle vándorszínész társulat sűgőja.

Keleten található az eklektikus reneszánsz stílusban, Karl May (1855–1921) által tervezett **Temesi Mezőgazdasági Takarékpénztár** (5. kép). Később itt a Corvina könyvbolt, olasz bank, konzulátus, majd a CEC (Takarék- és Letéti Pénztár) működött. Mai arculatát a '30-as évek kincstári olasz stílusa szabta át.

A tér keleti kijárata közelében helyezték el 2015 végén Bogdan Rață (1984–) *Telefonáló kisfiú* (telefon nélküli!) szeljárta szobrát, majd 2016 áprilisában egy 1,2×1,2 méteres kőtalapzatra a mai belváros (csak osztrák erőd kontúrjain belüli) **bronzmakettjét** (6. kép).

A déli épület megtartotta katonai jellegét a kezdetektől (1730-ban építették), itt volt a **Helyőrségparancsnokság** (7. kép). Előtte a két tölgyet 1923-ban Ferdinánd és Mária megkoronázása emlékére ültették. Az épület helyén volt török

4

5

6

7

időkben a beglerbég palotája, belső kerttel. Tér felőli jobb oldalán, nagyméretű (2,3×1,4 m) réztáblán az 1990. március 17-én elfogadott Temesvári Kiáltvány szövege látható, 2016 óta. Ennek 8. pontja kéri, hogy a volt szekuritátésok és a kommunista vezetők ne foglalhassanak el fontos tisztséget állami szinten legalább két választási mandátum idejéig. (Soha nem vették és azóta sem veszik figyelembe.) A déli oldalon, a Rezső és Deák utcák (str. Alba Iulia, str. Delamarina) sarkán található az 1812 előtt befejezett **Makry-ház** (8. kép). Boltíves kapu-

8

jának oldalfalán márványtáblára vésett szerb nyelvű szöveg állít 1886-ból emléket Persida Stojkovićnak (szül. Makry, 1791–1849). Érdekességként nézzük meg a bejárat kerékvetőket, ezek két honvéd ágyúcső részei. Itt 1912-től a Te-

mesvár Városi Takarékpénztár Rt bérelt irodát.

Szintén máig a katonaságot szolgáló épület, az 1775-ben befejezett **Tiszti Kaszinó**, mely nyugaton zárja a teret (9.

9

kép). Ezt később megmagasították, és többször átépítették. Az erkélyén játszó katonazenekar kihangosításához használt először erősített Temesváron Leyritz Ignác, 1886-ban. Tér felőli főbejárata mellett látogatható a Pro Armia nevű kiállí-

tásgaléria. Az épületben székel most a Helyőrségparancsnokság, Erzsébet utcai (str. Mărășești) bejáratlalt.

A kaszinó előcsarnokában 2009. június 9-én, Luciana Ianculescu zenetörténész javaslatára leplezték le az alábbi román szövegű emléktáblát „Karl von Greth várparancsnok tábornok oldalán itt lakott Jeanette d’Honrath, Ludwig van Beethoven első szerelme 1823.11.01”. Beethoven 1787-ben Bonnban, a Breuning családnál találkozott a kölni, szép hangú, hozzá hasonló korú Jeanette d’Honrath-tal, aki néhány hónap múlva férjhez ment az akkor osztrák századoshoz. Útjaik elváltak,

a hölgy később, már súlyos betegen, férje oldalán Temesvárra került, aki az osztrák helyőrség parancsnokaként ebben az épületben lakott. Rövidesen meg is halt, előbb a szomszédos piarista templomban, majd annak lebontása után a Lippai úti temetőben nyugszanak férjével együtt. Egyébként, a kaszinó gyönyörű báltermében egykor híres előadóművészek koncerteztek.

Hozzá szorosan, valamikor 1849 után, de 1859 előtt a Hadtestparancsnokság masszív épülete került, itt most a 18. Banat gyalogsági dandár parancsnoksága van. Ez előtt magas, DECEBALUS / PER / SCORILO feliratú, D. Țecu készítette talapzaton, P. Mercea munkája, Decebal (63–106) utolsó dák király (Scorilo fia?) bronz mellszobra tekint szigorúan a térre (1968-ban állították).

Északnyugatra, a Városház és a Széchenyi utcák (str. Ungureanu, str. Brediceanu) sarkán állt a bosnyák ferencesek mecsetté alakított temploma, melyet a török hódoltság felszámolása után tízévi munkával barokk stílusban újraépítettek, majd 1736-ban szenteltek fel. Később (1789) kegyesrendi (piarista), de (pl. 1891-ben) helyőrségi templom is volt, ám anynyira megrongálódott, hogy 1904-ben le kellett bontani. helyén a Székely László tervezte mai **kupolás épület** (10. kép), eredetileg a Magyar Általános Hitelbanknak nyújtott székházat, tér felőli falán két dús idomú allegorikus női alak domborművén szimbólumok: kaptár, kalapács és fogaskerék.

Kafka Margit (1880–1918) többször tartózkodott második férjével, Bauer Ervinnel (1890–1938)

Temesváron, először 1915 februárjában, utoljára 1918 októberében, és ezen a téren is lakott.²

² Szekernyés Irén: „Egy asszony, aki ember” – koszorú helyett Kaffka Margit sírjára. Caritas és Egyház, 2. rész, 2015. november, 11. sz. és 3. rész, 2015. december, 12. sz.

Mellette, a Városház utcában (str. Ungureanu) van az 1716-ban épített **ferences kolostor** (11. kép), melyben 1910-ig a kegyesrendiek főgimnáziuma működött, miután iskolájuk II. József rendelete nyomán Szentandrásról ideiglenesen ide költözik, amíg elkészült az új, ugyancsak Székely

László tervezte gimnáziumi épület (a Gyermekmenhely szomszédságában). Ezután átkerült a város tulajdonába, zene- és képzőművészeti képzésnek adva otthont. Bejáratához emléktábla került Csizmarik László (1939–1989) kórusvezető tanár emlékére, a Ceaușescu-ellenes megmozdulás első véres estéjén, 1989. december 17-én, vasárnap lőttek le az utcán.

A Városház utcából (str. Ungureanu) jobbra a Jenő herceg utcán (str. Eugen de Savoya), kis távolságra, annak Hunyadi utcai (str. Vasile Alecsandri) kereszteződésében egy pillantást lehet vetni a 2015-ös Éva (a kígyóval!) Virgil Scripcariu (1975–) alkotására, a kereszteződésben elhelyezett csatornafedelen pedig az osztrák erőd kontúrjait lehet felfedezni. Balra kanyarodva a Városház utcából a Jenő herceg utcába, az 1990-es évek közepén felépült, de onnan 2007. augusztus 8-tól már elköltözött Román Fejlesztési Bank (Banca Română de Dezvoltare) fióképületével rézsútosan átellenben, az Erzsébet utcai (str. Mărășești) kereszteződésnél található az 1719-ben készült, de azóta teljesen átépített **Savoyai Jenő-ház** (12. kép). Bejárata fölött, üvegtábla alá helyezett falképen a Forforosi-

kapu ábrázolása, melyen (a hagyomány szerint) Jenő herceg belovagolt a meghódított török várba. 1990 után az épületet a Szávits család leszármazottai kapták vissza. 2016. október 16-án, Savoyai Temesvárra bevonulásának emlékére, két

sarkán két réz emléktáblát helyeztek el. A Jenő herceg utca felől a herceg domborműves félprofilja két időponttól közrefogva: 18.08.1716 és 18.08.2016, alatta hét nyelven (!), magyarul is, ez áll:

SAVOYAI JENŐ 300 ÉVVEL EZEŐTT
VONULT BE TEMESVÁR VÁRÁBA

Ide került 2015-ben Ion Nicodim (1932–2007) kompozíciója: három embermagasságú rézbábú, domború halmon, vagyis a *Csillagok után tájolt föld tengelye* c. mű. Az Erzsébet utcai emléktábla csak románul és angolul tájékoztat, hogy: „Savoyai Jenő herceg háza, épült a Forforoza kapu helyén, melyen Savoyai Jenő herceg bevonult Temesvárra 1716. október 18-án. A kaput 1817-ben bontották le”.

A közelben álló eredeti kaputornyot, melyben később zsidó imaház is volt, ugyancsak 1817-ben bontották le.

Ismét balra térve, az Erzsébet utcán egy impozáns, keleti jegyeket magán hordozó masszív épület, a kéttornyú, mór stílusú, bizánci díszítéseket is viselő zsinagóga. 1863–1865 között épült a **belvárosi zsinagóga** (13. kép), Ignatz Schumann bécsi építész tervei szerint, Reiber Heinrich és August testvérek által kivitelezve. Kb. 3000 hívő befogadására alkalmas, a bejárattal szembeni központi falon két márványtáblára az adakozók neveit vésték fel, a padoknál fiókokban lehet tartani az istentisztelettel kapcsolatos írásokat. Bal kéz felőli tornyán II. világháborús bombaszírlánkok nyomai vannak. Másodszori felavatása Ferenc József jelenlétében, 1872-ben történik. Napjainkban már használatos kívül van, kevés a hívő, kivándoroltak. Néha megnyitják egy-egy koncert erejéig, tervezték átalakítását kulturális központtá, de ez akadozik. A mai helyén 1762-től állt az első, kétfelét osztott zsinagóga: külön a szefárdoknak és az askenáziknak. Az 1848–1849-es ostrom alkalmával megrongálódott épületet 1852-es helyreállításától a mostani zsinagóga idejéig használták.

Két utcasarok közt az Erzsébet utca (str. Mărășești) szemben lévő oldalát foglalja el az 1766-ban épült, 1818-ban magasztott **Helyőrségi Kórház**

14

(14. kép). Öles falak, három belső udvar, főbejárat az Erzsébet utcáról (ezt bezárva tartják, pedig az előcsarnokban van Carol Davila – Carlo Antonio Francesco d’Avila, 1828–1884, az első román orvos-tábornok mellszobra). Itt a falon,

román nyelvű réztábla hirdeti: „1847. február 5-én hajtották végre az *első éteres zsibbasztást* Románia területén a temesvári katonai kórházban 112 nappal a W.T.G. Morton által végrehajtott, 1846. október 16-os bostoni világpremier után.”³ Használatos bejárat van hadtápos vagy főnöki gépkocsik részére a Szerb utcáról (str. Gheorghe Lazăr), illetve a Széchenyi utca (str. Brediceanu) egy olyan szakaszáról, ahová (jellemző!) járműveknek tilos a behajtás. Frontja a Szent János utcára (str. Gheorghe Dima) néz, innen csak föld alá süllyesztett garázsok bejáratai nyílnak. Egyike a város viszonylag jól felszerelt kórházainak. A Ceaușescu-ellenes 1989. december 17-i véres vasárnapi megmozduláskor, bár közvetlen körülötte lőtték a tömeget, kapuit nem nyitotta meg az áldozatok előtt. (Egyébként hasonlóan viselkedett másnap, december 18-án egy másik humanitáriusnak tisztelt szervezet, az Ortodox Egyház, de erről később!)

15

Délen, a Széchenyi utca (str. Brediceanu) másik oldalán működik kb. 1745-től az akkori Polgári Közkórház (15. kép), ma már csak a **Daganatos Megbetegedések Kórháza** van itt. Ez az épület igazából nem felel meg egy kórház igényeinek, két szűk utca, a

3 Itt jegyezzük meg, mert visszatérő hiba. A szövegből hiányzik: Románia **mai** területén, ugyanis 1847-ben Temesvár nem tartozott Romániához.

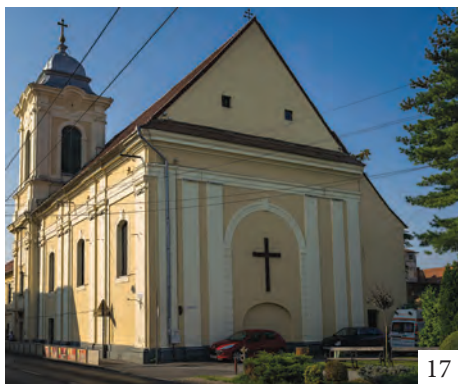
Széchenyi utcai villamos és a Szent János utcai (str. Sfântul Ioan) gépkocsi-forgalom a kórtermek ablakai alatt dübörög, 2016-ban a Bőr és Nemi betegségek Kórházát elköltöztették innen. Negyedik oldala a Deák utcára (str. V. V. Delamarina) néz. 1751-ben említik először, emeletet 1757-ben kap. Belső udvarára két bejárat nyílik a Kórház utcának is nevezett Erzsébet utcáról (str. Mărășești).

A Szent János utca (str. Sfântul Ioan) túlsó felén, közel a várfalhoz van Temesvár **harmadik régi kórháza** (1737), melyet felépítése után, a Nepomuki Szent János Társulat az irgalmas rendnek (misericordianusok) adott át (16. kép).

16

Hozzá tartozott a mellette lévő, Caspar Dissel és Johann Lechner⁴ által, 1748–1753 között épített **Irgalmas barátok temploma** is (17. kép). Az 1849. július 6–7. tűzvészben ezek az épületek teljesen leégnek, majd 1851-ben újjáépítik őket. Ma a Szemészeti Kórház van ott. A barokk templomot pedig, melyben egykor Temesköz legrégebbi orgonája volt, 1993-tól a görögkatolikusok használják. Az oltárkép Szent Józsefet, a templom védőszentjét ábrázolja, egyik oldalán Ávilai Nagy Szent Teréz (ő van a fali festményen is), a másikon Szent István király szobra áll. Két régi faszobor, a szenvedő Jézus és Nepomuki Szent János kaptak helyet az oltár feljáratánál, a bejáratnál pedig két karmelita nővér életnagyságú faszobra.

17

4 Caspar Dissel 1721–1751 között dolgozott, majd irányította a temesvári erőd építését. Őt 1752–1754 között Lechner Vencel és János testvérek követték ebben a munkában.

A kórház bejárata a Széchenyi utcára (str. Brediceanu), a templomé pedig a Szent János utcára néz. Hátrakerülve a str. Col. I. Enescuba vezető sikátoron látható a Mercy-bástyától a Jenő-bástyához vezető falmaradvány.

Át a villamossíneken, elhaladunk az 1995. december 16-án leleplezett Szakáts Béla Cél-ember bronzszobra előtt, melyet az 1989. december 17-én meglőttek emlékére állítottak (2 halott, 4 sebesült), és a belvárosi piachoz (Piața Timișoara 700) érünk. Itt található a **Jenő-bástya** megmaradt része (18. kép),

18

melyben, 1969-ben vendéglőt alakítottak ki (akkor igen hangulatos helyiség volt, középkorisan öltözött pincérekkel, a bejáratnál ellenőrizték a vendég viseletét...). Sarkánál a 2009. november 19-én leleplezett, Guinness-rekordkísérletnek szánt, XIX. századvég lámpásainak másolata áll (a képen is látható). A FACT kulturális egyesület kezdeményezésére készítette el az ELBA gyár rozsdamentes acélból és fóliával borított polikarbonát lemezből, méretei: 4,15×3,1×6,5 m, 1139 kg, 28000 euróba került. A lámpatest magassága több mint 4 m, rá egy valódi korabeli, belül egy korszerű világítóttest is került, hat oldalára hat nyelven (román, német, angol, francia, olasz és spanyol nyelven, magyarul nem!) írták fel, hogy „1884. november 12. Temesvár az első európai város, amelynek utcáit villanylámpák világítják meg”.

A bástya Szent János utca (str. Gheorghe Dima) felőli oldalán lévő fásított területen néhány, a mimózafélék alcsaládjához tartozó Albizia julibrissin (eredeti hazája Észak-Kína) is gyönyörködteti a nyári hónapokban, hosszú, színes, ernyőszerű porzókkal ékes virágaival, az odafigyelőket.

Tovább haladva észak felé, túl a virágkereskedőkön, a piac sarkánál található az 1990-es években (újra) megnyitott Szent Demeter román ortodox templom, ennek freskóit a Bădila család készítette. Vele szemben, a tulajdonképpeni piac túloldalán, a Modatim Investment 50 millió eurós befektetéssel létrehozott City Business Center irodaház komplexuma található, az Andreescu & Gaivoronschi tervezőiroda munkája. Az épületegyüttes a lebontott Béga ruhagyár helyén épült, a takarékoság és káros anyag kibocsátás szempontjából a fenntartható építészet követelményeinek megfelelően, 2009-ben az év zöldháza Romániában. 2010. november 30-án pedig az Európai Parlament székházánál rendezett Európai Fenntartható Építészet Kiállításon Romániát képviseli. Mellette, a Szerb utca (str. Gheorghe Lazăr) felé, az Aquatim székházával szemben építették ki Temesvár első földalatti parkolóházát, ennek felső szintjére a 2010 februárjától üzemelő Fináncpalota tekint.

Kitérő a Széchenyi utcára (str. Brediceanu): átmegyünk az orsovai vasút hídja alatt, elhaladunk a 2014-ben családi ház helyére felépített OPTICLAS szemészeti magánklinika, majd a Henry Coandă (1886–1972) nevét viselő szakközépiskola előtt (udvarában a Varga Luigi István által 1994-ben készített, 2006-ban színesfémtolvajok által ellopott és később gipszből kiöntött, plexiüveg védődoboz alá visszaállított mellszoborral). Az utca folytatásában, a Rezső soron (calea Bogdăneștilor), a 19. szám alatt találjuk Franyó Zoltán (1887–1978) írónak, műfordítónak a Román Írószövetségre hagyott házát. Előtte áll Jecza Péter (1939–2009) készítette **bronz mellszobra** (1995, 19. kép), mellette nyílik a nevét viselő utca. Szemben, a nyugdíjasok anyagi állapotához nem illően hivalkodik, kölcsönös segélyező pénztáruk (CARP) 2002 decemberében befejezett épülete (tervező ROM, építő TIMCON).

Bal oldalon, nem túl messze, a Belváros nyugati sarkában, a Ferencvárossal határos Lövölde sorról (str. B. P. Hașdeu) nyílt a Polgári Lövölde (lebontották az 1970-es években), és az 1927-ben megnyitott, a budapesti Vidámparkot utánzó Luna-park.

Helyükön ma elhanyagolt sportlétesítmény, a volt Kinizsi-pálya (ma CFR Stadion). Itt, eredeti nevén Velocitas futballpályán fociztak először a mai Románia területén (írásos dokumentummal igazolva), 1899. június 25-én, amikor a Piarista Gimnázium csapata a Főreál Iskola csapatával bemutató mérkőzésen találkozott, amit Müller Károly testnevelő tanár szervezett meg az angol labdarúgás szabályai szerint⁵ (a Belvárosnak e csücske előbb a Józsefvároshoz tartozott!).

Visszatérve a Jenő-bástyához és tovább haladva a Szent János utcán, elhagyjuk az 1970-es évek elején épített egykori megyei számítóközpontot, keresztezzük a Szerb utcát (str. Gheorghe Lazăr), elhaladunk a németországi pénzen épített, 1994. május 5-én felavatott német kulturális központ és öregek otthona, az Adam Müller-Guttenbrunn-ház előtt. Bejáratának bal oldali felén márvány könyvre támaszkodó csonka gúla, rajtuk német és román nyelvű szövegek. A könyvön „az ember szabadsága, jogai és méltósága érinthetetlen szellemi értékek melyeket mindig és mindenütt óvni kell”, a gúlán „az SZSZKSZ-be⁶ deportált bánsági áldozatok emlékének 1945–1950” szöveg áll. Ide belépve a Szerb utca felől, egy szép csarnok hátsó falán megtekinthetjük Stefan Jäger (1877–1962) zombolyai festő nagyméretű triptikonját. A romantikus beállítottságú, 1906–1910 között alkotott kép címe *A svábok betelepülése Dél-Magyarországra*. Szemben, a Szerb utca túloldalán található a Nokia telefonos társaság épülete az 1990-es évekből (melyet a francia Alcateltől, ugyancsak telefonos társaságtól vett át). Az épület mögött pedig a vízművek, az Aquatim 2001-ben átadott székháza van.

Visszatérve a Szent János utcára, egy rövid **erődfalmaradványt** (20. kép) találunk az 1902-ben tervezett Füvészkert (Parcul Botanic) vasrácsos kerítése mögött. Egészen az 1980-as évek végéig itt volt az egyetlen dombos hely Temesvá-

5 A 80 éves Dudás József, *Heti Új Szó*, 2016. február 26.

6 SZSZKSZ – Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége, röviden Szovjetunió, 1922–1991 között létezett.

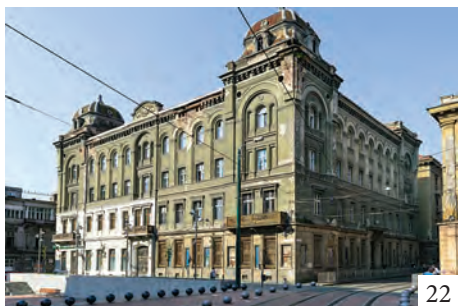
ron, melyről a ritka havas téli napokon a gyerekek szánkóval lecsúszhattak. Ormótlan földmunkával az erre alkalmas terepet tönkretették, mesterséges (de soha vízzel fel nem töltött) tavat kotortak, és eltüntették az Erzsébet-bástya árulkodó, itt-ott felbukkanó falrészleteit. A Fűvészkertben, temesváriasan a Botanikus-parkban (szó szerinti fordítás románból), nem messze a bejáratától, téglából megépítették a 2000-es években az osztrák erőd kontúrfalainak makettjét, de a makett tájolásának hiánya miatt a bástyákat, kapukat nehéz azonosítani.

Határos a Fűvészkerttel az 1902-ben épített **Császári és Királyi Hadapród Iskola** (21. kép), ennek kertjében Ferenc József egész alakos szobra állt. Ma a Városi Kórháznak ad otthont (köznnyelven Újklínikák), utóbbi években számos, a Fűvészkert rovására emelt melléképülettel megtoldva. Az Arad felé vezető járdaszegletbe a kertből hozták át Eremia Grigorescu (1863–1919) I. világháborús tábornok bronz mellszobrát.

21

b) Induljunk a Szabadság térről kelet felé a Szent György tér irányába, a keskeny Takarékpénztár utcán (str. 9 Mai). Itt, a villamospálya felújítása alkalmával kiásott utca alatt több, XII–XVII. századi lelet mellett, felszínre kerültek (majd ismét betemették) az egykori fából készített utcai felépítmények (3. ábra). Miután elhagyjunk jobb oldalon a Temesi Mezőgazdasági Takarékpénztárt, egy benyíló után találjuk az ugyancsak Karl May által tervezett, 1855-ben eklektikus stílusban épített **Temesvári Első Takarékpénztárt**. Évszámmal (1875) kirakott mozaikos padlójú bejárat nyílik ebből az utcából a Román Kereskedelmi Bank régebben használt fiókjához. De az

22

épület homlokzata takarékoságot sugalló méhkaptárokkal (egy-egy a két tornyon, egy közepén, a háztetőn és egy dom-bormű a kapu felett) már a Szent György térre néz (22. kép). Innen tekintve bal oldali, részlegesen felújított sarki részében az OTP egyik fiókja működik. Bár az ajtóra magyarul is ki van írva a nyitva tartási idő, és bent is akad magyar nyelvű tájékoztató, ne bízzuk el magunkat, nem biztos, hogy a személyzet tud magyarul válaszolni az esetleg így feltett kérdésünkre.

A Takarékpénztár utca túloldalán, **Moravetzky belvárosi könyv- és zeneboltja** foglalta el a földszintet (23. kép), mostanság is könyvesbolt működik a helyén (Ceașescu idejében az egyetlen, mely magyar tankönyveket is árusított).

Temesvár első központja, legrégebbi tere és legmagasabban fekvő része a Szent György tér (p-ța Sfântul Gheorghe). Itt volt a régi, keresztény templomból átalakított Nagy-mecset, mely megérte a török hódoltság végét, majd helyébe került az 1754-ben épített, de soha végleg be nem fejezett jezsuita Szent György-templom. Fekvése északnyugat délkeleti

irányú, melléje kerül a Jezsuiták háza, melyben 1806-tól beindul Kőszeghy László kérésére a Római Katolikus Papnevelő Intézet, ez Temesvár első egyetemi kara volt. Mindkét épületet 1913–1914 között lebontották. Helyükre (1913) az ifj. Kremer József tervezte **Szana Bank**, hivatalosan Bank és Kereskedelmi Rt, ma a Kis-Bégának nevezett épülettömb került

(24. kép), melyben a Transilvania Bank, de a Román Írószövetség *Orizont* lapjának székhelye és előadásokra alkalmas terme is található. Az első, 1869. július 8-án beindított lóvasút eddig jött a Gyárvárosból, és ugyanaz év október 25-től a második vonal innen indult a Józsefvárosba.

Déli oldalon van **Klapka György** (1820–1892) tábornok, Komárom védőjének **szülőháza** (25. kép). 1999. november 6-án leplezték le először a Báthory utca (str. General Praporgescu) 2. szám alatti házon az Ungor Csaba és Andrásy Sándor készítette emléktáblát („E HÁZBAN SZÜLETETT AZ 1848–49-ES MAGYAR SZABADSÁGHARC HONVÉDTÁBORNOKA **KLAPKA GYÖRGY 1820–1892** GENERALUL REVOLUȚIEI MAGHIARE DIN 1848–49 S-A NĂSCUT ÎN ACEASTĂ CASĂ”). De ebben a házban született a felső emeleten 1990 után a magyarellenes Román Nemzeti Egységpárt⁷. Hat nap múlva éjjel, (mindmáig) ismeretlen tettesek

25

összetörték. Az újra elkészített táblát 2001. október 5-én avatta fel Temesvár magyarsága (nem sokkal később a jobb alsó sarkát ennek is összetörték). A bejárati mozaik szerint Kossák József (1855–1922) cs. és kir. fényképész műterme is ebben a házban volt.

A téren, az ölében gyermekét tartó anya szobrát 1996-ban Silvia Radu (1935–) Bukarestben elkészített, játéklövön ülő, gyerek Szent Györgyre cserélték, aki a totalitarizmus felemelkedő sárkányfejét célozza lándzsájával. Így állítottak emléket az 1989 decemberében a környéken két elesett és kilenc megsebesített (2–18 év közötti) fiatalkorúnak, kiknek nevét felvésték a talapzatra.

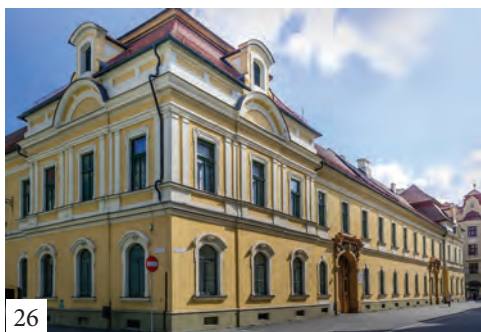
A 2014-ben végzett ásatásokkor talált középkori leleteket (1552 előtti házak, a Nagy Mecset alapzata, török kori edény maradványok, 86 feltárt sír stb.) konzerválva visszatemették, a kb. 1,8 méter mélyedésű térbe a jezsuita templom megtalált

⁷ A Román Nemzeti Egységpárt (Partidul Unității Naționale Române, PUNR) nem sokkal az 1990. márciusi marosvásárhelyi szekuritációs véres provokációk előtt megalakult Vatra Românească (Román Tűzhely) Társaság politikai szervezete, először a Román Egység Szövetsége (Alianța Unității Române, AUR) néven.

falrészlete mellett vezetnek a lejárati lépcsők. Tovább, ezen az oldalon, az Erőd utcának (str. Lucian Blaga) tér felőli torkolatát mintegy lezárva, helyezték el Mircea Roman (1958–) *A nagy piramis* c., 2015-ben készített, mezítlábás, feldőlni látszó alkotását.

A Kis-Bégával szemben, ahol most a sarkon borbélyüzlet van, az *Aranyszarvashoz* címzett fogadó, luxus vendéglő, kávéház volt. Tovább, a szélesebb Zápolya utcán (str. Proclamația de la Timișoara, német neve Siebenbürgengasse, erre volt az Erdélyi-kapu) balra, a Lonovics utca (str. Augustin Pacha) jobb oldalát, a saroktól a Jenő herceg utcáig (str. Eugen

de Savoya), egy épület foglalja el (1743, új kamarai ház). Ez 1783-tól a **római katolikus csanádi püspök székhelye** (26. kép), két szép barokk bejárattal e felől az utca felől. Bent, a Teológiai Kar számára 1914-ben Nagy Sándor (1869–1950) tervei alapján Roth Miksa (1865–1944) üvegfestő által készített szecessziós stílusú **üvegfestmény-sorozata** látható (27. kép): Szent Gellért (980–1046), Szent Péter (Kr. e. 1–Kr. u. 67), I. Leó (390–461) pápa és Attila (410–453) 452-ben, Szent István (969–1038) király, As-

26

27

sis Szent Ferenc (1182–1226), Xavéri Szent Ferenc (1506–1552), Gonzága Szent Alajos (1568–1591) és Ligouri Szent Alfonz (1696–1787). A sorozatot, miután a dómban elfalazva 1948-tól átvészelte a kommunista idők viharát, az épület restaurálásakor ide építették be. A marosvásárhelyi Kultúrpalota híres, székely mondavilágot ábrázoló üvegfestményei két szerzőjének egyike ugyancsak Nagy Sándor (!), a másik Throczkai-Wigand Ede (1869–1945).

Következik, szintén bal oldalon, az 1735-ben épített, és 1802-ben Josef Deschan⁸ által átépített, homlokzatán korinthoszi oszlopokkal díszített **Déschán-palota** (28. kép). Ezt a klasszicista stílusú épületet tartották a város legszebb házá-
nak. Emeletén, 1830-ban kaszinót is nyitottak, ma az ún. Bazar működik benne, közjegyzői irodákkal, butikokkal.

28

1752-től áll a **Vastuskós ház**, a Grisellini utca sarkán, falfülkéjében az 1828-tól ismert, és vaszszegekkel kivert tuskó

29

másolatával (eredetije a város múzeumában tekinthető meg), melyeket az itt áthaladó mesterlegények vertek bele (29. kép). Kézi kovácsolású fejeiken monogramok voltak. A közhiedelemmel ellentétben, Franz Liebhard (Reiter Róbert, 1899–1989) irodalmár-helytörténész szerint inkább annak a vaske-
reskedésnek a cégére lehetett, amelynek a tulajdonosáé (bizonyos Trandafil) volt 1827-től a ház, és aki Bécsben látta az eredetit. A bécsi vastuskó legendája egy lakatoslegényhez kötődik, aki eladta a lelkét az ördögnek, hogy mesterlakatokat készíthessen, és az idők során a mesterlegények ilyen lakattal rögzített fába verték volna az ördögűző szegeket. A rögzítő pántok lakatja Temesváron is különlegesség volt, vagy 40 éve ellopták.

Túloldalt, az 1758-ban épült és az 1950-es évek végén lebontott Mocioni-ház helyén található a Béga áruház (1970–1972). Mellette a Balázs tér következett, helyét nagyjából a „virágóra” rögzíti.

8 Josef Deschan (1745–1826) a fia a dinasztiaalapító Johann Anton Deschan (de Jean) von Hannsennek (1686–1760), aki a Montecuccoli vérteszred kapitánya volt, a város második legrégebbi szobra (Szentháromság-szobor, 1740) emeltetője. Ugyanakkor a nagyapja Dészán Achill (1848–1939) alispánnak. Nevüket őrzi az 1790–1810 között Josef Deschan által telepített Dézsánfalva (Dejan).

30

Szemben egy erkélyt tartó kapuoszlopos barokk épület, az 1800 körül teljesen átépített, ún. **Mercy-ház** (30. kép), a XX. század elején királyi törvényszék. Valójában jóval Mercy kormányzó halála után (1734) épült, hiszen 1783-ban a helyén

még üres telek volt. De valahol ott állhatott az eredeti palota is. Az utcatorkolat másik sarkát masszív épület, az 1911-ben, ifj. Kremer József által tervezett Temesi Bank foglalja el. A 1990-es évekig itt volt a Beruházási Bank, most a Veneto Banca található itt.

Hatalmas épület foglalja el a Hector utcával közös sarkot: a Ciobanu-palota (Mathias Hubert, 1924–1926), mellyel az impériumváltás új urai igyekeztek jelenlétüket felmutatni. Nem is igen létezik ilyen, a régi épületek közé hasonlóan jól beilleszkedő megvalósításuk. Földszintjén, az 1970-es évek egykori Semenice önkiszolgáló étkezdéje helyén most éppen egy Profi City üzlet van. Szemben, az Erdélyi kaszárnya lebontott végénél emelkedik a Continental Szálló (1971, Gheorghe Gârleanu építész). Belső-téri, melegített vizű fürdőmedencével építették, és éjjeli bárt működtettek még a képmutató kommunista diktatúra idején is. Ebben és a Ferenc József körúton (p-ța Victoriei) nyitva tartó Palace vendéglőben (ma Gelateria di Bruno, DM üzlet, KFC étterem) volt minden valami-revaló alvilági vagy pártkader nagymenő kedvelt mulatozási helye (nyilván a Securitate nagyvonalú felügyelete mellett). A Fórum tér (p-ța Bumbesti) felől áll az 1993-ban felszentelt *Fejlődés* kompozíció, Gheorghe Iliescu-Călinești (1932–2002) szobrász és Alexandra Murdunescu építész műve. Két félgömbje kipattant, sarjadó mag, az 1989-es temesvári forradalmat, az alsó vastagabb törzs az ország támaszt adó történelmet, felső szára a függőleges, egyenes növekedést jelképezi.

Ha áthaladunk a Fórum téren, jobb oldalon az 1903–1904-es években épült **Osztrák–Magyar Bank** (tervezte Hubert József, kivitelezte Alois Schlosser), ma a Román Nemzeti Bank vasrácsos kerítésű épülete (31. kép), majd a következő utcácska (str. Cicio Pop) után az 1910–1913-ban épült, Alpár Ignác tervezte **Postapalota** (32. kép) következik. Ez utóbbit az

1990-es években renoválták, és ekkor bejáratí előcsarnokában kétfelől márványtáblákon feltüntették az intézmény vezetőit, „de la marea Unire”⁹. Hogyan is nézett volna ki, ha dokumentálják, hogy a románokon kívül mások is voltak itt? Ez a tények szándékos elhallgatása.)

A Postapalota túlsó felén futó Kiskörútból (bd. M. Eminescu) bal felé kiágazó első utcácska (str. Ludwig van Beethoven) közepe táján bal oldalon, érdemes felfigyelni két kiugró emeleti ablakra.

Ez a megoldás Temesvárra nem jellemző, de annál inkább a déli, szerbek lakta településeken (például Versec/Vršac) megfigyelhető érdekes építészeti megoldás (ezekből a bentiek kényelmesen szemrevételezhetik, mi történik az utcán, anélkül, hogy az ablakot kinyitva ki kellene hajolniuk).

Visszamenve a főútra, majd kelet felé tartva, ekkor már a Liget úton (bd. Revoluției din 1989), kilépünk az erőd területéről. Jobboldalt áll a Temesköz magyar lakosságától elbitorolt **Magyar Ház** (33. kép). Az 1929–1930 között, Székely László tervei szerint emelt épületet nagy lelkesedéssel a város magyar lakossága építtette közmunkával, részvények (ún. téglajegyek) vásárlásával segítve a munkát és a későbbi fenntartást. Br. Ambrózi Andor elnökletével 1927. február 15-én alakult meg a Magyar Ház Rt. Bár államosítva nem

31

32

33

9 „A nagy Egyesüléstől” (román) azaz 1919 után.

volt, de a kommunizmus idején elvették a magyaroktól, előbb pártintézményeknek, majd a város napilapjai szerkesztőségeinek volt a székháza. Telekkönyvi hamisítással, 1989 után rátette a kezét a Timpres sajtótröszt (Teleeuropa Nova tv-adó, Renașterea Bănățeană napilap stb.), mely mögött a volt vasgárdista, majd Olaszországban meggazdagodott és Ceaușescuval lepaktált lugosi „történész professzor”, a *Noi tricii* (Mi, trákok) c. könyv szerzője, Josif Constantin Drăgan állt. 2017-ben a magyarság számára fontos, bármikor kilakoltatható intézmények működnek itt: a Temesváron megjelenő *Heti Új Szó*, a magyarság egyik érdekvédelmi szervezetének, az RMDSZ-nek (Romániai Magyar Demokrata Szövetség) a megyei irodája és a TEMISZ (Temesvári Magyar Ifjúsági Szervezet)-iroda. Az utóbbi évek pereinek pozitív eredménye, hogy hatályos bírósági ítélet ismerte el az újraalapított Magyar Ház Rt részvénytársaság jogképességét. Itt az első emeleten 2008 elején nyitották meg Toró Tibor (1931–2010) akadémikus Bolyai Jánossal kapcsolatos könyv- és dokumentumgyűjteményét. A Bolyai Emlékszoba a Temesvári Magyar Nőszövetség rendezte XIII. Bánsági Magyar Napok keretében, a Szórvány Alapítvány hozzájárulásával nyílt meg.

Majdnem szemben áll Eftimie Murgu mellszobra (Vetró Artúr 1959-ben készült szobra az 1848. március 15-re emlékező koszorúzások indulási pontja), mögötte van a Banatia iskolaközpont, mely 1945 után az Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem főépülete lett. Alapkövét 1924-ben helyezték el a római katolikus egyház tulajdonában lévő telken, 1926. augusztus 29-én szentelték fel. Neoklasszikus stílusban, eklektikus díszítőelemekkel tervezték Mathias Hubert (1892–1964) és Michael Wolf (1901–?). Ez volt a Német Ház (Banatia Haus), és a térség német lakosságának áldozatos hozzájárulásával jött létre. Nemcsak mint iskola, de mint művelődési központ is jelentősen hozzájárult a svábok nemzeti tudatának megtartásához. Előtte, oldalt állították fel 2010. szeptember 10-én Jecza Péter Mihály román királyt ábrázoló mellszobrát, aki az 1944 évi, 660-as királyi rendeletével megalapította a temesvári tudományegyetemet, ennek részeként az Orvosi Kart is.

Ugyanazon az oldalon következik az 1938–1943 között Constantin Purcariu vállalkozó vezetésével épült akadémikus, klasszicista jellegű jelenlegi megyeháza, melyet 1989 decemberében keményen megostromolt a nekikeseredett nép. Itt székelt ugyanis a megyei pártbizottság, és a Bukarestből

ideküldött magas rangú apparatcsikok innen próbálták irányítani a fellázadt tömegek leverését. A Mathias Hubert és munkatársai, Cornel Liuba, Edmund Stanzel által 1933-ban eredetileg leányiskolának tervezett épületet Victor Vlad (1889–1967) adminisztrációs hivatalá gyúrta át. Homlokzatának oszlopai korinthuszi oszlopfőkben végződnek.

Ennek hátánál az 1913-ban épített, Foerk Ernő (1868–1934) tervezte **Római Katolikus Szeminárium** (Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem kollégiuma) épületét találjuk (34. kép), mely uralta az akkoriban még beépítetlen területet,

34

egészen a Bégáig. Kőszeghy László püspök erőfeszítéseinek köszönhetően a temesvári római katolikus papnevelő intézet 1806-ban jött létre. Székhelyül, királyi rendelettel, a jezsuiták korábbi Szent György téri épületét és templomát jelölik ki (a rend eltörlése előtt maga Kőszeghy is jezsuita volt), és itt működik 1913-ig, az épületek lebontásáig, mikor új székhelyére kerül. Lonovics József (1793–1867) későbbi püspök kezdeményezésére, 1836 elején sikerült a folyamatot elindítani, és 1841-ben a Teológiai [Karral egyazon épületben létrehozni a Bölcsészeti Kart, 1845 őszén pedig a Jogit. Sajnos ez utóbbiak nagyon rövid életűek voltak, mivel 1849-ben a katonai adminisztráció megszüntette őket. 1948-as betiltása és kilakoltatása után is a szeminárium még három évig működik titokban, Boros Béla (1908–2003) püspök, akkori rektor (1990-től c. érsék) vezetésével. Mint az Orvosi Egyetem kollégiuma kerül kibővítésre 1976–1977 között, egy Aurelia Fackelmann tervezte új szárnyal.

Szemben a megyeházzal, az út túlsó oldalán a bejárat a Ferenc József ligetbe (Parcul Copiilor). Baloldalt a bejárat felől a kommunista idők Pionírháza¹⁰, később Gyermek Ház. Mivel három régi tulajdonosa közül kettő visszakarta, 2009. október 12-én ez az intézmény elköltözött a Gyiroki útra (calea

¹⁰ Romániában a kommunista gyermekszervezet tagjai nem úttörők, hanem pionírok.

Martirilor 1989). Ma a Moldovai Köztársaság tiszteletbeli konzulátusának székhelye.

Miután a liget volt a helyszíne az 1891-es országos ipari és mezőgazdasági kiállításnak, ezt a Béga jobb partján húzódó területet maga a város parkosította. Hosszú ideje gyermekváros. Nyugodt, békés szomszédság volt ez a liget Ceaușescu magánvillájának, a mára már lerobbant Vila Internaționalnak, melyet hátulról határol. Van egy másik bejárat is a bd. Michelangelo útról, az 1970-ben épített Béga-híd közelében. Itt avatták fel 2003. augusztus 4-én a fiatal szobrászok ARTuborg szoborparkját: Ecaterina Vrană *Pi, pi, pi*, Bartha István *Mozgékony*, Denisa Curte *Oltár*, Horia Bojin *Temesváron én és a Tuborg*, Raluca Ungureanu *Óra*, Marius Leonte *Lények* és Ana Maria Șerban *100 kő c.*, esztétikailag meghökkentő alkotásaikkal.

c) Következő kiindulópontunk a Losonczy tér (p-ța Unirii)¹¹.

Román neve az 1919. augusztus 3. román katonai bevonulást szentesítő gyűlésre utal, itt parádéztak végig, és ezt a napot évente, Temesvár Napja gyanánt hivatalosan megünneplik. Eredetileg a püspöki székesegyháztól csak egy széles előtér indult volna kelet felé, maga a székesegyház nem tagolódott

volna bele a térbe, mivel része lett volna egy püspöki palota-rendszernek (ez okból ma a székesegyház kívül esik a tér hossztengegyén). Később jobbnak találták, hogy a székesegyház homlokzata része legyen a térnek, és a barokk igények kielégítése végett, az akkori (1739) egy házhelynyi szélességet megkértszereztek. Mai méretei a térnek 150×110 méter. Középen, Temesvár második legrégebbi szobra, a **Szentháromság-szobor** áll (35. kép). Alapjait 1740. november 23-án, az 1738–1739-ben dúló pestis emlékére

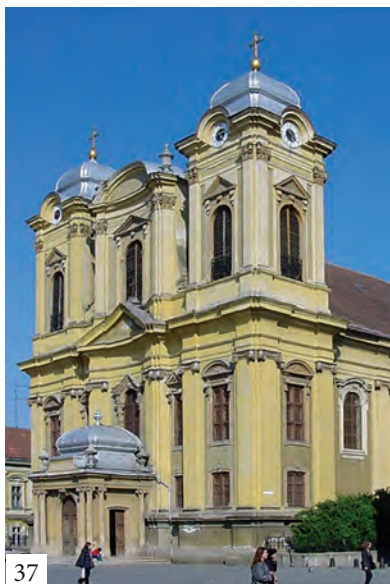
11 Magyarul: Egyesülés tér.

rakatta le Johann Anton Deschan (de Jean) von Hannsen, akkor kamarai tanácsos. A Bécsben, homokkőből elkészített szobrot hajóval hozták a városba. Tetején, a Szentháromság jele alatt térdeplő Szűz Mária fejére égi koronát helyez az Atya, a Fiú és galamb képében a Szentlélek. Az oszlop aljában állnak: Nepomuki Szent János (1345?–1393), Dávid király (i. e. 1040–970, Izrael második királya, ő győzte le a filiszteus óriást, Góliátot, több zsoltár és ének szerzőjének tisztelik) és Szent Borbála (III. sz., akit, mivel nem akarta hitét megtagadni, saját apja fejezte le, ő lett a váratlan halállal fenyegetett emberek védőszentje). Szent János előtt rózsakoszorúval a fején Szent Rozália (1130–1166) nyugszik. A talapzat három oldalán a háború, a pestis és a kétségbeesés allegorikus domborművei találhatók. Ezek felett Borromeói Károly (1538–1584) milánói érsek, a pestis ellen harcoló hitújító lelkipásztor példaképe, Szent Sebestyén (meghalt 288. Róma), ő Diocletianus (244–311) császár testőr-századosa, akit a császár lenyilaztattott, mert gyámolította az elfogott keresztényeket, az íjászok és katonák védője, a pestis megszüntetője és végül Szent Rókus (meghalt 1327. Montpellier) ferences szerzetes, a városból kiűzött pestises betegek gyámolítója. Mint a hasonló szoborcsoportokat, ezt is Bécsben készítették.

A pestisoszlop közelében, a Székesegyház előtt, mesterséges fűrásból származó **ivókút** van, melyet 1894-ben adtak át használatra a közönségnek (36. kép). Nem asztali víz, eredetileg gyomorbántalmak kezelésére alkalmas gyógyvizes forrás. Kőpadokon lehet körülötte megpihenni, a Losonczi teret szemrevételezni.

A **csanádi püspökség székesegyházának** (37. kép) alapkövetétele 1736. augusztus 6-án történt meg. Tervezőjének személye bizonytalan, a bécsi Josef Emanuel Fischer von Erlach (1693–1742), esetleg Johann Jakob Schelblauer lehetett, 1750-től a munkálatokat Lechner János építőmester vezette, majd két mérnök: Johann Theodor Kostka és társa, Carl Alexander

Steinlein temesvári kincstári építészek fejezték be 1774-ben. Az osztrák barokk stílusú épületet Csanád egyházmegye védőszentjének, Szent Györgynek szentelték fel. Hossza 55 m, szélessége 22 m, a hajó magassága 16,90 m, a tornyoké pedig 35,5 m. Tornyai feltűnően alacsonyak, amit a vár katonai védelme indokolt. Az itt elhelyezett óramű a temesvári Martin Kidl munkája 1764-ből. Mária Terézia rendelete alapján, 1756-ban a dóm Temesvár főtemplomává lépett elő. 1788–1790 között, a török-osztrák háború idején a templomban sóraktár volt.

Az egyházmegye első püspöke Szent Gellért (980–1046) volt. Ő eredetileg György velencei bencés szerzetes, apja emlékére vette fel a Gellért (Gerhard) nevet. Nevelője Szent Imrének (1005?–1031), Szent István fiának, 1030-ban nevezi ki István Csanád püspökévé. Az István halála utáni anarchiában a pogány néptömeg Budán, 1046-ban a Kelen-hegyről (ma Gellért-hegy) szöges hordóban legurította. Úgy tartják, Csanádon van eltemetve.¹² A székesegyház vagy dóm főoltáránál

12 Nagycsanád (Cenad) római katolikus templománál évente egy szeptember 24-hez közeli hétfőgén emlékeznek a Csanádi püspökség védőszentjére, a három utódpüspökség, a szeged-csanádi (Magyarország), a nagybecskereki (Szerbia) és a temesvári (Románia) egyházmegye részéről. A Szent Gellért tiszteletére szentelt, 1868–1870 között épült katolikus templomban található az oltár részeként az a kőszarkofág, amelyet a püspök temetkezési kellékeként tartanak számon, s amely a 19. század második felében, az új templom építése során került elő. Elképzelhető, hogy nem csupán Gellért püspökhöz köthető, talán annál is sokkal régebbi, az sem zárható ki, hogy a római korból származik. A templom előtt Huber József által (1777–1832) homokkőből készített Szent Gellért-szobra látható (1818 utáni) latin feliratos talapzaton (HONORI / S. GERHARDI / EPISC. ET. MART. // HOC. MONUMENTUM. / SVB. GLORIOSO / AVGVSTI. FRANCISCI. / PRIMI. / AVSTRAE. IMPERATORIS. / ET. / APOSTOLICI. HVNGARIAE. REGIS. / REGIMINE: / EVICTAE. SOLI. PROPRIETATIS. / PERENNI. DOCUMENTO. FVTVRVM. / COMES. ALEXANDER. NAKO. / DE NAGY. SZENT MIKLOS //

középen Michel Angelo Unterberger (1695–1758), a bécsi szépművészeti akadémia igazgatójának 1755-ben készített Szent György-festménye található, kétfelől pedig Borroméi Károly és Szent Teréz, valamint két kerub. Joseph Rössler (1702–1772) bécsi szobrász művei (Ávilai Nagy Szent Teréz, 1515–1582, Teresa de Cepeda y Ahumada, 1562-ben megalapítja a saru nélküli karmelita rendet, visszatérve a szigorú kolostori életre. Misztikus írásaival beírta nevét a spanyol- és világirodalomba, ő az első női egyházdoktor). A mellékoltárok képeit a prágai Johann Nepomuk Schöpfung (1733–1798) festette 1772-ben. Értékes látnivaló az ugyancsak bécsi Josef Moser (1715–1805) készítette ezüst örökmécses. De a fülnek is van, ami élményt nyújtson, elsősorban a XIX. század végén a temesvári Leopold Wegenstein (1858–1937) műhelyéből kikerült orgona, majd az öt darabból álló harangmű, amit a sinni (Németország) Rincker cég által felújítva 1998. március 30-án szereltek be. Legnagyobb a Szent Gellért, ez egyedül került a jobb oldali toronyba, míg a többi a bal oldali toronyban „lakik”. A harangok adatai:

1. Szent Gellért, *h* (szi) hangzású, 2829 kg, átmérője 1664 milliméter, felirata: BONE GER HARDE, FAVOR DIVE, POPVLO TVO SVCCVRE / TVOSQVE IN PACE CVSTODI;

2. Szűzanya, *esz* (b mi) hangzású, 1045 kg, átmérője 1250 milliméter, felirata: GOSS MICH JOSEPH STEINSTOCK IN OFEN MDCCLXIII;

3. Szent György, *gesz* (b szol) hangzású, 812 kg, átmérője 1110 milliméter, felirata: DOMINICAE PASSIONIS IMITATOR / FRAGILITATIS NOSTRAE ADJUTOR;

4. Szent Erzsébet, *b* (b szi) hangzású, 452 kg, átmérője 896 milliméter, felirata: CARITATIS BENEFICIUM LARGE DISTRIBUIT;

5. Kapisztráni Szent János, *desz* (b re) hangzású, 286 kg, átmérője 762 milliméter, felirata: NE RETINEAS VERBUM IN TEMPORE SALUTIS.

Hatodik harangja (Josef Steinstock budai műhelyéből származik, 1763) felújítva átvészelte az eltelt éveket. Ugyanazon Rincker cég készítette a hetedik, 2 tonnás, északi toronyba szánt harangot, melyet 2015. május 15-én szenteltek fel Bogdánffy Szilárd Ignác (1911–1953) vértanú püspök tiszteletére.

A Trianon utáni feldarabolt egyházmegyéből a Romániának juttatott részen 1930-ban létrehozták a temesvári egyházmegyét, melynek első püspöke Augustin Pacha (1870–1954) volt. Az egyházfők elleni kommunista támadás után, 1950-től ordinárius vezette az egyházmegyét, és csak 1990. március 3-tól neveztek ki újra, Sebastian Kräuter (1922–2008) személyében, püspököt.

38

Négy különböző, de egységes kompozíciójú ház (38. kép), ezek 1758-ban már léteztek a dóm szomszédságában, a tér északi sarkában, az eredetileg tervezett Kanonokok Palotája helyett. (Kanonok: a székeskáptalan testületnek – a püspök által kinevezett, a püspökség mellett működő tanácsadó testület – tagja. Ezek: nagyprépost, kisprépost, olvasó-kanonok, énekes kanonok, őr-kanonok, székesegyházi főesperes, canonicus senior, canonicus junior, canonicus alexandrin senior, canonicus alexandrin junior, canonicus carolin senior és canonicus carolin junior). A püspöki palota visszaszolgáltatásáig e házak egyikében, a Corvin Mátyás utca 2. (str. Matei Corvin) alatt volt az ordinárius székhelye.

1812 előtt már megvannak a dómtól délre fekvő házak (a tér keleti oldalán). A dóm mellett majdnem eredeti állapotban láthatjuk, nem ismert sem építési éve, sem tervezője. A másokra 1922-ben ráépítettek egy emeletet Székely László tervezésében (39. kép). Régebben a Bánsági Gazdasági Bank

39

(Svábbank) belvárosi épülete volt. Ide vonultak időnként tüntetni 1989 után az elégedetlen tömegek, ugyanakkor itt is tartanak koncerteket könnyűzene együttesek például Borfesztivál, a Csepűrágó Ünnepe stb. idején. A Csepűrágó Ünnepe (Nemzetközi Utcaszínház Fesztivál) ötlete

a Csiky Gergely Színház akkori igazgatójáé, Demeter András Istváné volt, az 1996–2002-es években nyaranta tartották, karneváli hangulatot teremtve ilyenkor a városban.

Déli oldalon a ma hivatalosan Barokk Palotának titulált **Vármegyeháza** következik (40. kép). 1754-ben épült, tervezője ismeretlen. 1778-ig a Temesi Bánság közigazgatási székhelye, majd Temesköz Magyarországhoz való visszacsatolása után (Mária Terézia királynő halála előtt), 1779–

40

1848 között főispáni székház (a visszacsatolást 1778. június 6-án délelőtt 10 órakor gróf Niczky Kristóf királyi biztos kiáltotta ki). Ismét kormányshéki palota a magyar szabadságharc leverése után, 1849. november 18. – 1860. december 27. között, mikor innen vezetik a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság nevű koronatarományt. Az épületben II. József 1767-ben, Ferenc József 1872-ben, Ferdinánd (román király) 1923-ban szállt meg, de megszállt itt Jókai Mór is. Két bécsi-barokk stílusú kapuja van. Jelenleg a temesvári Szépművészeti Múzeum épülete, bár felújítása még nem fejeződött be teljesen. Eleinte két épületből állt, ezeket egybeépítették, egy emelettel megemelték és 1884–1885-ben takarékos neoklasszicista stílusban restaurálták. 1970 előtt az Állatorvosi Kar épülete volt.

Székelv László tervezte a keskeny tortaszelethez hasonló **Brück-féle bérpalotát** (41. kép). Ha a földszintjén berendezett gyógyszerertár Mercy utcára néző kirakatredőnyeit felhúzzák, fent még látni lehet a hatalmas ablakok üvegeibe mart szép magyar és német felíratot: *Apotheke*, valamint *Gyógyszerertár*. Egyébként ide, a Mercy utca végére állították 2015-ben Virgil Scripcaru szobrát, a lengén, egyetlen csillogó-lobogó köpenybe öltözött, a feje

41

42

kilenc bástya és a három tér (Szent György, Szabadság, Losonczy tér) körvonala, és a tájékozódás megkönnyítésére be van jelölve az északi irány is.

43

44

főle oldalán fekvő női alakot emelő fiúcskát, a *Supermant*.

Nagyjából a Mercy utcával szemben, kb. egy utcaszélességnyi távolságra tőle, a tér egyik macskakövére vésve az **osztrák erőd vázlatát** fedezhetjük fel (42. kép). Tökéletesen kivehető a

Délnyugaton, a Szerb utca (str. Gheorghe Lazăr) és a Hunyadi utca (str. Vasile Alecsandri) sarkának tér felőli oldalán elhaladunk az 1752-ben Simon Mátyás kőművesmester tulajdonában lévő épület előtt, mely a XIX. század második felétől *Az Elefánthoz* címzett fogadó lett. 1961-ben felmagasították, arculatát megváltoztatták, jelenleg a Constructim S. A. és több más cég székhelye. Az útke-resztesződés túloldalán található Steiner Miksa (1852–1924) egyik bérpalotája, egy kerek, hasas kiugrókkal, színes csempekkel díszített ház (némiképp a kecskeméti Cifra Palota stílusában), illetve az 1906–1908 között Komor Marcell (1868–1944) és Jakab

Dezső (1864–1932) tervei szerint épített **Váltóbank** (43. kép). Banki mivoltára utal, a Hunyadi utcára néző homlokzatán színes csempéből kirakott méhkaptár. Igazgatója Weisz Ferenc volt, az Ady Endrébe beleszeretett Kossák Aranka férje.

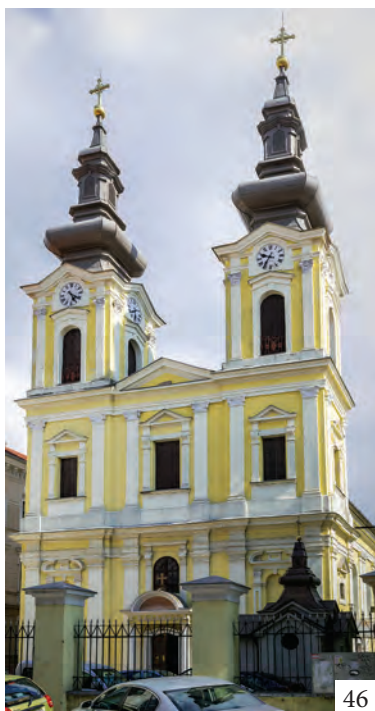

45

Ugyanazon a sarkon, de a Szerb utca túlsó felén, a tér nyugati oldalán, van a homlokzatán szép színes címerrel ékes **Szerb Püspöki Palota** (44. kép). Itt a téren, talapzaton, a törököktől visszafoglalt vár belső elrendezésének acél (sajnos nem rozsdamentes!) makettjét nézhetjük meg, az 1716–1717-beli, **Peret készítette térkép** alapján (45. kép).

A Szerb Püspöki Palota mellett, háttal a térnek (bejárat a Városház utcáról – str. Ungureanu) található a **Szerb Püspöki Székesegyház** (46. kép), Urunk mennybemenetelének szentelve. 1745–1748 között építették újra fel az 1728-ban leégett helyére. 1791-ben kapott két tornyot, melyekben öt harang van, majd 1906-ban a felújítás alkalmával a palotát új szárnnal látják el.

Mint az akkori temesvári ortodox templomok, ez is közös volt a románokkal egészen a XIX. század közepéig. Fa ikonosztázát Mihajlo Janics készítette, és a temesvári Constantin Daniel (1820–1851) festette. A palotában múzeum van kegytárgyakkal, Csák (Ciacova), Nagyszentpéter (Sânpetru Mare), Ivánd (Ivanda), Fény (Foeni), Temespéter (Petrovaselo) templomaiból, Jakov Orfelin metszeivel, de régi evangéliumok is, mint az 1690-ben, Bécsben

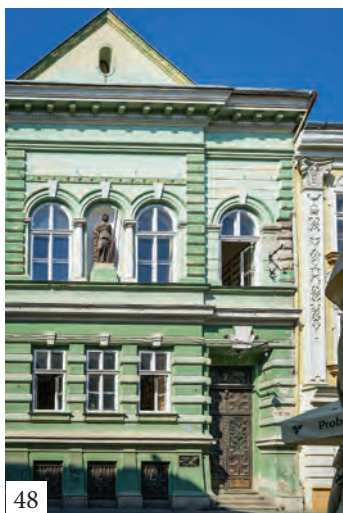
46

47

nyomtatott templomi könyv. A templom mellett áll a **Szerb Ortodox Egyházközség** épülete (47. kép), ez már 1828-ban megvolt, homlokzatát 1983-ban restaurálták.

Kafka Margit ezen a téren is lakott Temesváron.

48

A Vármegyeháza mellett, a Lonsonczy tér délkeleti sarkába torkolló Lonovics utcában (str. Augustin Pacha), jobboldalt, egy inkább keskeny, már kívülről is igen elegáns épület ragadja meg figyelmünket, homlokzatán Pallasz Athéné (Minerva) sisakos, pajzsos szobrával, itt volt a **Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat Múzeuma**, ma a Román Akadémia temesvári fiókjának könyvtára (48. kép). A volt Wellauer-féle házat 1896-ban Klein Jakab (1869–1934) helybeli építész tervei szerint neoreneszánsz stílusban építették újjá. Faragott

tölgyfakapuján belépve, az előcsarnokot díszítő márványtábla után, gyönyörű, kovácsoltvas korláttal ellátott márványlepcső visz az emeletre. A tábla felirata: *Méltóságos ID. ORMÓS ZSIGMOND Alapítója és életfogytiglani Elnöke valamint legbőkezűbb Pártolója és Megajándékozója iránt a Délmagyarországi történelmi és régészeti Múzeum-társulatnak maradandó ragaszkodását és háláját hirdesse. Az 1891 évi augusztus hó 29-én tartott ünnepélyes megnyitó közgyűlés 7. határozata. Athéné felett márványtáblakon az alábbi nevek voltak (1940-ig?): J. J. Winckelmann (1717–1768), a klasszika archeológia megalapítója, Titus Livius (Kr. e. 59 – Kr. u. 17) történetíró, Hérodotosz (Kr. e. 484–424), a történetírás atyja, Antonio Bonfini (1434–1503), Mátyás király történetírója, Theodor Mommsen (1817–1903), történész és jogtudós, Pulszky Ferenc (1814–1897), régész, műtörténész, a Nemzeti Múzeum igaz-*

gatója és Istvánffy Miklós (1538–1615). Két társaság, a *Dél-magyarországi Történelmi és Régészeti Múzeum-társulat* (1872), valamint a *Délmagyarországi múzeum-egyesület* (1874) egyesüléséből jött létre a *Délmagyarországi történelmi és régészeti múzeum-társulat* 1885-ben.

Szemben, egy épület, a bejárata körül több román nyelvű felirat. Ennek első tulajdonosa Johann Lechner szíjgyártó, az épületben Josef Klapka (1786–1863) későbbi polgármester (1819–1833) megnyitotta 1815. május 15-én Magyarország (az egyik felirat szerint a Habsburg-birodalom) első közkönyvtárát.¹³ (Megjegyzendő, hogy Josef Klapka Klapka György tábornok édesapja). Egy másik felirat szerint az épület 1791–1947 között nyomda, kiadó, lapszerkesztőség helye volt. Nem írja sehol, hogy itt működött a *Vörös Ökör* fogadó is. Šerban Sturdza építész vezette 2006-ös felújítása után az épületet a *Művészetek Palotájának* nevezik, belső udvarából a földszinti és a mély pincebeli, időleges kiállítási termekbe lehet jutni.

Mellette, ugyancsak a Lónovics utcában, az egykori **Trombitás fogadó**, majd **Hungária szálló** épülete van (49. kép). Ez, 1747-ben Anton Seltman bíró egyemeletes háza volt, amire 1899-ben még ráépítettek. Oldalán román és angol bronztábla hirdeti (Varga Luigi István, 1994), hogy 1866. március 7–8. között Al. I. Cuza (1820–1873), az egyesült román fejedelemségek első fejedelme száműzetésbe vonulásakor, feleségével, gyerekeivel itt szállt meg.¹⁴ Valamint

13 Ez hibás állítás. Marosvásárhelyen a mai Teleki–Bolyai Könyvtár elődjét, a Teleki Tékát 1802-ben létesítette gróf Teleki Sámuel. Ez kezdetül közkönyvtár is volt. Ugyanakkor a Klimó György püspök által 1774-ben megnyitott pécsi püspöki könyvtár nyilvánossága is elismert. Tehát csak az akkori Magyarországon volt 2, korábbi alapítású közkönyvtár.

14 Ez a tábla is úgy fogalmaz, hogy Románia területén itt töltötte utolsó éjszakáját a fejedelem. Ez nem igaz: akkor Temesvár nem volt Románia része.

1867-ben Mihai Eminescu (1850–1889), akkor a Pascaly-féle vándortársulat sűgőja, itt szállt meg. Nem hirdeti tábla sem I. Ferenc 1807-es itteni vendégeskedését, sem Ady ügyvédboj-társága alatti, gyakori itt- meg a szomszédos *Vörös Ökör*beli, 1897–1898 közötti tartózkodásait.

A *Hungária* szálló és az ide benyúló Római Katolikus Püspöki Palota közé helyezték Mircea Roman *Emberhéj* c. 2015-ös kompozícióját. Ennek nyitott tévékészülékszerű feje egyese ket ingerel, olyannyira, hogy időnként szeméttel töltik meg. Beljebb menve a Jenő herceg utcán, feltűnik a közeli épület kiugró, első emeleti zárt erkélyének bal és jobb oldalán a *Nyugati Jelen* felirat, itt lévén a napilap 2001-ben megnyílt temesvári fiókszerkesztősége. A kapuján belépve szép, színes stukkódíszítésű folyosó fogad, bal oldalon fent az 1897-s évszám-mal.

Jelentős épület a Szerb utcában (str. Gheorghe Lazăr) a **Magyar Királyi Állami Főreáliskola** (50. kép), ma a Nikolaus Lenau Gimnázium, Temesvár egyetlen német tannyelvű intézménye. Helyén először 1761-től a rác Tanácsháza állt, ezt 1780 után, mikor a német és rác önkormányzat egybeolvad, (német) színházzá építik át (itt volt a Városi Vigadó). 1878–1879-ben a régi színházépületet eklektikus stílusban teljesen átalakítják Baader Henrik (1847–1928) vezetésével, Johann Reiber építész tervei alapján. Ide költözik az 1870-ben alapított (előbb német, majd

magyar tannyelvű) Állami Főreáliskola. Az iskola átmenetileg a polgári kórházban is működött. Itt is emléktábla hirdeti, hogy a későbbi román költő, Mihai Eminescu (1850–1889, eredeti neve Eminovici) a Pascaly-féle vándorszínész társulat sűgőjaként 1868-ban itt járt. Érdekes párhuzam, hogy a későbbi magyar költő Petőfi Sándor is (1823–1849, eredeti neve Petrovics), a kezdeti időkben, vándorszínész társulathoz csapódva járta az országot. Az impériumváltás után, 1919-től vezették be ismét a német tannyelvet, de 1927-ig magyar tagozattal is működött. A II. világháború után a német középis-

kola előbb az egykori Magyar Királyi Állami Főgimnázium, azaz a mostani C. D. Loga Középiskola épületében kapott helyet, majd 1955-től mostani helyére költöztetik. Bejárati előcsarnokában az Orgonás András (1909–1987) által készített Nikolaus Lenau (1802–1850) mellszobor áll. (Megint érdekes párhuzam: Lenau német költő, élete utolsó éveit abban az idegstanatóriumban tölti, amelyben később Eminescu is.)

A Szerb utcának ugyanezen az oldalán van, igen érdekes kiugró erkélyeivel **Králik László bérháza** (51. kép), amelyet Székely László tervezett.

Ellenkező oldalon, a Losonczi tértől távolodva, nagyméretű sarokház található a Szerb utca és az Erzsébet utca (str. Mărășești) kereszteződésében. Földszintjén elegáns kirakatokkal, ez a dr. Vértesszőnök Adolf szónoklatával, 1906-ban felavatott **Belvárosi Zsidó Hitközség székháza** (52. kép). Kapuja mellett, kis román nyelvű táblára ki van írva: Temesvári Mózes Hitűek Községe.

Jobbra az Erzsébet utca 7. alatt van az osztrák tiszteletbeli konzulátus.

Ha a római katolikus székesegyház mellől északra indulunk, a Corvin Mátyás utcán (str. Matei Corvin) kijutunk a Ferdinánd térre (str. Oituz) melynek átellenes oldalát a Nándor-kaszárnya (1860 előtti) zárja le. Ennek felújított

épületébe a Nyugati Tudományegyetem Képzőművészeti Kara költözött be 2002 őszétől. Jobbra indulva egy, a járdától beljebb álló kisebb, a Nyugati Tudományegyetem Közgazdasági

51

52

Karához¹⁵ tartozó épületecske mellett látható 2012-től Ștefan Călărășanu (1947–2013) műve, Constantin Brâncuși (1876–1957) mellszobra. Az ugyanazon egyetemhez tartozó következő, Nicholas Georgescu Roegen (1906–1994) nevével fémjelzett épület¹⁶ előtti sétányon bekanyarodva eljutunk az 1989-es forradalmi eseményeket felidéző és kutató emlékközpont-hoz. Előtte áll afrikai vörös gránit talapzaton Eugen Barzu (1968–) ruszkai márványból készített emlékműve, *A forradalom hősei és áldozatai* (2014. december 14.), román és angol felirattal. Az udvaron láthatjuk a Berlin hivatalosságaitól 2012. december 20-án ajándékba kapott faldarabot, a Potsdamer Platzról. Mindjárt a földszinten, az épület bejáratának folytatásában nyílik *A forradalom hőseinek kápolnája*, Casian Murașu falfestményeivel, a bejárat két oldalán a két bánsági védőszenttel: Pártosi Szent Józseffel, az ortodoxokéval, illetve Szent Gellérttel, a római katolikusokéval. Középen, hátul, a Küttel téri ortodox templom haranglábánál található a Könnyező templom alkotás másolata, a falitáblákon pedig a forradalom mártírjainak neve.¹⁷

Utunkat folytatva a főúton, egy körforgalomhoz érünk, melyen irdatlan, égtájakkal díszített szökőkút áll. Továbbmenve innen balra a kaszárnya mellett, a Katonai Hadbírótság úton (str. Popa Șapcă), ma a börtönnek használt, szögesdróttal felmagasított, őrtornyokkal kiegészített kerítésű, egykori Habírótság épületéhez érünk.

Visszatérve a szökőkutas körforgalomhoz, a nyugati oldalon, a Nádor téren (p-ța Ionel I. C. Brătianu) van az **ágostai lutheránus (evangélikus) templom** (53. kép). Bent, bal

15 Vállalkozásszimuláció-központ.

16 Nicholas Georgescu Roegen Kutatási Alap. A névadó, román származású matematikus, diplomata, közgazdász, 1948 után az Egyesült Államokban élt, ott adta ki 1971-ben a biogazdaságtan elméletét megalapozó *The Entropy Law and the Economic Process* c. művét.

17 Tat, Șt.: *Monumente de artă timișorene. Statui-busturi-obeliscuri, plăci comemorative, memoriale și omagiale*. Editura Eurostampa, Timișoara, vol. I. 2013, vol. II. 2016.

oldalon fekete márványtábla hirdeti, hogy 1839-ben épült Karner Vilmos lelkipásztor „önfeláldozó munkája” által (1839. október 27-én szentelték fel). Felépítette Karl Fischer, Hilt Nándor (1800?–1847) és Glatz János (1784–1842) tervei szerint.¹⁸ Ugyancsak bal oldalon áll Szatmáry Gyöngyi vöröses-fehér márványtáblája annak emlékére, hogy Kós Károly erdélyi polihisztort itt keresztelték meg. Szövege, a Kóst félprofilból ábrázoló dombormű mellett: KÓS KÁROLY / 1883–1977 / SZÜLETÉSÉNEK / 130. ÉVÉBEN / 2013-OKT-23 / MMA–RMDSZ–BKE /¹⁹. Ezen az oldalon található az a 2014. január 26-án leleplezett szürke márványtábla is, amely az evangélikus gyülekezet egykori támogatójának, Ambrózy Bélának állít emléket. A két oroszán tartotta, felül hétágú bárói koronás, kettőbe osztott pajzs körüli szöveg: báró AMBRÓZY BÉLA / 1838–1911 / cs. és királyi kamarás, az Országos Méhészeti Egyesület alapítója / országos méhészeti szaktanácsadó / születésének 175. évfordulójára állította az / Ambrózy Béla báró Méhész és Környezetvédő Egyesület és a / báró Ambrózy Béla Mészlovagrend / Csongrád megye / (ezek a táblák Nt. Kovács Zsombor lelkész szolgálata alatt kerültek fel). A jobb oldali fal hat márványtáblácskáján pedig az itt 1830–1992 között szolgált lelkészek neveit lehet olvasni.

A templom Schmidt Antal (1786–1863) tervezte tornya 1837–1839 között készült el, papi lakja, 1832-ből való. Felekezeti fiúiskolájuk jobb oldalon, a háromemeletes házban működött 1825-től, majd 1859-től leány is, mindkettő 1869-ig. A templom oltárképe Jézus főpapi imája (1839), Steinacker Károly (1801–1873) munkája. Felette több felirat: EGY AZ ÚR, EGY A HIT, EGY A KERESZTSÉG, majd EGY AZ ISTEN ÉS MINDENKINEK ATYJA (ez németül és szlovákul is).

A mellette lévő szomszéd épületnek a Kormánysházai Palotára (ma Törvényszék) néző sarkába (ez már a Lenau téren – p-ța Doicești) van beágyazva, valószínűleg üzletcégerként, egy ágyú (?) 2,5 méteres **vastengelye** (54. kép), melyet a közhit Savoyai Jenő hadiszekeréhez tartozónak gondol.

18 Szekernyés János: Az építészet temesvári úttörője, *Heti Új Szó*, 2008. szeptember 26.

19 MMA: Magyar Művészeti Akadémia, RMDSZ: Romániai Magyar Demokrata Szövetség Temes megyei szervezete, BKE: Bánsági Községért Egyesület.

54

győztes. Korábban itt állt Leontin Sălăjan (Szilágyi Levente) hadseregtábornok, kommunista belügyminiszter mellszobra.

55

Ha a szökőkút után tovább megyünk a Magyar utcán (str. Take Ionescu), akkor baloldalt, egy 1993. december 17-én felállított, az 1989-es forradalom mártírját ábrázoló féllábú bronzszoborhoz érünk. Ez Constantin Popovici (1938–1995) munkája, A

De lássuk a **Kormány-széki Palotát** (55. kép): az 1848–1849-es magyar szabadságharc leverése után, mikor Temesközt ismét leválasztották Magyarországról, 1855–1860 között készül el Temesvár legnagyobb épülete, a firenzei Palazzo Strozzi másoló, olasz reneszánsz stílusú

palota, a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság koronataromány kormányzóhivatalainak székháza, 109×80,5 méteres területen (3 udvar, 273 szoba, 34 lakás, 65 pince, 27 raktár, 365 ablak).

Eredeti rendeltetése tárgytalanná válik 1860. december 27-től, mikor Temesközt visszacsatolják Magyarországhoz. Már 1891-ben ide kerül csaknem valamennyi Temesváron székelő királyi hivatal, posta és távíró, így lesz belőle idővel Dicasterium (közigazgatási palota), és ma itt székel a Bíróság, a Törvényszék és a Táblabíróság. A Katonai Hadbíróság út (str. Popa Șapcă) választja el a Terézia-bástyában (Bastion) elhelyezett egykori Katonai Élelmezési Raktár hátulsó falától. Ott csillog-villog a Kőolajtermelő (Schela Petrol) 1996-ban átadott székháza.

d) Belvárosi sétánk az erőd színház előtti falainak lebontása, vagyis 1910 után létrehozott sétateret, azaz Ferenc József teret, promenádot, vagy Lloyd sort (ma p-ța Victoriei) és annak környékét érinti a továbbiakban.

d1) A tér kicsit trapéz alakú, ugyanis a színház (vagy ahogy ma mindközönségesen nevezik, az Opera) előtti oldala, két méterrel szélesebb, mint a szemközti oldal, tehát méretei 55-57×360 méter.

Mivel Ceaușescu ritka temesvári látogatásaikor az Opera erkélyéről tartotta fanyelvű szónoklatait az odavezényelt tömegeknek, az akkori városvezetés túlbuzgóságból vagy felsőbb parancsra (?) tapsolótérre akarta átépíteni ezt a teret, állítólag még egy hatalmas falat is szándékoztak az Operával szemben terpeszkedő ortodox katedrális elé húzni, hogy a kommunista vezér látómezejében ne állandóan egy templom álljon, mikor ő ateista. A villamosvonal áthelyezését röviddel a diktátor 1989-es megbuktatása előtt befejezték. Ha a régi útvonalat egy derékszögű háromszög átfogójával azonosítjuk, új útvonal a háromszög befogói mentén halad, de ami rosszabb, a szerelvények szűk utcákon, a Piarista Gimnázium, a Gyermekkórház sebészeti osztálya, a Gyermekpoliklinika és a Gyermekmenhely ablakai előtt dübörögnek el. Mindenesetre a tér kitűnő gyülekező helyé vált, a 1989. decemberi események alkalmával több tízezres tömegek térdeltek le vezényszóra és mondták el a Miatyánkot, az Opera erkélyéről éjjel-nappal beszélő szónokok egyikének-másikának biztatására.

A **színház (opera)** épületét (56. kép) Ferenc József egyik ittjártakor (1872) kezdik el építeni, és 1875-ig el is készül az ő nevét viselő színház, Ferdinand Fellner (1847–1916) és Hermann Helmer (1849–1919) tervei alapján a Pétervárad-i kasszárnya helyén. A budapesti Nemzeti Színház által már bemutatott Szigligeti Ede *Nőuralom* című darabjával avatták fel 1875-ben azt a színházat, amely jelenleg a román társulatnak és az operatársulatnak ad helyet. Olasz neoreneszánsz stílusú, bal szárnyában a Rezső koronaherceg szálló kapott helyet: 60 luxus kivitelű szobája, két vendéglője, kávéháza, fürdője volt. Az épületet 1888-ban villanyvilágítással látják el. 1880-ban leég, 1882-ben újraépítették. 1920. november 2-án ismét a tűz martalékává válik. Ezúttal Duiliu Marcu (1885–1966) regáti (a

román ókiráltságbeli) építész tervei alapján készítik el 1923 és 1928 között. Ő eltünteti eredeti ablakos frontját, a front erkélye körül elhelyezett két szoborral, a díszítésekkel és mauzóleumszerű, a környezethez egyáltalán nem találó ún. brâncovenesc stílusúvá alakítja 1934-ben, neobizánci erkéllyel. Belső tere bizánci hatást kap, 17 m átmérőjű a kupola, a rézcsillár 1200 kg, a színpad 25×13 m, homlokzatát pedig 41 m-re magasztották. Bár a kupola belső freskói nagyfokú stílusazonosságot mutatnak a marosvásárhelyi Színház előcsarnokának székelő mondák ábrázolásaival, az eredetitől elütő, itt-ott beszúrt kucsmás alakok, szövegek, román mondai alakokat akarnak idézni. MVNDVS SCENA-VITA TRANSITVS. VENISTI. VIDISTI. AVDISTI.²⁰ áll a színpad felett.

A színházban 1880-ig német nyelven, 1882-től főleg magyar nyelven, 1920-tól román nyelven folynak az előadások. Mint (román) Nemzeti Színház 1945. október 18-tól létezik. Itt kap helyet a Román Opera is (1946. március), hivatalos megnyitó Verdi *Aidájával* történik 1947. április 27-én.²¹ Létrejönnek (1953. január 1.) a mostani magyar (Taub János /1927–2010/ igazgatósága alatt) meg a német társulatok, ezek 1957-ben kiválnak a román színházból, közös működési helyük azóta is a **Rezső koronaherceg szálló** (57. kép) átalakított Redoute-terme, bejárata a Rezső utca (str. Alba Iulia) felől. Ez a terem, ma Nagyterem (mivel az 1990-es években egy kisebb, stúdiótermet is létrehozta az épületben), 1875–1920 között leginkább zenei eseményeknek volt a helyszíne (a Zenekarok Egyesülete zenekara számára szerződéssel bérelte,

de dalárdák, kórusok is felléptek itt). Helyet adott a jótékonysági esteknek, a különböző egyesületek üléseinek, banketteknek, díszvacsoráknak és kiállításoknak. Íme, néhány olyan személyiség neve, akik itt megfordultak: a

20 A világ – az élet áthaladásának színpada. Jöjjetek, lássátok, halljátok (latin).

21 2001 tavaszán szép Kálmán-estet rendeztek, erre eljött Svájcból Kálmán Imre fia, Charles Kalman is.

muzsikuskok közül Johannes Brahms (1879), Dankó Pista (1894-ben először), Bartók Béla (1906-ban először), Járosy Dezső (temesváriként sokszor), az írók közül Herczeg Ferenc (1893), Ady Endre (1909), Kosztolányi Dezső, Kaffka Margit (1917). És persze Jókai Mór, mellette meg Ormós Zsigmond (neki akkor volt 50. éves szolgálati évfordulója). 1885. október 3-án, az első magyar téli évad megnyitása után ünnepi vacsorán a teljes helyi elit jelen volt. A **telefonhírmondó** bemutatója, mikor zeneszámokat közvetítettek Budapestről, Szegedről, Szabadkáról és Aradról, ugyancsak itt történt. Illetve 1937-től 1951-ig a városi múzeumot is itt rendezik be.

Megalakulásuk után, 1954-ben a magyar társulat Afinogennov *Kisunokám (Másenka)*, a német társulat Laube *Die Karlsruher Schüler* darabjával nyitott.²² Az 1970-es évek végén újították fel, 2008-ig az idő nagyon megviselte a termet, ezután alakították ki mai arculatát, a fény- és hangtechnikai elemek rendben is volnának, de a variálható modulus széksorok (126 ülőhely) és a színpad egybeolvasztása a nézőtérrel (függöny használata a legritkább dolog) nem biztos, hogy minden esetben előnyös.

A magyar színház 1990-től Csiky Gergely (1842–1891) drámaíró nevét veszi fel (Csiky Gergely szerkesztette 1870–1871 között a *Csanád Egyházmegyei Közlöny*t és színikritikákat írt a *Temesi Lapok*ba), majd hivatalos neve Szász Enikő igazgatósága alatt Temesvári Csiky Gergely Állami Magyar Színház lett. Akkoriban még Csiky Gergely mell(fej?)szobra is ki volt állítva, előbb a feljáratú lépcsőfordulóban, majd jobban eldugva, a stúdióterem felé vezető folyosón.

Továbbmenve a magyar színház bejáratától a Rezső utcán (str. Alba Iulia), körülbelül száz méterre, egy kockaszerű tárgy foglalja el a kiszélesedő utcát. Ez a *Testvériség kútja*, 2012-ben állították ide, Radu Mihăilescu építész és Ioan Ilinca szobrász készítette, a németországi testvérváros, Karlsruhe finanszírozta. Falain az adakozók (?) keresztnevei szerepelnek. Rómán és német nyelvű bronztábla hirdeti a mögötte lévő falon KARLSRUHE / TEMESVÁR TESTVÉRVÁROSA 1992. 08. 19-TŐL /

Induljunk az Operától a téren bal felé, a sarkon impozáns épület, földszintjén McDonalds étteremmel. 1912–1913-ban,

22 *** *Der Grosse Sall – A Nagyterem – Sala Mare*, Printpress, Temesvár, 2009.

58

eklektikus stílusban készült a **Löffler-palota** (58. kép). A gabonakereskedő Löffler család fia, Leopold által tervezett bérházban 46 lakás és 142 helyiség található. Falán, most is látni néhány, 1989-ből származó lövedéknyomot.

Tovább, ugyancsak baloldalt van, az 1957-ben létrehozott ötszögű halas szökőkút után, egy újabb épület, a Székely László tervezte Ipari és Kereskedelmi Kamara (1933), tetején két allegorikus alakkal (felújítást igényelnek). Helyén a múlt század elején bizánci stílusú kápolna állt, félgömb alakú kupolával.

59

Kerüljünk át a tér másik oldalára. Saroképület a Székely László tervezte **Széchenyi Rt. bérpalota** (59. kép), földszintjén sokáig az Expresnek titulált önkiszolgáló étkezde adott lehetőséget egy viszonylag olcsó ebédre. A 2000-es években háztar-

tási gépek áruháza, majd bankok fiókjai (Milenium, OTP) bérelték.

Ugyancsak Székely László tervezte a **Hilt- és Vogel-féle bérpalotát** (60. kép). Benyílójában a következő épület felé (str. Johann Wolfgang von Goethe) van Ferdinánd király (1865–1920) mellszobra, készítette Jecza Péter. Ferdinánd volt

60

az „Országgyesítő” (mivel I. Károlynak nem volt leszármazottja, 1914-ben bekövetkezett halála Ferdinándot, az unokatestvér hadnagyot hozták ide Poroszországból. Így lett ő Románia uralkodója az impériumváltáskor. A mellette lévő utcácskát régebb a szövetkezeti

műhelyek épülete (régi divatszalon (a d4) útvonal Modexének elődje) zárta le. Most a 2010-es években felhúzott irodaház, a METROPOLITAN LIFE áll itt.

Itt, de a tér közepén látható az anyafarkas, a római *Lupa Capitolina* másolata 5 méteres oszlopon. Az olasz hatóságoktól kapott művet 1926. április 23-án avatják fel.

Másik, Székely László tervezte épület, az 1911–1912-ben épített **Dauerbach-palota** (61. kép), majdnem egész földszintjét elfoglalta a 2000-es évekig a Palace vendéglő, most olasz kávézó-fagylyaltozó (Gelateria di Bruno), DM üzletláncegység, KFC étterem osztozik a helyén, de Temesvár legnagyobb gyógyszerháza még mindig a régi helyén.

Kis utcácska (str. Măceșilor) után, a halas szökőkúttal szemben, megint Székely László munkája, a **Neuhasz-bérpalota** (62. kép) következik. Sarokföldszintjén működött a város legnagyobb, Eminescu nevét viselő könyvesboltja. Ez mind összebb zsugorodott, egy részét a Fejlesztési Bank (BRD) kapta meg.

Megszakítva a Székely László-sorozatot, az Arnold Merbl (–1950) helybeli műépítész tervezte, 1911-ig épült **Merbl-palota** (63. kép) és mellette a **Lloyd-palota** (64. kép) a főtéren ezen az oldalán a két utolsó épület. Utóbbi, Baumhorn Lipót (1860–1932) műépítész munkája, 1910–1912 között a Lloyd Társaság Mezőgazdasági Börzsjének épült Ambrózy István báró és Sternthal Salamon igazgató alatt. 1951-től ide költözött a Műszaki Egyetem (Rektori Hivatal, Vegyészmérnöki Kar),

64

a földszinten található patinás vendéglő, a Lloyd Temesvár egyik jeles vendéglátó helye.

d2) Az Operától jobbra, az Erzsébet utca (str. Mărășești) túloldalán van az 1918 után, de 1930 előtt épült, Székely László tervezte **Pension**

65

Central (1933: Schwäbische Vereinsbank), ma a Timișoara szálló régi épülete (65. kép). A szálló új szárnya (1975) és előtte a gépkocsi-parkoló, az 1970-ben lebontott és a Schmidt Antal tervezte, 1846-ban épült Hadmérnökség épülete helyére került. 1743-tól itt az Ingenieur-Haus állt, talán ebben szolgált Bolyai János is.

Következő párhuzamos utcácska a Szent János utca (str. Sfântul Ioan). Ennek saroképülete a Székely László (Arnold Merbl?) tervezte **Weisz-palota** (1910–1913), ma Materna üzlet (66. kép). Továbbhaladva a Börze vagy Tőzsde

66

úton (bd. Republicii), az egykori egészségügyi árok – szennyvízcsatorna mentén, elhaladunk egy, a következő két utcácska között elfoglaló, 1962-ben épült tömbház előtt. Az első utcácskában (str. Paris) a megyei tervezőintézet, az IPROTIM 1968-ban épített, ma mindenféle vállalkozásnak kiadott irodaháza található (itt korábban az

egykori erőd falai húzódtak).

Jobbra a második utcácska neki visz a str. Dr. Liviu Gabor utcában az 1924–1927 között épített, Székely László tervezte **Munkásotthonnak**, a későbbi Szakszervezetek Házának (67. kép).

Bal felé tovább, az utca végének a két oldalán a **Gyermekekórház** (68. kép) található, melynek bővítésére 2014-től, a Mercy-bánya kiásott maradványaira többemeletes épületet húznak. Az utcával szemben, a villamossíneken túl van a Gyermekpoliklinika, ezen az utcán (str. Dr. Iosif Nemoianu) pedig, ismét balra, a Gyermekmenhely. Mindkét utóbbi épületet 1904-ben szentelték fel. Karl Hart volt az építője a **Gyermekmenhelynek** (69. kép), Leopold Löffler a **poliklinikának** (70. kép). Ennek építését Sailer Antal (1820–1904) nagykereskedő finanszírozta, a Fehér Kereszt Egyesület elnöke. Az épület homlokzatán elsősegélyt nyújtó egyenruhás domborműve van, mellette ket-

67

68

69

70

tősz kereszt, amit Vöröskereszt gyanánt, pirosra mázoltak. Gyermekeit magához ölelő anya szobra látható a főbejárat előtt (N. Wagner, *Anyaság*, 1968).

Sailer Antalról 1906-ban szobrot lepleztek le (Ligeti Miklós munkája), mely a Piarista téren (p-ța Regina Maria) áll. Bronz mellszobra alatt oszlop háromlépcsős talapzaton, a lépcsőknél karjában virágcsokrot tartó leányka, és ölében csecsemőt tartó ifjú anya. A Gyermekkórház régi épületét, mely előtt Sailer szobra áll, Ybl Lajos tervezte, 1934-ben épült, magasítva 1935-ben és 2004-ben. Mindkét épületét a 2000-es évben felújították, és új szárnyat toldottak hozzá a Tőzsde út fe-

lől. Német segítséggel a Gyermekmenhely udvarába az 1990-es évek közepén gyermekvédelmet szolgáló új épület és kápolna került.

Vessünk egy pillantást a Piarista teret uraló **Kegyessrendiek Főgimnáziumának** épületére. A téren, a főbejáratnál (71. kép) találkozó szárnyai

71

72

két, egymásra nem merőleges utcán, a Tőzsde (bd. Republicii) és a Regele Ferdinand mentén futnak. Ez utóbbi és a Rendház utca (str. Vicențiu Babeș) találkozásánál szép, tornyos **templom** is van (72. kép). Az épületegyüttest 1908–1909-ben emelték eklektikus stílusban, Székely László tervezésében (régebb Baumgarten Sándornak tulajdonították ezt), és belső udvarával 3675 m²-t foglal el. Főbejárata felett, a meredek tető két oldalán már nincsenek ott Szent István és Szent Imre szobrai (Kiss György alkotásai), csak talapzatuk. Főbejárati előcsarnokának falára 2009-ben felszereltek a két előkerült márványtáblát, a következő felírások-

kal: † / In memoriam professorum atque / discipulorum mortuorum /²³, valamint: Anno jubileante immigrationis / Scholarum Piarum / centesimo quinquagesimo / 1788–1938 /²⁴. Egy másik márványtáblát az épület centenáriumakor szentelték fel 2009. október 16-án: Gymnasium Ordinis Scholarum Piarum / 1909–2009 / Lyceum Theologicum Romanum Catholicum „Gerhardinum” /²⁵. Innen, a magASFöldszintet 6,5 méteres lépcsőn lehet elérni. Jobbra, a 2008-ban létrehozott múzeum-archívum és a tornaterem felé, 2009. április 28-án a román-, magyar- és német nyelvű, Andrásy Sándor készítette emléktáblákat szentelték fel: Temesváron, a Piarista Gimnázium diákja volt / Dr. Déchy Mór / 1851–1917 / neves földrajzi felfedező, / a Kaukázus hegység jeles kutatója, / az Erdélyi Kárpát-Egyesület, / a Magyar Földrajzi Társaság és / számos európai szakmai szövetség tagja / (a táblákat a Bánsági Erdélyi Kárpát-Egyesület állíttatta). Következik az emeletekre felvivő 2,5 méter széles márványlépcsőzet. I. emeleti, karzatos díszterme két emelet magasságú, 700 személyt fogadhat.

A Kalazanci Szent József (1557–1648) által megalapított Kegyes Tanítórend (Piarista Rend) kollégiumának 1751-beli megnyitása után az Arad megyei Szentannán II. József 1788-as rendeletére be kellett zárni és Temesváron, az üresen álló ferencesek kolostorában (Városház utca – str. Ungureanu) működhetett tovább. 1909-ben a rendház, az iskola és a diákotthon méltó helyre, az újonnan emelt épületbe költözhetett. 1928 után csak román tannyelvű intézetként létezhetett. Az 1940-s háborús években katonai kórház, és sorra lefoglalja a német, a román és a szovjet hadsereg, berendezéseinek legnagyobb részét elpusztítják. 1948-ban még érettségiznek benne az utolsó végzősök, majd 1948. november 24-től a Műegyetem Villamosmérnöki Karának és könyvtárának épülete lett, de a Vegyészmérnöki Karnak is voltak itt helyiségei. 1992-ben a román állam visszaszolgáltatta az egyháznak, a Műszaki Egyetem ezt nem akarta elismerni, közben az épületet elhanyagolták, és csak 2006-ban hagyták el. 1995-től beköltözött egyik szárnyába az 1992-ben megalakult és 1996-tól Szent

23 Az elhunyt tanárok meg tanítványok emlékére (latin).

24 A piarista gimnázium áttelepítésének százötven éves évfordulója 1788–1938 (latin).

25 A piarista rend gimnáziuma Szent Gellért római katolikus teológiai líceum (latin).

Gellért nevét viselő egyházi (római katolikus) gimnázium, a Gerhardinum, melynek magyar tagozata is van, tanulói számos országos szintű tanulmányi versenyen díjazásban részesülnek. A magyar óvodának köszönhetően 2014 óta sikerült magyar előkészítő osztályt, elemi tagozatot is indítani a középiskola mellett. Sok huzavona után, a Műszaki Egyetem egyik rektorhelyettesének makacs ellenkezése dacára, 2002. december 28-án a helyi RMDSZ-nek és a Magyar Nőszövetségnek sikerült a főbejárat mellett egy Székely László-arképes domborművet elhelyeznie. A dombormű a szegedi Kligl Sándor, a márványtábla a temesvári Andrásy Sándor munkája. Szövege magyarul, románul és angolul: SZÉKELY LÁSZLÓ / 1877–1934 / TEMESVÁR ELSŐ FŐÉPÍTÉSZE / A KEGYESRENDI FŐGIMNÁZIUM / ÉPÜLETEGYÜTTESÉNEK TERVEZŐJE /.

Bővebben ismertetjük a kívül-belül igen hangulatos, száz fő befogadására alkalmas, 1912. január 22-én felszentelt Szent Kereszt Felmagasztalása templomot, ennek bejáratí homlokzatáról is leszerelték 1934-ben Szent László és Szent Erzsébet szobrai (ugyancsak Kiss György alkotásai), bent azonban megvannak. Belső falfestményei a temesvári Ferenczy József (1866–1925) munkái. Az első pillérmezőben négy angyal (művészet, hit, világosság, tudomány) hozza Kalazanci Szent Józsefnek az égi üzenetet, a másodikon Kalazanci Szent József tanít, a tanulók egy része őt hallgatja, másik csoport külön teremben imádkozik, a harmadikon XV. Gergely pápa a rendalapítónak átadja az alapítólevelet, a negyediken a rendalapító a mennyországban a boldogságos Szűz és a kised Jézus előtt, alattuk a földön a főgimnázium épülete és a piarista diákok. Oltára Münchenben készült 1789-ben, körülötte, a színes ablaküvegeken balra Szent Imre, jobbra Kalazanci Szent József. Díszé a 220 cm magas Szent Kereszt. A márvány benyomását keltő, fából faragott kompozíció keresztjén Jézus, az evangéliumi részen Szűz Mária, a leckeoldalon Szent János van. 1911-ben két hétig szerelték Paul Müller vezetésével a müncheni Mayer'sche Hofkunstanstalt emberei. A főoltár feletti galamb formájú Szentlélek és a templomhajó, karzat magasságában a mennyország felé emelt Jézus Szent Szívét ábrázoló színes üveglak, Klemann János ajándéka. Az egykori ferences templomból származik két, 190×108 cm méretű kép (Fellegi Alajos /1866–1936/ munkái, 1887): a főoltár jobb oldali falán Kalazanci Szent József diákok körében a Szűzanya

előtt, bal oldalán Pádúai Szent Antal, amint bibliaolvasás közben megjelenik előtte Mária és a gyermek Jézus. A mellékolatok domborművein Krisztus az Olajfák hegyén, illetve Kalazanci Szent József tanítványai körében. Ezeket a Mayer'sche Hofkunstanstalt készítette, és a főoltárral egyszerre szerelték fel ugyanők. A fali olajképek is az egykori ferences templomból valók, a trónusra hasonlító díszes székek szintén. Rögtön a bejárat után, a katolikus templomokban szokásos Szent Antallal szemben ugyanolyan kivitelezésű Szent Rita-szobor és térdeplő van, hálaadó márványtáblácskákkal. Harmóniumját 1912-ben gyártották a németországi Zwickauban. Orgonája, eredetileg házi hangszernek készült a XX. században Ausztriában, és a resicabányai Govondár negyed templomából hozták ide, majd 2015. október 18-án avatták fel Kuzma Levente, a szegedi piarista templom organistája koncertjével. A templom harangjait Novotny Antal (1840–1915) gyárvárosi műhelyében öntötték 1908-ban, a régi, Szentannáról származókból, új technológiát alkalmazva, a palástjukon S alakú résekkel, miáltal a hangképzést szebbé tették. Toronyórájának megalkotója a temesvár-erzsébetvárosi Földessy Kálmán. Mikor nincs szentmise, akkor előcsarnokánál tovább nem lehet menni. Az 1970-es évek elején egy olasz bűnszövetkezet néhány értékes képet lopatott el (a képek jóval később megkeverültek). A bejárat mozaikpadlóba az 1788-as évszám van kiakva, a kegyesrendi gimnázium alapításának éve²⁶.

2010 februárja és 2011 júniusa között az egész épületegyüttes tetőzetét felújították, ft. Kocsik Zoltán spirituális atya alatt.

Átellenben a Scudier-ligetben (Parc Scudier), Anton Freiherr von Scudier (1818–1900) katonai kormányzó szobra állt a mai román katona helyén. 1918. október 27-re virradóra ledőntötték, az őszirózsás forradalom kitörése után. Régebben itt temető volt (1749–1771).

A román csapatok bevonulásának 90. évfordulójára, 2009. augusztus 3-án hét mellszoborral megnyitották a *Személyiségek Sétányát*. A hét szobor (zárójelben, az alkotók): Claudius Florimund Mercy, 1666–1734 (Dumitru Șerban), Savoyai Jenő, 1663–1736 (Linda Saskia Menczel), Aurel Cosma, 1867–1931 (Rudolf Kocsis), Sever Bocu, 1874–1951 (Eugen

26 Sas Péter: *A temesvári Szent Kereszt Felmagasztalása piarista templom, Biserica din Timișoara închinată „Înălțării Sfintei Cruci”, Die Temeswarer Piaristenkirche Heiliges Kreuz*. Gloria, Kolozsvár, 2012.

73

74

Florica Barzu), Stan Vidrighin, 1870–1956 (Ștefan Alexandru), Küttel Károly, 1818–1875 (Varga Luigi István, 73. kép), Török János, 1843–1982 (Szakáts Béla, 74. kép). Valamivel arébb áll Alexandru Mocioni, 1841–1909 korábban, 2009. március 9-én felavatott szobra. A Sétány szobrainak számát

75

76

77

78

később bővítették: 2009. október 16-án Bartók Béla, 1881–1945 (Jecza Péter, 75. kép), 2010. augusztus 3-án Virgil Birou, 1903–1968 (Romul Ladea), 2011. augusztus 3-án Romul Ladea, 1901–1970 (Jecza Péter), Ioachim Miloia, 1879–1940 (Gheorghe Groza), Telbisz Károly, 1852–1914 (Laurențiu Balca), Hunyadi János, 1387–1456 (Remus Irimescu, 76. kép) és Deliu Petriou, 1922–2008 (Aurel Gheorghe Ardeleanu), majd 2012. március 5-én Cornel Mikloși, 1887–1963, (Ina Popescu), 2012. november 12-én Dositej Obradović, 1740–1811 (Drinka Radovanović), 2013. augusztus 2-án Ion Românu, 1918–1980 (Aurel Gheorghe Ardeleanu), Eduard Pamfil, 1912–1994 (Varga Luigi István), 2014. május 9-én Ormós Zsigmond, 1813–1894 (Szakáts Béla, 77. kép), 2014. augusztus 1-jén Gheorghe I. Tohäneanu, 1925–2008 (Aurel Gheorghe Ardeleanu), Nicolae Boboc, 1920–1999 (Aurel Gheorghe Ardeleanu), 2015. május 9-én I. Károly Róbert, 1288–1342 (Szakáts Béla, 78. kép), 2015. augusztus 3-án Pius Brânzeu, 1911–2002 (Aurel Gheorghe Ardeleanu), Anghel Dumbrăveanu, 1933–2010 (Aurel Gheorghe Ardeleanu), így jelenleg a parkban 24 + 1 szobor található.

A Ion Vlad (1920–1992) által ruszkiai márványból készített Román Katona-emlékművet 1962. december 30-án leplezték le. Azóta a hivatalos ünnepeken, katonai pompával

megtartott koszorúzások helye ez. Eredeti felirata szerint a katona a fasizmus ellen harcolt, de 1990 után kiegészítették a bolsevizmus elleni harccal, sőt, ezt tették a felirat elejére. Itt a parkban van Vicențiu Babeș (1821–1907) ma is meglévő szobra (Popp Aurél, 1879–1960, műve, 1934). Nem messze ettől, még van egy kisebb szobor, Constantin Lucaci (1923–2014) lendületes női alakja (*Győzelem*). Bár a park nyugati végében már a XX. század első éveiben is létezett fürdő, a románok által is „usoda”-nak emlegetett szabadtéri fürdő 1926-ból való, jelenleg teljesen leromlott állapotban. Közel ide állították még fel 1933-ban Cornel Medrea (1888–1964) művét, Barbu Ștefănescu Delavrancea (1853–1918) bronz fejszobrát is. A park szomszédságában található az egykori református egyházgondnok Nagy Károly (1893–1971) által létesített Szalaggyár, államosítás után Pasmatex, valamint a Szóda- és Műjéggyár (1905), ahonnan szekérrel, később traktorral hordták városszerte termékeit, csengetéssel, kiabálással hírül adva érkezésüket. A Tőzsde úton, az Építőmérnöki kar 1963-ban épített panelházában, ma a Politechnica könyvkiadója mellett, különböző cégek bérelnék irodát.

Közben visszakerültünk a főtérhez, az egykori Lloyd sorhoz vagy Ferencz József térhez (p-ța Victoriei). Déli részét a hagyományos moldvai templomok stílusában épített mostani román görögkeleti székesegyház (Catedrală) uralja. Miután 1936. július 2-án itt jár Ferdinánd fia, II. Károly román király, alapkövetételére 1936. december 20-án kerül sor. Tervezője Ion Traianescu (1875–1964) műépítész, bukaresti tanár. 63 m hosszú, 32 m széles, 83,7 m magas, főkeresztje 7 m, 1186 cölöpön van, 4500 személyes. 1939–1946 között festették ki Atanasie Demian (1899–1977) vezetésével. Ikonosztáza aranyozásához 22 karátos aranyat használtak, 16 m magas a kupolája, hét harangját Sabin Drăgoi (1894–1968) zeneszerző hangolta. A Három Főpapnak és partosi Szent Józsefnek²⁷ ajánlott templom felszentelésén, 1946. október 6-án, jelen volt Ferdinánd unokája, az utolsó román király, Mihály is. Ide Trianon előtt, a főteret lezárandó, városi kultúrpalotát terveztek, városi könyvtárral, múzeummal és egy nagy koncertterem-

27 Sf. Iosif cel Nou de la Partoș – állítólag Temesvár első román metropolitája (?) 1650–1653 között. Ereklyéi ebben a székesegyházban vannak elhelyezve. Ez érdekes, mert a bánsági román görögkeleti érsekség alapítási ideje 1947.szept.27.

mel. Elöl a téren, Paul Neagu (1938–2004), Angliában élt román szobrász műve, az 1989-es decemberi forradalom emlékére rozsdamentes acélból készített *Térdelő Kereszt* nevű, 1,8 tonnás kompozíció áll, leleplezték 1999. december 22-én. Elődje egy fakereszt volt.

Nem hallgathatjuk el, hogy Temesvár második véres napján, 1989. december 18-án, hétfőn délután, a főterre összehajlott népekre sortüzet nyitottak a karhatalmi erők, és mikor a tömeg be akart menekülni a katedrálisba, Isten házána kapuit bezárták az orruk előtt, a lépcsőkre felsietőket kiszolgáltatva a katonaságnak. Ennek egyetlen magyarázata lehet: a Román Ortodox Egyház mindig kiszolgálja a hatalmat!

d3) Tovább a Nagykörúton: nagyjából itt, a görögkeleti székesegyház környékén, ágazott el a báziai és az orsovai vasút 1902-ig. Ez utóbbit akkor mai nyomvonalára költöztették, régi nyomvonala pedig kb. az ezután létrehozott Nagykörút vagy Telbisz körút (bd. C. D. Loga) mentén haladt. Mindjárt baloldalt, az 1963-ban épített nagy tömbház földszintjén üzletsor (többek között képzőművészeti is), és az 1980-as években létesített, jobb időket is megélt Timiş mozi bejárata található. Csak a hét néhány délutánján vetítenek itt nagyvásznason, de nem a gépésztérmből, hanem a nézőtér közepén elhelyezett számítógépes vetítőről, a csekély számú érdeklődőnek (például a 2017-es Oscar-díjas legjobb film, a *Holdfény* vetítésén hárman voltunk a lekoptatott széknél nézőtérén). Itt a tömbházak helyén, az I. világháború előtti tervek szerint a vasút-igazgatóság épülete állt volna.

Következik a Székely László által 1914-ben elkezdett, majd 1919–1925 között befejezett Kereskedelmi Iskola kimondottan román stílusú épülete, mely 1949-től a Városháza. Vele szemben, az 1903-ban Ecker József (1878–1939) építette mozi helyén Temesvár legnagyobb filmszínháza, a Duiliu Marcu tervezte Capitol volt (épült 1929–1930), szabadtéri előadásra alkalmas kerttel. Hosszas huzavona után az ugyanitt működött Banatul Filharmónia vette át az épületet (2006. január 18-tól). Létrehozták az előtte húzódó *Zeneművészek Sétányát* (2010. december 2.), ahol a járdára beépített csillagokkal tisztelegnek Temesvárhoz valamilyen formában köthető muzsikuskor előtt, mostanig: George Enescu (1881–1955), Bartók Béla (1881–1945), Liszt Ferenc (1811–1886), Johann Strauss (1825–1899), Johannes Brahms (1833–1897), Joseph Joachim

/József/ (1831–1907), Sabin Drăgoi (1894–1968) és Gheorghe Dima (1847–1925) (24 csillagot terveztek). A nyárikert mögött áll a fehér mészkőből, az 1989-es forradalom emlékére állított *Mártírok kútja* (1994. december 19., Victor Gaga, 1930–2003). A sarki benyílóban Oscar Han, 1960-as Mihai Eminescu-mellszobra.

Túl az útkereszteződésen, baloldalt, a Zsidó Líceum bentlakása (ma a Tanfelügyelőség), a Kiskörúton (bd. Mihai Eminescu) pedig maga az iskola (később a Képzőművészeti Líceum) épületei következnek (tervezők Neubauer Gida és Székely László, 1931). Mivel a dr. Vértess Adolf által 1923. május 27-én összehívott nagygyűlésen a temesi és Arad megyei zsidóság képviselői hatalmi sugallatra a román oktatási nyelvet fogadták el, ennek az iskolának jelentős szerepe volt abban, hogy Temesvár zsidósága elrománosodott. A kívülről nem mutatós, szürke iskolaépületet 2003-ban visszaadták a Caritatea (Jótékonyosság) zsidó alapítványnak, 2012 után itt a tanítás megszűnt, mivel a Városháza nem volt hajlandó a magasnak tartott bérleti díjat kifizetni. A 8437 m²-s összterületet árverésre bocsátották, udvarán pedig fizetési parkolót hoztak létre.

A Körút túloldalán található szép parkban (Igazságügyi park – parcul Justiției), az 1950-es években a román pusztába, a Baragánba (Bărağan) deportáltak emlékére vaskeresztet állítottak 1996-ban (Sorin Gavra). Tavasz közepén változatos fajú, mindenféle színű tulipánok és nárciszok szőnyegei gyönyörködtetik az itt sétálókat. Hátrább, elszórt szobrok mögött, a Képzőművészek Egyesületének igénytelen földszintes épületében (a korcsolyapálya egykori öltözői), Temesvár néhány jelentős szobrászának (többek közt Szakáts Béla, illetve halála előtt Jecza Péter) műterme húzódik meg, mellettük pedig, már a Bégára néző, 1910-ben épült **Regatta klub** (79. kép),

ma a Műegyetem Hidrotechnika Kara látható. Új szárnya elé 2000-ben Pompiliu Nicolau (1891–1972) mellszoborcskája került (Jecza Péter munkája). A műterem hátánál, a korcsolyapálya helyén, az 1980-as években Davis-kupamérkőzésekre

80

81

létesített tenispályák, odébb pedig az 1929–1934 között telepített, 2,5 hektáros Rózsapark (tervezték és kiviteleztek Mühle Árpád, M. Demetrovici, ifj. D. Linția, I. Sânbateanu), közepén nagy szabadterei színpaddal. A Rózsapark főbejáratánál a két nagynevű virágkertész, az apa, **Mühle Vilmos** (1845–1908, 80. kép) és fia, **Mühle Árpád** (1870–1930, 81. kép) Aurel Gheorghe Ardeleanu készítette **mellszobrai** állnak.²⁸

Visszatérve a Körútra, elhaladunk a bánsági görögkeleti (ortodox) metropolita székhelye mellett (udvarán egy eredeti, idehozott fatemplommal), majd az 1947-ben épített, Bleyer György (1907–1970) tervezte, Gál András (1906–1986) alkototta három gráciával díszített (Vila cu trei fete) domborműves sarokház következik. Mellette a Weisz-villa (tetején állítólag úszómedence is van, ami az itteni viszonyok között rendkívüli dolognak számított). Bal oldalon következik a bécsi barokkban, Alpár Ignác tervei szerint 1903–1904-ben épített **Magyar Királyi Állami Főgimnázium** (82. kép). Ez ma elitiskola (Colegiul Național C. D. Loga²⁹), bal oldalon a Benedek József

²⁸ Temesvár magyar Erfurtként való emlegetése a Niemetz, Agátsy és a Mühle cégek virágtermesztő munkájának köszönhető.

²⁹ Constantin Diaconovici Loga (1770–1850), a bánsági román iskolák igazgatója volt, a románok római eredetének hirdetője, román nyelvtan- és helyesírási művek (1822) szerzője.

82

83

84

(1984-ban, 1976-ban?) által készített C. D. Logamellszobor. A líceumban az 1960-as években egy magyar középiskolai tagozat is helyet kapott.

Szemben a Székely László tervezte **Pokomándy Sándor-villa** áll (83. kép). Volt ez a szocializmusban Mezőgazdasági Bank, 2003-tól pedig egy ideig a kormányzásba vissza-visszatérő Szociáldemokrata Párt (PSD) megyei székháza, mostanában egy országos cigányszervezet van benne.

Ezután az angol neogótikus stílusú, katedrálisszerű **Felsőbb Leányis-**

kola következik, ezt Baumhorn Lipót budapesti és Klein Jakab temesvári építészek tervei alapján 1902–1903-ban építették fel (84. kép). A két világháború közt Carmen Sylva nevet viselte (Erzsébet /1843–1916/ román királyné, I. Károly /1839–1914/ felesége, wiedi hercegnő írói álneve), 1968-tól Colegiul Eftimie Murgu³⁰, az 1980-as években tanítóképző, ma ismét Carmen Sylva tanítóképző. Baloldalt itt is van egy Eftimie Murgu (1805–1870) mellszobor (Silvia Belmega, 1970), jobboldalt egy

Carmen Sylva (Jecza Péter, 1994). Szemben, a balneo-fizioterápia klinika mellett (52°C hévíz, 1200 méter mélyről), gyönyörű palota, az ifj. Kremer József tervezte **Kimmel-ház**

30 Eftimie Murgu, a pesti kormány mellé álló 1848-as bánsági román forradalmár, mellszobra a Banatia előtt van felállítva.

(1911–1912) áll (85. kép). Az 1970-es években a múzeum szépművészeti részlege kapott benne helyet, de a mellette levő Ceaușescu-villa felépülése után (ez ma Vila Internațional) kiürítették, és protokollvendégházak nyitottak benne Josip Broz Tito (1892–1980) jugoszláv elnöknek 1977-ben, a bánsági vadászatok gyakorisága miatt.

Ma a Francia Kulturális Központ van benne.

85

d4) Balra az Operától, a kisipari szövetkezeteknek 1971–1974 között épített Modex³¹ áll (ennek nagytermében tartotta előadásait az 1980-as években a Magyar Színház, mikor épületét renoválták), szemben pedig a vöröstéglás **Hunyadi-kastély** emelkedik, bejáratánál fegyvergyűjteményt jelző páncélos faldíszekkel. Helyén először I. Károly (Róbert) 1315 körül befejezett várkastélya állt. Egy nagy földrengés után Hunyadi János temesi gróf újraképezte 1443-ban, és benne lakott idehozott családjával. Később, a török uralom alatt is a várparancsnok székhelye.

Kaszárnyaként állítják helyre 1719-től, a törököktől való visszafoglalás után, majd 1856-ban, az 1849-es ostromkor súlyosan megrongált épületet tüzérszertárként ismét helyreállítják. Mai formája (86. kép) nagyjából ezzel azonos. Nem csak körbejárni érdemes, fogalmat alkotva az óolasz alapú bástyákról, de megnézésre a helyi múzeum 1947-től benne található, gazdag anyagú természetrajz (Dionisie Lințea-madárgyűjtemény) valamint történelmi részlege is különösen ajánlott. Mögötte (str. Nikolaus Lenau) fekete márvány talapzaton áll az

86

31 Cuțară, Alexandru: *Timișoara – monografie artistică * Temeswar – Bild-Kunst-Monographie*. Editura AMARCORD, Timișoara, 1998.

1996-ban készített *In Memoriam december 1989.* bronzalkotás, Jecza Péter műve. Középső része az 1989. december 15. – december 21. közötti hét napjainak megfelelő hét kőtábla, melyeken, mint értéktelen tárgyak összevissza, rakáson hevernek a temesvári mártírok teste.

87

Jobbra rézsút, szemben a kastéllyal, az Erőd utca (str. Lucian Blaga) és a Régi vár utca (str. Bocşa) közötti épületben a **Miasszonyunk nővérek leányiskolája** (87. kép) működött 1864-től 1881-ig, Józsefvárosba való költözésükig. Ma, a

felmagasított épületben könnyűipari oktatás folyik.

A kastély oldalán továbbhaladva, egy kis füves térség mögött, másik iskolaépület hívja fel magára figyelmünket: a Vigh Albert tervezte, korinthuszi oszlopfős, 1900. szeptember 1-jén megnyílt **Állami Fa- és Fémipari Szakiskola** (88. kép). Ma, mindközönségesen, Electromotor Iskolaként ismerik (mely-

88

ben az 1990-es években, magyar nyelvű szakoktatás is folyt; ez sajnos létszámbíány miatt szűnt meg), mivel 1957–2010 között az Electromotor Vállalat szakiskolája volt. Most is szakiskola, névadója Emanuil Ungureanu. Előtte árvázkodó talapzat, erről színesfém-

tolvajok 2015 júniusában ellopták Ungureanu mellszobrát³². Ezt Gheorghe Groza készítette 1931-ben.

Néhány percnnyire innen jobb felé a főúton, a parkosított területen (Parcul Civic) állították fel 1998-ban a Jecza Péter készítette Ion I. C. Brătianu-mellszobrot³³. Hátánál, de bejá-

32 Emanuil Ungureanu (1845–1929) alapítványt hoz létre a bánági román iskoláért.

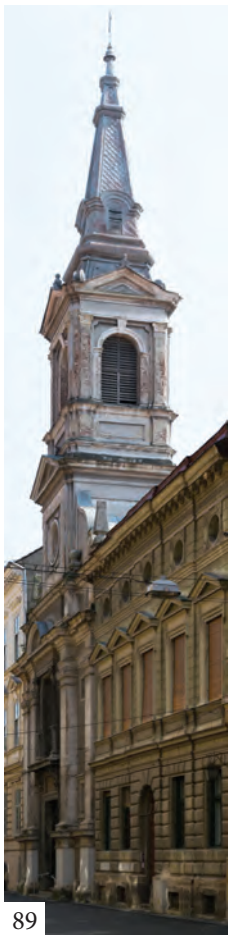
33 Ion I. C. Brătianu (1864–1924) Románia miniszterelnöke, az 1907-es parasztfelkelés vérbefojtója, Nagy-Románia megvalósítója.

rattal a szomszédos utcából (a Zsidó Líceum felől, Kiskörút – bd. Mihai Eminescu) található a kommunista idők volt pártszállója, ma a Műszaki Egyetem által működtetett szálloda és étterem, évfordulós találkozók kedvelt helye.

Visszakanyarodva a Miasszonyunk nővérek iskolájához, a sarkánál kezdődik Temesvár legrégebbik része, határolják a Régi vár utca (str. Carol Telbisz), rá merőleges Mária Terézia, majd az Erőd utca és a Hunyadi tér (str. Carol Telbisz, Bolyai, Lucian Blaga, p-ța Huniade). Itt volt a három oldalról természetes vízfolyással, negyedik oldalán csatornával körülvett földvár. A Régi vár utcán (str. Carol Telbisz) balra fordulva elérkezünk a Belvárosi elemi iskolához, ez a Műegyetem megalakulása utáni első épülete, jelenleg a Vegyészmérnöki karhoz tartozik.

Röviden a Műegyetem története: bár az egyetemi képzés igényének hangot adott már a Péch József által 1877-ben alapított Temes-vidéki Magyar Mérnök- és Építészegylet kétnyelvű Közlönye, majd Telbisz Károly polgármester javaslata 1906 novemberében, annak dacára, hogy a város ezek után minden anyagi segítséget előkészített Magyarország leendő második Műszaki Egyetemének, a magyar állami bürokráciának köszönhetően megalakulására csak Ferdinánd román király dekrétuma nyomán, 1920. november 15-én kerül sor. Școala Politehnică – Műszaki Főiskolaként jött létre elektromechanika és bányászat-kohászat tagozatokkal, ezeket 1933-ban egyetemi karokká nyilvánítják. Létrehozzák 1941. november 11-én az Építőmérnöki Kart. Szovjet mintára Politechnikai Intézetnek nevezik 1948-tól, ekkortól választják külön a Villamosmérnöki Kart a Gépészmérnöki Kartól és költöztetik Bukarestbe a Bányamérnök-kohászati Kart, valamint megalapítják a Vegyészmérnöki Kart. 1962-ben Krajováról idehozzák a Mezőgépészeti Kart. Bővítésképpen indítják 1970-ben a Építésmérnöki (műépítés), illetve az Elektronika tagozatot. 1970–1991 között a neve Traian Vuia Politechnikai Intézet, aztán Temesvári Műszaki Egyetem, 1995-től pedig Temesvári Politehnica Egyetem (ez így elég nyakatekert elnevezés).

Ismét bal felé fordulva, a Mária Terézia utcában (str. Bolyai János) két épületet említünk. A szorosan beépített, távolabbról csak tornyát mutató római katolikus (Szent Katalin-) **plébániatemplom** (89. kép) helyén vízimalom állt, 1775-ben építették fel a salvatoriánus ferencesek, majd 1896-ban újra-

89

épült. Oltárfestménye, Alexandriai Szent Katalin, 1761-ből, a bécsi Ferdinánd Schießl műve. Metszett üvegablakain kétoldalt, Szűz Mária és Szent József van ábrázolva, nevük mellett „ora pro nobis”³⁴ felirattal. Orgonája Wegenstein Lipót temesvári orgonaépítő műve, mely a budapesti millenáris kiállításon Temesvár kiállítási tárgyaként szerepelt, és a kiállítás megnyitásakor ennek a hangjával üdvözölték a királyt. A templom mellett található a plébánia épülete.

Szemben terül el az 1849 utáni, Anton Schmidtnak tulajdonított hatalmas, 106×69 méteres épület, templom felőli oldala szolgált egykor a vezérkarnak, többi része lakóház volt (90. kép). Az épület templommal ellentétes sarkán ötnyelvű, rézbe metszett, Jecza Péter alkotta emléktábla hirdeti 1993-ból, hogy Bolyai János innen Temesvárról írta apjának Bolyai Farkasnak Marosvásárhelyre 1823. november 3-án levelét *...hogy semmiből egy ujj más világot teremtettem...* Másfél év múlva viszi haza a tér tudományát forradalmasító művét, a hiperbolikus mértant, és csa-

tolja apja könyvéhez (*Tentamen*), a híres 29 oldalas *Appendixet*, mely 1831-ben lesz ki nyomtatva.

*

90

34 Könyörögj érettünk (latin).

Adminisztratív szempontból a Belvároshoz még sok terület tartozik, I. Kerület név alatt. Legnagyobb részükre az impériumváltás után kerültek épületek. Jellemzőek az 1960-as évek közepétől az 1970-es évek közepéig épített panelház lakótelepek (Circumvalațiunii I, II, III, IV, Tipografilor), majd az 1990-es évek végén elkészült bankházak (új CEC – Takaré- és Letéti Pénztár, 1997, Román Kereskedelmi Bank), mellettük áll az Agapia ortodox vallási központ (átadva 2007-ben), áruházak: a tejgyár helyén Billa (2016-tól Carrefour), 2000 október, a kenyérgyár helyén Kaufland, 2006. február. Akadt iparvállalat is: Fructus növényi konzervgyár, 1903-ban alapították, első tulajdonosai Holander Antal és Pál, valamint Gáll Emil, 1909-ből való irodaházát 2005-ben lebontották. Helyére az olasz Cavanaro cég felépítette 2014-ben a 14 emeletes Fructus Plazát, ez a román görögkeleti székesegyház után (91 m) Temesvár legmagasabb épülete (65 m). A mellette induló str. Ion Zaicu utca vége felé még látni lehet a már csak romokban álló, de az 1990-es években még működött Helicon nyomdaipari vállalat épületeit. A Március 6. (6 Martie) fémszerszámgépgyár csarnokait 2003–2005-ben az Alcatel vette át, később a Nokia (1931-ben takarmánylerakat volt a helyén). Az Electrometal villamos felszereléseket gyártó vállalat az olasz érdekeltségű privatizálás után cipőgyártásra tért át, vele szemben a már lebontott Gépkocsi Szállítási Vállalat (IRA) műhelyei voltak. A Moda Tim ruhagyár helyére a City Business Center épületei és a Fináncpalota került. A Talajjavítási (meliorációs) Tröszt (1982) épülete még áll a belvárosi piac mellett (p-ța Timișoara 700). 2014. április 28-án felavatták a str. Circumvalațiunii utca déli irányba (Nagyállomás felé) eső végén a négyemeletes, 6300 m² összterületű, üveg helyett polikarbonát lemezekkel borított, Incuboox nonkonformista (fitneszteremmel és mászófallal is rendelkező) irodaházat, amely kezdő, illetve már működő IT&C vállalkozásoknak biztosít „inkubátor” otthont.

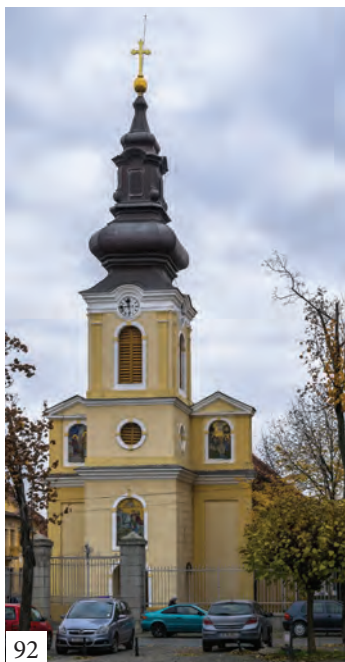
GYÁRVÁROS

Mercy gróf, a töröktől való visszafoglalás után Temesi Bánságnak nevezett tartomány katonai és polgári kormányzója, gyártelepet méret ki a Nagypalánkon túl elterülő mezőségen. Mercy iparosításai nyomán két település keletkezik, 1720 után: az eleinte német tanács alá tartozó Renzers-Dorf és a szerb tanács alá tartozó Raatzen-Stadt, ezek alkotják 1744-től a **Gyárvárost** (Fabrikstadt, Fabric). Ez a Belvárostól keletre terül el, és az Erdélyi kapun lehetett ide menni, a Liget úti hídon át (tervezője Mihailich Győző, 1909). Sokáig Temesvár „Velencéje” a területén megmaradt Béga-ágaknak köszönhetően, melyeket 1910-ig egy fő ág kivételével fokozatosan megszüntetnek.

Később a Gyárvároshoz mint Temesvár II. kerületéhez hozzátartozik az orsovai vasúton túl, eleinte nyaralótelepként kialakuló **Rezsőföld** vagy Rezső-szőlők (Viile Fabric) is (Rezső/Rudolf trónörökös, 1858–1889, a mayerlingi tragédia alanya, Ferenc József és Erzsébet fiának a neve után), mely a Belvárostól északkeletre fekszik. Itt kaszárnyák, az 1980-as évektől hatalmas panelház lakónegyedek (Ion Ionescu de la Brad, Lippai úti), nagy üzletközpontok (a Ialomiței utcában 1990-es évek: Terra, Kapa, Euro) épülnek. Ezekre az új, messzire eső részekre betelepített lakosságnak vajmi kevés köze van manapság a Gyárvároshoz. Néhány ízléstelen, cifra palotát ide is építettek 1990 után gazdag romák.

Városnézésünkre válasszuk kiindulópontnak a 115×70 méter alapterületű, még itt-ott macskaköves Kossuth teret (p-ța Traian). Temesvár egyik legrégebbi épülete van déli oldalán, a Gyárudvar út (str. Ștefan cel Mare) torkolatában. Egy obeliszket látunk a téren, tetején kereszttel, Stojša Spasoević, a szerb tanács szenátora és felesége emeltette 1774-ben. Vízkezesztkor és Szent Györgykor ide a hívek kivonultak. Északi oldalon, a Fő út (str. Dacilor) sarkát képező, Fiatska Béla által 1908–1909-ben építtetett ház tetején Jean de Bologne (1529–1608) louvre-i szobrának másolata, Merkúr áll gömbön, szárnyas sisakkal. En-

nek az oldalnak a keleti végén, a Gránátos utca (str. Zăvoi) sarkán levő épület földszintjén tartott nyitva a **Grand Kafe lokál** (91. kép). Felirata: КУЋА ЗЛАТНИ ЈЕЛЕН (Kuća zlatni jelen – Aranyszarvas ház). A tér keleti oldalán, a barokk szerb ortodox **Szent György-templom** áll (92. kép).

Helyén 1716-ban fából készített, a karlovitzi szerb metropolitának alárendelt templom volt, majd 1745–1755 között új templom épül kőből, és 1826-tól kizárólag a szerbeké. Ikonosztázát 1764-ben Nikola Nešković festette. A festmények alkotói többek közt Konstantin Danil és Sava Petrović. Új tornyot kap a templom 1891-ben majd 1895-ben. Műtárgyként, a templom elé Ștefan Călărășanu műve került, az

1989-s forradalom itteni két halottja és tizenegy sebesültje emlékére. A harangformájú, ormótlan, a környezetbe nem illő, mészkből készített *Szabadság harangját* 1993. december 16-án leplezték le. A templom melletti eklektikus **plébániahivatal** (93. kép) 1895-ben lesz kétemeletes. Kremer József építette, két szimmetrikus manzárd toronnyal, szobrokkal díszített, földszintjén pedig a Brüder Kohn divatkereskedés működött. Ebben a házban lakott Freund Leó (1892–1972) temes-

vári zongoraművész, a világháborúk között a Zenebarátok Társasága zenekarának, a temesvári Filharmónia megalakulása után ennek szólistája, egyetemi tanár, karmester. 1921-ben a ház első emeletén nyitotta meg kamarazene-termét, ahol az akkori zenei élet európai nagyságai közül sokan felléptek. 1929-

ben a szerb plébános az első emeletről egy új épületbe költözött a templom hátánál rézsút, a Mérleg utcában – str. C. Negruzzzi, rajta felirat ЗИДАНА 1929 ГОДИНА (Zidana 1929 godina – Épült az 1929. évben).

a) Nyugati irányba, az Andrásy út (str. 3 August 1919) visz a Belváros felé. Baloldalt, földszintjén üzletekkel, a két tornyos, Székely László tervezte, 1909–1910 között épült **Városi Polgári Menház** mellett haladunk el (94. kép) a Coronini térig (p-ța Romanilor). Itteni tornya előtt alabárdos páncélos vitéz áll, pajzsán Temesvár, ebben Magyarország címere. Andrásy útra néző frontját öt groteszk, majomszerű pajzsos szobor díszíti. Totis háznak is hívták, mivel 1918-ban a várostól megvette Totis Rezső (1881–?), a Gyapjúfonalgyár volt vezérigazgatója, akinek felesége után Stefánia-palotának is (sz. Schnitzer) nevezik. Az épületet 2001–2002-ben felújították.

94

Az Andrásy út 6. szám alatt is lakott Kafka Margit.

Nagy, székesegyházhoz mérhető templom, a római katolikus **Milenniumi templom** magasodik a tér mögött (95. kép). Alapkövét 1896-ban tették le Ybl Lajos (1855–1934) tervezte neoromán stílusban, és 1901. október 13-án Dessewffy Sándor (1834–1907) csanádi püspök szentelte fel a Magyarok Nagyasszonyának tiszteletére. Egy-egy tornya 65, központi kupolája 45 méter magas, nagy harangja, Novotny Antal (1840–1915) műhelyében készült, 2420 kg. Belső tere a szegedi dómra emlékeztet, mintegy 3000 ember fér benne. Oltárképét Vastagh György (1834–1922) fes-

95

tette, orgonáját Wegenstein Lipót (1858–1937) készítette. A bejárat íve felett, Péter és Pál apostoloktól közrefogva, keresztyével megterhelt Krisztus szobra int alázatra. Renoválása után (Ioan Oprea) ide hozták át utolsó, eldugott helyéről, a józsefvárosi templom mellől Temesvár legrégebbi, **Nepomuki Szent János püspököt ábrázoló szobrát** (96. kép). Ft. Kapor János plébánossága alatt, 2013. október 13-án szentelték fel. A szobor 1722-ben már állt, 1726-ban a Temesi Bánság védőszentjévé nyilvánítják.

Itt, a Ft. Szabó Dénes akkori esperes-plébános vezette Millenniumi

templomban adta át ünnepélyesen, a környék magyarságának jelenlétében, Dávid Ibolya Magyarország akkori igazságügy-minisztere 2000. november 12-én a Magyar Köztársaság Elnökének és Kormányának ajándékát, a Millenniumi Zászlót, szimbolikusan Martin Roos megyés püspöknek, valójában Temesköz magyarságának, vallási hovatartozás nélkül. Ilyen zászlóátadásra 2000-ben sok településen került sor Erdély-szerte.

Hátul a **villanytelep** (1884-ben kezdték építeni) az akkori Gyárvárosi Műmalom udvarára épült. Az Anglo-Austrian Brush Electrical Engineering Company Limited 1893. január 1-jétől városi tulajdonba került, akkori székházát pedig a

Millenniumi templom mögött a malom megszüntetése után, 1901. december 2-án adták át (97. kép). Még két utcával határos a telep: a Gyárudvar úttal (str. Ștefan cel Mare) és a Sörházfasorral (str. J. H. Pestalozzi), az ottani épületekről majd ott lesz szó.

Itt, ha tovább megyünk a Jókai Mór utcán (str. I. L. Caragi-ale), elhaladunk az 1990-ben angol tannyelvűnek létesített

William Shakespeare Középiskola előtt (még van egy épülete a templom mellett, a Coronini téren), és az utca végén baloldalt díszes mór stílusú **zsina**gógát találunk (98. kép), tervezte Baumhorn Lipót, építette Kremer József, átadták 1899. szeptember 3-án. Szomszédságában volt Neumann Ernő (1917–2004),

98

Budapesten végzett ortodox főrabbi irodája. Jobboldalt nagy saroképület, az izraelita hitközség menháza zárja az utcát, ugyanakkor épülhetett, ugyancsak Baumhorn tervei alapján.

Szemben a Városi (Coronini) liget (Parcul Regina Maria) két kőszassal őrzött bejárata van, melyet Johann Baptist Alexander Coronini-Cronberg gróf, az 1849 utáni Szerb Vajdaság és Temesi Bánság első katonai parancsnoka 1868-ban közkertként létesített. Ezt a város 1910-ben díszes kapukkal, vaskerítéssel vette körül, Coronini emlékére márvány obelisztet állítottak, ez rég nincs. Van viszont egy 2011-ben állított koronás Mária (1875–1938) királyné szobor (Ferdinánd román király felesége), Aurel Gheorghe Ardeleanu alkotása. A 2000-es évek elején elegáns hotelnek (NH) hasítottak ki jókora darabot a parkból. A parkban az ifj. Ecker József által 1909-ben épített, 1955-ben Paul Schuster által átalakított egykori **Apolló mozi** épületéhez érünk (99. kép), az 1990-es évekig itt a Parc mozi működött. A mozi megszűnt, az épületet átalakították.

99

Itt folyt a múlt században, az utolsónak betemetett Béga ág és az 1949-ben állított gyalogos hídnál került a mostani mederbe. A p-ța Cornel Mikloși térnek az Andrássy úttal (str. 3 August 1919) való sarkán áll jobboldalt a **Kunz-ház**. Ez volt az első épület, amelyet az építési tilalom megszűnte után,

100

1868-ban ebben a negyedben felépítettek (100. kép).

Baloldalt a századforduló körül épült (1901–1902?) magas **Steiner-palota** (101. kép) látható. A Belvárosban, a Losonczy tér – Szerb utca sarkán áll egy másik Steiner-palota, a Váltóbank. Cornel Mikloši (1887–1963) a nevét viselő kis téren (p-ța Cornel Mikloši) építtetett egy Székely László tervezte villát. Ez ma alig emlékeztet eredeti formájára, ide leányai, Lia és Flori számára 1932–1936 között magántánciskolát szervezett.

101

Kívül, az Andrássy úton (str. 3 August 1919), a kerítés benyílójában **fekete márvány kereszten bronz megfeszített Krisztus** van (102. kép), feltételezések szerint a corpus Fadrusz János alkotása (1911), a kereszt pedig a jeles kőfaragó,

102

Tunner Kornél munkája (a szegedi Fogadalmi-templomban, a Dómban a *Krisztus a Keresztfán* szobor szintén Fadrusz-alkotás). A Városi liget az út végéig nyúlik, itteni oszlopos (állatkertire emlékeztető) bejárata körül ugyancsak két kőszas van. Túloldalon, újabb hatalmas épület zárja az Andrássy utat, a Székely László tervezte, 1913–1914 között épült **Hungária fürdő** (103. kép), ezt később Neptun-palotának, ma felirata után Perennának ismerik a városban. Előtte van Jecza Péter 1999. december 17-én felállított bronz *Piétà*ja. Ezt az itt, ponto-

san tíz évvel korábban sor-túzzal kivégzett négy, illetve a megsebesített tizenkilenc tüntető emlékére állították, a liget főkapuján, márvány-táblán, a meggyilkoltak neveit olvashatjuk. A szobor főalakja, a férje karjai közt haldokló nő valós személy: Leonida Bânciu.

A Ligeti hídon (Michajlevich Ödön, 1908) – korábban podul Decebal (majd 2016-tól Traian) – a Belvárosba érünk. Vegyük észre a híd elefántormányra emlékeztető érdekes, bronz lámpatartóit.

103

b) Induljunk a Kossuth tér keleti, szerb templom határolta oldaláról délnek, a Páva utcán (str. Anton Pan). A keskeny utcán jobb felől, a most nagyon elhanyagolt ház, Králicsek Béla egykori szatócsboltja, bal felől a **Hammer vízialom**, majd a **Crinul porcelángyár** (104. kép) épületével végződik. 1989 előtt egyedül itt gyártottak Romániában olvadó biztosítékot, most már azt sem.

104

Áthaladva az előttünk lévő két összefüggő téren (Rózsa tér – p-ța Aurel Vlaicu és Templom tér – p-ța Mitropolit Alexandru Sterca Șu-luțiu) a Szűz Mária születésének szentelt **görögkatolikus templom**-hoz érkezünk (105. kép). Római katolikus templomnak épült 1765-ben, de 1906-ban, a Millenniumi templom befejezése után, görögkatolikusnak szentelték, mivel a köze-

105

li, 1774-ben épült görögkatolikus templom idővel használaton kívül került, majd lebontották. Bár 1948-tól ortodox (a görögkatolikus egyházat a kommunisták betiltották), 1991-től ismét görögkatolikus plébániatemplom. Ikonosztázát 1910–1920 között Simionescu, a többi képeket a Millthaler testvérek festették. Szószékje az eredeti, római katolikus. Bejárata felett ovális üvegablakon színes festmény ábrázolja az Úr születését. Mellette, a Templom utca (str. Comănești) túlsó végében, az Iskola utcával (str. Școlii) való sarkon található a Gyárvárosi Elemi Fiúiskola, melyben még nem olyan régen magyar tagozat is működött. A temesváriak a hivatalosan 1. számú Általános Iskolát Pipos Akadémiának nevezik/becézik, az utca korábbi román neve szerint.

106

Jobbra térve az Iskola utcán kiérünk a Gyárvárosi útra (str. Ștefan cel Mare), ahol betérhetünk a **sörgár felújított vendéglőjébe** (106. kép). A világháborúk közötti években itt komoly kulturális tevékenység folyt, zenekari és kóruskoncerteket, találkozót, táncestélyeket tartottak. Már 1891-ben vilanyvilágítása volt. Néhány lépéssel tovább menve az utcán, a **Polgári Sörfőzde** (Sörgár) sarki bejáratához érkezünk (107. kép). Bár pontos alapítási éve nem ismert (valószínűleg Mercy építtette), falára kiírták, hogy

107

1718-as alapítású. Az épület 1765-ben már létezik, 1888–1890 között újraépítik. Berán Oszkár szerint Temesvár legérdekesebb ipartelepe 76 800 négyszögölnyi³⁵ területen évente 50 000 hl sört termelt. A sörhöz szükséges vizet a Bégából veszik a vízműveknél (Turbinák) található elzáró csappal. 2001-től a gyár az Ursus Breweries tulajdona, azóta Románia egy

35 1 négyszögöl = 3,596 m², tehát 76 800 négyszögöl = 27,62 hektár.

másik városában (Buzău) is gyártják a temesvárinak (Timișoreana) nevezett sört anélkül, hogy ezt ráírnák.

Balra haladva a Sörgyár vendéglőjétől, a Buziási út kezdeti szakaszára (calea Stan Vidrighin) juthatunk. Említsük meg az erzsébetvárosi Hungária úttal (bd. Eroilor de la Tisa) való kereszteződés után az 1900-ban épült, 20 000 m² összterületű Első Magyar Cipőgyár Rt., vagyis márkaneve után Turul cipőgyárat (alapítója Fränkel Alfréd³⁶), mely 1912-ben a kontinens legnagyobb cipőgyára. A Dermata Művek Bőr- és Cipőgyár Rt. nevet viselte 1930-tól, 1938-tól Első Bánáti Cipőgyár Rt., 1948-tól Nikosz Belloianisz (1915–1952) Cipőgyár, 1963-tól Banatul Iparvállalat, 1991-es privatizálása után Banatim Kereskedelmi Társaság Rt. Ez megszűnt és az épületet 2016-ban teljesen lebontották. Vele majdnem szemben, a még álló utcafront felőli főépület az Első Magyar Pénzszekrény- és Gépgyárat idézi, 1905-től itt lakott az tulajdonos-főigazgató ifj. Anheuer János (1874–1921). Következik az 1904-ben Kohn és társai alapította, Délmagyarországi Szappangyár Társulat (mai neve Azur).

Nagy temető és rengeteg iparvállalat következik, így a szocializmus éveiben létrehozott Tehnometal (gyenge minőségű kisautók készültek itt), az 1990-es években a Procter and Gamble által megvett, nagyon légszennyező Detergentul (mosószergyár), a mára háromfelé szakadt Electrotimiș (egykor egyedi tervezésű szerszámgépeket gyártott), a ma is jól menő Villamos Mérőműszergyár (AEM). Odébb a termelésig soha el nem jutott Optikai Művek. A román ipar grandomán beruházásai, megannyi példa arra, a külön utas, nacional-kommunista pártpolitika mire volt képes gazdasági téren.

Következik Vöröscsárda (Cearda Roșie), a valamikori Il-lancs, immár Temesvárhoz tartozó, most már egyre inkább elrománosodó negyed. Nevét a legenda szerint hóhér tevékenységéhez kapcsolják egy még 1930-ban is létezett fogadóhoz kötve.

Néhány kilométer megtétele után eljuthatunk a kedvelt nyári kirándulóhelyre, a fákkal szegélyezett, finom szemcsés homokkal meghordott Temes-folyó partjára Serényipusztá avagy Bródpuszta (Albina) környékén.

36 Fränkel Alfréd (1867–1902) John Kerry (1943–) amerikai külügyminiszter nagyapjának a nagybátyja volt. (Szekernyés János: Temesvár kövei, 577. Mödlingből a Bánság szívébe, *Heti Új Szó*, 2017. május 5.)

108

Visszatérve a Sörgyárhoz, a Sörházfasor (str. J. H. Pestalozzi) túloldalán, az Áramelosztó (Electrica S. A.) 1999-ben épült csillogó-villogó székháza mutatja magát. Hátánál a Gyárudvar úton, immár a Kossuth tér felé, a Gyárvárosi Múmalom két ma-

lomépülete helyére épült az 1970-es években az Áramelosztó díjbeszedő pénztára. A pénzbeszedő mellett megmaradt egy, ma az Áramelosztóhoz tartozó épület, a XIX. századi **Fekete Medve fogadó** (108. kép), ahol szívesen söröztek akkoriban a temesváriak.

A villanytelep működését a '30-s években egy központi kazánház (vasszerkezete az aradi Astra, kőműves építménye Dudits Sándor munkája), három, 2000 volton termelő generátor (Láng-Ganz – 1912, Rateau-Vickers – 1926, Erste-Brünnner – Siemens-Schuckert – 1930) biztosította. Az eredeti, 42 Hz frekvenciás, 105 V hálózati feszültségű, kétfázisú villamoshálózatot 1926-tól háromfázisú, 320/185 V feszültségen működtették. A villamosok áramellátására az 1930-as Brown-Boveri higanygőzös egyenirányítókat 1938-ban újabbakkal (ugyancsak Brown-Boveri) egészítik ki.

Innen sétálótca visz vissza a Kossuth térre. Nézzünk szét előbb a Sörházfasoron. Baloldalt néhány régebbi vállalat helyén, több mostani mellett megyünk el. Ilyen volt a Dura Szárazelemgyár (1921-ből, a világítóttesteket gyártó ELBA gyár magát tőle származtatja) és a Műselyemgyár. Utóbbit 1920-ban Hammer és Ney alapítja, az 1948. június 11-i államosításkor Ada Marinescu nevet kapja. Gyárépületei a város többi részén

is voltak (Sági út – bd. 16 Decembrie 1989, Vörösmarty u. – str. Corbului), utoljára Garofița név alatt ismerték. Hírhedt klubja volt az erzsébetvárosi str. Romulus – Hattyú utcában.

Következik a **Gizella-árvaház** (109. kép). Ezt

109

1901-ben Kremer József építtette Miskolczi Gotthilf Ernő, Bécsben élő temesvári építész tervei szerint. Ma itt a Nyugati Tudományegyetem Vegyészet–Biológia–Földrajz Kara székel. Udvarán, új épületben, a Közgazdaságtudományi Kar kapott helyet.

Mellette a Temesvári Rádió székháza, épült az 1960-as évek végén iskolai kollégium részére. 1989 decembere óta a 660 kHz-es középhullámon délben, a román nyelvű adás mellett naponta egy-egy órát németül, magyarul és szerbül is sugároz. 2006 augusztusától este is hasonló módon, ultrarövid hullámon (105,9 MHz). A helyi magyar televíziós adás szerkesztősége is itt van, most a Temesvári RTV hétfő és csütörtök este egy-egy félórát, a közszolgálati TVR 3 hetente egy félórát sugároz magyarul. Nem sok, de a magyar szerkesztőségek minden eseményről igyekeznek beszámolni, a Temesközt érintő hírekről, az Arad és Hunyad megyeiekről is. Munkájuk nagy fontosságú a magyarságtudat megtartása szempontjából.

Szép épület következik, az 1895–1896 között, Reiter Ede tervei szerint épített **Állami Tanítóképző Intézet** (110. kép). 1990 óta ebben működik az akkor francia tannyelvűnek alapított Jean-Louis Calderon Középiskola, mely az 1989 de-

cemberében Temesváron lelőtt francia újságíró nevét viseli. Mivel 1990 elején a helyi magyar érdekképviselőt kérte az önálló magyar iskola visszaalakítását, ezért az akkori 2-es számú magyar és román tagozatos, valamint a Lenau valamikor tiszta német líceumnak a '80-as években létrehozott román tagozatait elköltöztették, és ebbe az épületbe hozták. Ez éppen felszabadult, mivel a Román Kommunista Párt aktivistaképző intézete, a regionális pártiskola működött addig benne. A szétválasztás aránylag simán ment, mivel itt a korábbiaknál jobb feltételek között működhetett az új román líceum.

c) A Kossuth tér keleti, szerb templom határolta oldaláról indulhatunk keletre, a Háromkirály utcán (str. Bicz) is. En-

nek végében állt az 1980-as évek végéig a gyárvárosiak kedvelt Törökcsászár kocsmája. Tovább a Bégajobbsoron – str. Andrei Șaguna (itt folyt a Béga), jobb felől a Szent Illyés bizánci stílusú román ortodox templomot találjuk két toronnyal és kupolával. Építette Ion Niga és Mihai Opreș tervei szerint ifj. Ecker József 1911–1912-ben, egy 1826-ban épült régebbi, kisebb helyett, mely annyira leromlott, hogy le kellett bontani. Emléket most egy márványkereszt jelöli a Malom-hídon túl. Freskóit Ion Zaicu készítette.

Elhaladva a 2002 körül átadott megyei nyugdíjhivatal épülete előtt, a Malom térre érünk. Itt baloldalt nagy építkezés folyik 1999 novemberétől. Készül Makovecz Imre budapesti műépítész 1996-os tervei szerint az *Új Ezredév Református Központ*. Tőkés Lászlónak, az 1989-es események hőségének évekig kellett küzdenie azért, hogy a város biztosította telken a templomépítés elindulhatott. Nt. Gazda István lelkész és dr. Földváry Attila professzor, építőmérnök, az építkezés szakmai irányítója vezetésével eddig sikerült az épületegyüttes két szárnyát felépíteni: egy-egy több rendeltetésű terem, illetve kiállító terem, klub, konferenciaterem, szálláshelyek a konferenciázók számára. Készül a kör alakú kamarazene-terem és természetesen a templom két, szárnyas toronnyal.

Az elkészült épületek közös bejárata mellett, belül, jobb oldalon látható a 2015. október 6-án felavatott Járosy Dezső³⁷ tiszteletére állított márványtábla, Ungor Csaba alkotása, a dombormű alatt a következő román és magyar nyelvű felirattal: JÁROSY DEZSŐ / 1882–1932 / ZENEAKADÉMIAI TANÁR / ZENEKRITIKUS • ZENEESZTÉTA / ORGONAMŰVÉSZ • KARNAGY / SZÓRVÁNY ALAPÍTVÁNY 2015

A már meglévő épületrészben működik Magyarország tiszteletbeli konzuli irodája. Tamás Pétert, aki a Tifel festékgár vezető-tulajdonosa, 2015. április 23-án iktattak be, két évvel elődje, Pánczél Zoltán, halála után. Tamás Péter a Várbástya Egyesület elnöke is egyben, ez a civil szervezet a Temesvári Magyar Napok főszervezője (2016-ben és 2017-ben is szeptember végén tartották a Napokat).

37 Járosy Dezső (1882–1932) római katolikus pap, erdélyi magyar zeneesztéta, kritikus, orgonaművész, zeneszerző. A budapesti Zeneakadémia és a temesvári Papnevelde tanára, a *Temesvári Hírlap* zenei rovatának a vezetője, a Dóm karnagya, Temesvár zenei életének meghatározó személyisége.

111

A Református Központ mellett húzódik a **Malom híd** (pod Andrei Șaguna, átadás éve 1909, tervezte Póka Dezső), négy hídfőjén (111. kép) igen szép, igen romlófélben lévő Gallas Nándor-domborművel (Temesvár címere: tímár, homokszállító és molnárlegény). A molnárlegény felőli oldalán található a 2009. augusztus 3-án felavatott I. világháborús román emlékszobor, Aurel Gheorghe Ardeleanu munkája. Felirata románul: *Virgil Economu ezredes, a Román 105. Gyalogezred parancsnoka, aki 1913 augusztusában bevonult Temesvárra.* Az utca túloldalán a már említett márványkereszt ezzel a román nyelvű felirattal: *Ezt a keresztet 1928-ban állították az 1913-ban lebontott román ortodox templom oltára helyére.* A Béga mellett a turbina irányába a 2009 májusában átadott, kb. 18 000 m² összterületű Vízművek parkját (Parcul Uzinei) találjuk, ennek első részében 13 faragatlan kőoszlop (van benne valami stonehenge-i), majd egy három szinten elhelyezett koncentrikus körökből álló szökőkút.

c1) A hídon túl, előre, a Rékasi út (str. Dorobanților) és a Magyar utca (str. Simion Bărnuțiu) kereszteződésében állt az 1921-ben megalapított Filty (később Modern) cipőgyár, amelynek épületeit lebontották, helyére talán nagyáruház került. Innen a jobbra tartó út a Rékasi út, amely Lugos, Bukarest felé vezet. Ezen az úton lehet eljutni a Temesgyarmat – Giar-mata határában épült temesvári Traian Vuia Nemzetközi Repülőtérre is. Elődjét 1935-ben nyitották meg, jelenlegi helyére 1960-ban került, 1989 előtt is indított és fogadott nemzetközi járatokat. Jelentős fejlesztésekre került sor a 2000-es években,

ma a legfontosabb célvárosok München, Bukarest, Milánó és London. 2001. augusztus 1-jétől fogadta és indította a MA-LÉV budapesti légi járatait, egészen a társaság 2012. februári felfüggesztéséig.

Bal oldalon a Vadászerdő húzódik. Itt van a szépen karbantartott kemping, a privatizálás utáni tulajdonosa magyar vállalkozó. Jobboldalt, elhagyva a benzinkutat, az egykori Városi Tejközpont helyén a '60-as években létesített Ifjúsági strand nagyméretű, de teljesen elhanyagolt medencéi következnek, majd az 1970-es években épült motel. Szemben az 1980-as években emelt Lovarda csarnoka áll.

112

Visszatérve az útkereszteződéshez, ha előre, a villamossíneken megyünk tovább, baloldalt elhaladunk a 1891-ben már létező Fertőző- vagy Járványkórház előtt. Ezt 1931-ben újraépítették, 1942-ben kiegészítették a **Veszétségelleni intézettel** (112. kép). 1998-

ban ide építették fel az akkor létesített Kardiológiai Intézetet. Ennek szomszédja a Területi Meteorológiai Központ. Ez utódintézete a Konkoly Thege Miklós által 1897-ben alapította Meteorológiai és Földmágnesességet Kutató Állomásnak, amely Bereon Ede lakásában működött a Malom térről nyíló Kertész utcában (str. Iosif Vulcan).

Túl az orsovai vasúton jobbra a Vadászerdő (Jagdwald, Pădurea Verde). 1732-es térképen már megjelölik, területe 1914-ben 1200 ha, ma 600 ha. Itt működött a **Magyar Királyi Erdőőri Szakiskola** (113.

113

kép), egykori katonai parancsnoksági vadászkastélyból Gartner Rezső Ferenc vállalkozó alakította át (1906), talán Székely László tervei szerint. A helyén a török időkben állítólag kéjlak állt „szép odaliszkék számára”. Itt fácnanos is volt, hosszú

ideje szórakozási helynek is számít. Temesvár ostromakor Vécsy tábornok hadai is itt táboroztak 1849-ben.

Tovább haladva, a Vadászerdő úton (alea Avram Imbroane) vendéglőt, falumúzeumot találunk. Az út túloldalán következik az egykori szocialista mamutgyár (most halódó) utódja, az emelőszerkezeteket, darukat készítő Mechanikai Vállalat (UMT), a vállalatot kiszolgáló sokemeletes tervezőintézet (mai neve Prompt S. A.), illetve a német érdekeltségű, 1999-ben épített Continental Gumiabroncsgyár. Ellenkező irányban, a falumúzeum után következő derékszögű kanyarban felállított hatalmas kereszt idézi a bánsági antikommunista harcok áldozatainak emlékét, nevüket az emlékmű körül elhelyezett gránitlapokra vésték fel (1996, Ștefan Sturdza, Teodor Ciomocoș). Elkészülte után majdnem két évtizeddel, 2014. augusztus 1-jén avatták fel hivatalosan. Követve a kanyarulatot következik az 1986-ban megnyitott Állatkert, 2004–2007 között felújítják.

c2) A Malom-hídon túl, jobbra a Vadember utca (str. Uzi-nei) következik. Krizsántelepre (Crișani) lehet erre eljutni, útba ejtve a vízműveket, illetve a Székely László tervezte, 1907–1910 között épült bégai vízerőmű épületét, a **Turbinákat**, ezt 1910 nyarán helyezték üzembe (114. kép). Gépei: az 5,60 méteres eséshez és 36 m³/s vízhozamhoz három darab, háromkerekű, 560 lóerős (411,9 kilowattos) Francis-turbinára 385 kilowattos, kétfázisú Ganz-generátorokkal. A rendszerből kettő ma is működőképes, és a mostani háromfázisú hálózatba úgynevezett Scott-tekerceslésű transzformátoron keresztül kapcsolódik.

114

Ha a Vadember utcában nem előre megyünk, hanem betérünk az első utcába (Selyemgyár utca – str. Mătăsarilor), majd jobbra fordulunk a Győródi úton (calea Ghirodei), szép fehér obeliszkhez érünk (115. kép), melyet az 1849-ben elesett **honvédek emlékének** állítottak. 2003 után román nyelvű tábla is került rá. Sajnos a külvárosi környezet, akárcsak a szabadfalui Petőfi-emlékmű esetében, nem emeli a hely méltóságát.

Nem kell átmenni a Malom hídon, hogy a Béga mentén Kardostelepre (Plopi) jussunk. Itt a parton, az 1970-es évek elején kísérleti állomás építésébe fogtak a Műszaki Egyetem részére, az akkoriban elektrotechnikai berkekben világszerte felkapott, lineáris motorral meghajtott vasúti járművek tanulmányozására.

d) Vegyük utunkat a Kossuth térről északra, a Fő úton (str. Dacilor). Szép saroképület, tetején két összecsavarodott kígyóval (Aszklépiosz jelvénye), az egykori, de ma is Kovács-patikaként emlegetett bérház földszintjén ma is gyógyszertár van. Építője Nägele Antal, tervezőjének Székely Lászlót tartják. Itt először a Hönig Ferenc alapította Szentháromság gyógyszertár volt, majd azt

Kovács Aladár megvásárolta és 1917-től vezette. A Kis tér (p-ța Petru Rareș) útelágazásból eredő Kém utca (str. Timocului) elején volt az 1990-es években az RMDSZ könyvtára, művelődési központja. Sok költséggel szedte rendbe az épületet a temesvári magyarság, hogy 2001-ben át kelljen adnia az időközben jelentkezett tulajdonos-örökösnek. Az utca neve a helyi anekdota szerint német nevének (Reihergasse – Gém utca) rossz magyarságú kiejtéséből (gém helyett kém) származik. A Kém utcából a második utcán jobbra, a Diófalevél utcában (str. Ion Creangă) találjuk Gyárváros 1937-ben felavatott szefárd zsinagógáját, ahova inkább a hászidok jártak. Az épületet a '90-es évek elején a hitközség eladta, és ma szépen kifestve, átalakítva a Rostyl Company temetkezési vállalat használja (a zsidóság sérelmezi a bejárat fölét kitett keresztet!).

Továbbmenve a Kém utcán, a folytatásban, a str. Iuliu Grozescu 15. szám alatt még fellelhetők a Bőrgyár 2000 előtti épületei, melyeket spanyol és olasz tulajdonosaik most cégeknek adnak bérbe.

Áthaladva a Széna téri Béga-hídon (podul Decebal, az eredetit Póka Dezső tervezte, lebontották 1989-ben), a gyárváro-

si piacnak helyet adó Széna tér (p-ța Badea Cârțan) következik, sarkában új ortodox templommal. A Magyar utcával való kereszteződéstől jobbra Lugos felé (str. Simion Bărnuțiu) és balra a Belváros felé (bd. Take Ionescu) vezet az

116

út. Balra, közel a sarokhoz van a **helyi szállítási vállalat központi telepe**. Elkészült 1898-ban, a villamosoknak épített kocsiszín mellett irodaépületekkel, műhelyekkel (116. kép). És itt van a későbbi, az 1909-ben, a Magyar utca túloldalán felépült második kocsiszín is. A kocsiszín 2017-ben bontás alatt áll, új helyét a Buziási út végére, Újmosnica határába tervezték vinni. Udvarának három utca határolta (bd. Take Ionescu – str. Enric Baader – str. Drăgășani, ez utóbbi sarokról van a bejárat) jelentős részét a Temesvári Közszállítási Vállalat (RATT) 2007-ben átadta az itt létrehozott ortodox plébániának (neve Cuvioasa Sf. Paraschiva), mely 2008. január 15-től kezdődően 2017-ig hét épületet emelt: templom, harangláb, három kápolna (Keresztelő Szent János, Szent Nectarie főpap és Szent Mina vértanú), plébániaépület, szociális központ (óvoda, hátrányos helyzetű fiatalok háza stb.). A központi telep Magyar utcai (bd. Take Ionescu) szomszédságában a Magyar Gyapjufonalgyár (Industria Lânii, 1905) mára lerombolt épületei voltak. Megmaradt három villaszerű épülete: az óvoda, a vezetőségi irodaház és a bölcsőde. A Gyapjufonalgyár telkének sarkánál, a str. Dimitrie Gusti utca túloldalán rendőrségi épületek (fogda is), levéltár, található. A megyei rendőrfelügyelőség épületének a Magyar utcára (bd. Take Ionescu) néző frontja előtt 2003-tól áll Alexandru Ioan Cuza (1820–1873) bronz mellszobra, Aurel Gheorghe Ardeleanu munkája.

Megemlítendő, hogy annak idején mind a Gyapjufonalgyár, mind pedig a Turul cipőgyár alkalmazottai számára lakásokat épített (a Gyapjufonalgyáré az egykori gyárral szemben, az úttesten túli épülettömb).

A Magyar utcai kereszteződésnél jobbra, Lugos felé, a str. Simion Bărnuțiu 21. szám alatt volt a Kesztyűgyár. Épületei mostanra teljesen átépítve, egészségügyi vállalkozásoknak ad-

nak otthont: a Szent István Orvosi Központ (Centrul medical Sf. Ștefan) vagy a Synevo Laboratórium egyik fiókja.

Az útkereszteződéstől előre, az Indóház utcán (str. Mihail Kogălniceanu) elhaladunk az 1908-ban alapított **Első Gyulai Kötött és Szövött Iparárugyár Rt.**, a későbbi Harisnyagyár előtt. A 2009-ben csődbevitt gyár épületéből megmaradt egy falrész és a toronyformára alakított domborműves főbejárat (117. kép). A gyár helyén 2014-től egy Kaufland nagyáruház áll, parkolójával. Majdnem szemben a str.

Lorena (Kimmel-telep) és str. Zürich határolja a 8742 négyzetméteres, 2009. augusztus 3-án avatott Zürich-parkot, itt az öregebb fák még Kimmel-telepítésűek. Majd a Kisállomáshoz (Gara de Est) érünk, 1876-ban építették, 1897-ben alakítottak rajta, 1970-ben pedig emelettel egészítették ki. Itt halad át az orsovai és a máriaradnai vasút. Az Indóház utcától jobbra látni lehet a gyárvárosi Víztornyot (Stan Vidrighin, 1912–1914). Továbbmenve jobbra egy hosszú sétányon (a villamosvonal mentén) a Vadászerdő úton (aleea Avram Imbroane), a Tél utca (str. Renașterii) kereszteződésében található a volt Városi Elektromechanikai Iparvállalat 1940. október 6-án átadott kultúrháza. A kommunista idők végéig a Május 1. klub és strand, most a helyi rendőrség székhelye. Hosszú kerítés határolja innen ugyanazon vállalat 1930. május 10-én átadott sportpályáját (ma UMT-stadion), majd a termálvízzel is rendelkező UMT-strand következik. Ha tovább folytatnánk utunkat, a vasúton túl már a fentebb leírt *c1*) útvonalban említettekhez jutnánk („Túl az orsovai vasúton, jobbra...”).

Ugyaninnen, a vasúti átjáró után balra, el lehet jutni a Kisállomáson túl elterülő (Rezső-) Szőlőkbe. Ez a rész messzire átnyúlik a Lippai úton az Aradi útig. Szép, kertes házak jellemzőek Temesvárnak erre a részére, ezek egyre inkább tömbháznegyedek szorításába kerülnek. Az Aradi úton épült 1905-ben a mára ugyancsak tönkrement Első Temesvári Textilipar Rt. (később UTT) gyapotfonal előállítására. Több nagy üzletház található a környéken: az Aradi út végén Selgros (2004),

Hornbach, Altex stb. Ez utóbbiakkal szemben húzódik nagy területen a Mezőgazdaságtudományi és Állatorvosi Egyetem (lásd Ferencváros). Egészen a város szélén a Selgros áruházhoz is vezető körforgalom után avatták fel, 2000. október 26-án az **1944–1945-ös**

118

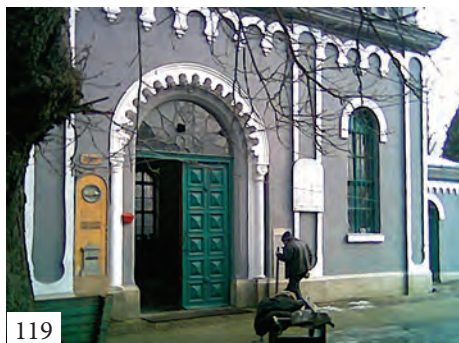
időszak szovjet hadifogolytáborát idéző emlékművet (Sonea Ilie, 118. kép). (Kezdeményezte Radó János.) 2009. október 2-án az emlékműre Érd (Magyarország) adományként román és magyar nyelvű emléktábla került: 1945 JANUÁRJÁBAN / ÉRDRŐL ÉS KÖRNYÉKÉRŐL / ÁRTATLANUL ELHURCOLTAK / EMLÉKÉRE / 2008. Az emlékmű állandó rongálásnak van kitéve, hol felirata, hol egy névtáblácska hiányzik, hol a fekete márványlapok vannak rajta összetörve...

A negyed másik főútja az Újszentesre (Dumbrăvița) vezető Lippai út (calea Sever Bocu). Mindjárt az elején magasodik a Iulius Mall üzletközpont (pláza, 2005), benne földalatti parkoló, Auchan Hipermarket (2009. november). A Mall nagyterületű külszíni parkolójának nagy részét 2016-tól elkezdték beépíteni (a hét irodaházból álló United Business Centernek részeként az Openville komplexum épületei). Tervbe vették egy 900 férőhelyes parkolóház és egy 155 m magas felhőkarcoló építését, utóbbi Románia legmagasabb épülete lehet. Fájdalmas, hogy Temesvár ismét műjégpálya nélkül marad, ez a sokadik hely, ahonnan kiszorul. A Lippai út (calea Sever Bocu) felé haladva újabb nagyáruházak, bevásárlóközpontok következnek: Galeria, Terra, Kapa, Euro, Dedeman.

A Lippai út (calea Sever Bocu) vége felé, a str. Silistra és str. Sfintii Apostoli Petru și Pavel utcákkal kialakult területen, a Határrendészet és a Román Hírszerző Szolgálat épületével szemben 1993. december 17-én avatták fel Paul Vasilescu bronz *Eroicáját*. Ezzel az 1989 decemberében a környéken áldozattá vált 6 halott és 26 sebesült emlékét idézik meg. A mellette mártírkereszttel ábrázolt névtelen őr is, ítélkező is.

Itt található az Izraelita temető és a Belvárosi (Aradi-Lippai úti) köztemető. Ez utóbbiban áll 1936 óta (csonkítva), a város védelméért 1849-ben küzdő osztrák harcosok tiszteletére ere-

detileg a Szabadság téren emelt, középkori gót stílusú, 1853. január 17-én leleplezett oszlop. Ugyancsak itt van az 1990. december 17-én átadott '89-es *Elesett Hősök Emlékműve*, ennek részei a nyitott kápolna (Pompiliu Alămoreanu), az örökmécses (Ionel Pop) és a sírkert (Livia Brebe). Utóbbiban 110 névvel, születési és elhalálozási időponttal feliratozott sírkő.

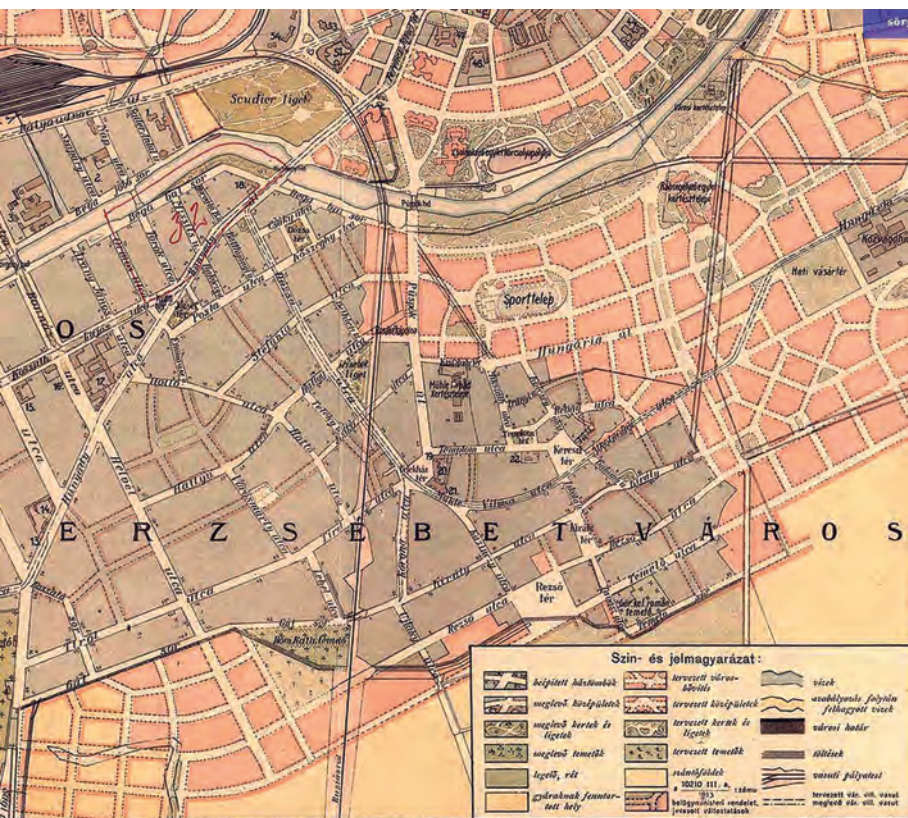

119

A zsidó temető zsinagógájától (119. kép) nem messze jobbra hantolták el 100. születésnapján (2009. február 26.) Efráim ben Itzák Frucht Ferencet, azaz Anavi Ádám költőt. Feltételezések szerint a Lippai úti izraelita sírkert melletti harmadik temetőben (román ortodox) vannak elföldelve a

Temesváron kivégzett 1956-os pécskai Szoboszlai plébános és társai.

A Belvárosból, az Égtájak-szökőkúttól lehet a Katonai Hadbíróság úton (str. Popa Șapcă) a Szőlőkbe jutni, és az orsovai vasúttal történő kereszteződés közelében esetleg jobb felé bekanyarodni a Praktiker (megnyitva 2004. május 21.) üzletházhoz.

ERZSÉBETVÁROS

Bár külön városrészé csak 1744-ben nyilvánítják, de Régi Majorok³⁸ néven már 1718-tól ismert. Neve 1896-tól Erzsébetváros (Elisabethstadt, Elisabetin), Ferenc József felesége, a magyarokat kedvelő Erzsébet, Sissi után. A Király utca (str. Memorandului), Rezső utca (str. Cozia), Temető utca (str. Diaconul Coresi) határolta keleti része alkotta az Oláh Majorokat, a többi volt a Német Majorok. Mégis a XX. század közepén ebben a III. kerületben lakott a temesvári magyarok jó része.

Aránylag új, karcsú tornyaival messziről látszó római katolikus temploma ad központi hangulatot az előtte húzódó Telekház térnek (p-ța Nicolae Bălcescu). Magyar közösségben, magyaros hangzása miatt is, gyakran használják az impériumváltás után kapott román nevét: Lahovary³⁹ (tér).

A neogótikus, **Jézus Szent Szívének szentelt templomot**

(120. kép) Salkovics Károly tervezte, alapkőletétele 1912-ben volt, Schmidt Albert és Bagyánszky János építette, 1919-ben készült el. Őt oltárát az Ortiseiből (olasz, Tirol) való Ferdinand Stuflesser festette. Az épület gyönyörű gótikus faragványait a Mühle Vilmos utcából (str. 1 Decembrie) is meg lehet csodálni. Egyébként itt volt, a Kisfaludy tér – Püspök út (bd. Victor Babeș – bd. Mihai Viteazul) találkozási szögében terült el a Mühle cég virágkertészete: 17 nagy üveg- és meglegház 3200 m²-en. A Mühlének, az ugyancsak erzsébetvárosi Niemetz

38 Major: gazdaság határban kint lévő része, ahol a gazdasági épületek is vannak.

39 Lahovary család: görög felmenőkkel rendelkeztek, a XIX. század második felében több miniszter, felsőházi elnök, író és akadémikus is kikerül a jeles bukaresti családból. A bukaresti Lahovari tér névadója Alexandru Lahovari volt, 1919-ben a temesvári Telekház teret is Alexandru Lahovari(y)-ról nevezték el. Bălcescu térre történt átnevezésben alighanem szerepe volt annak, hogy az 1950-es évek kommunista városvezetése nem tudta, hogy Lahovary nem magyar.

cégnek és a gyárvárosi Agátsy cégnek köszönhetően Temesvárt magyar Erfurtként⁴⁰ is emlegették. A Mühle-kerttel szemben, a Püspök úton volt Wegenstein Lipót orgonaműhelye.

a) Sétáljunk északnyugat fele, a régies hangukatot árasztó, keskeny Dózsa utcán (str. Doja). Jobboldalt az Erzsébet-liget (parcul Doina, 2005-ig, parcul Székely László, 2011-ig, ma parcul Carmen Sylva) felé, a str. Arh. Székely László utca

121

sarkánál, melyen a báziai vasútvonal közlekedett 1932-ig, van a **Városi Népiskola** (121. kép) épülete. Itt az 1980-as években még létezett magyar tagozat. A Grigore Moisil nevét viselő Informatikai Középiskola főépülete a Telekház téren van, egy másik, 1960-as években lebontott iskolaépület helyén, a templom közvetlen szomszédságában.

Az Erzsébet-ligetben megnézhetjük Szakáts Béla alkotását, a 2005. április 17-én felavatott **Székely László-mellszobrot** (Temesvár impériumváltás utáni első magyar köztéri szobrának megvalósítása nagymértékben Szász Enikőnek, a Temesvári Magyar Nőszövetség vezetőjének köszönhető). Felirata: SZÉKELY LÁSZLÓ (1877–1934) / VÁROSI FŐÉPÍTÉSZ, A MODERN / TEMESVÁR MEGTEREMTŐJE (magyarul, románul, angolul, 122. kép). A park átellenes sarkában, mintegy ellenpontként, épült 2001-től a Szűz Mária Béke Királynője görögkatolikus templom, felszentelték 2008. május 25-én.

122

⁴⁰ Thüringia fővárosa, Erfurt, a XVIII. század óta, Christian Reichartnak köszönhetően, az európai virágkertészet és virágmag termelés központja.

123

Tovább menve baloldalt, a Stefánia utca (str. Virgil Madgearu) sarkánál impozáns iskolaépületet láthatunk (123. kép), a Löffler Lipót tervezte, Bonnáz Sándor püspök hagyatékának segítségével 1894–1897-ben épített, **Siketnémák**

Temesvár-városi Iskolája. Emeletet 1900–1901-ben kap, bentlakása 1901-ben épül, ennek emelete 1912-ben készül el. Az iskola Schäffer Károly vezetése és igazgatósága alatt 1885. október 1-jén nyílik meg 12 beiratkozott növendékkel, kezdetben a józsefvárosi községi elemi iskola épületében. A Stefánia utcában van az 1980-as években épített ELIM pünkösdistá templom és teológiai szeminárium is.

124

Rézsút szemben, bejárati kapuja felett szoborral, a **Délmagyarországi Tanító Egylet Konviktusának** épülete van (124. kép). Később, a szocialista időkben itt a menzát is működtető Pedagógusok Háza volt. Megjegyezzük, hogy Schäffer Károly szerkesztette a *Dél-*

magyarországi Tanító Egylet Hivatalos Közleményeit, illetve a *Délmagyarországi Tanügyi Lapokat*.

Ugyancsak baloldalt, a Posta utca (str. Treboniu Laurean) sarkán láthatjuk Temes vármegye központi járásának 1904-

125

ben felavatott **közigazgatási székházát** (125. kép). Az 1952-es rajonosítás óta nem középület, átalakították lakóházzá. Említsük meg, hogy Temes vármegye 1779. évi újrászületése (főispán Niczky Kristóf, alispán Lovász Zsigmond) után

az első temesi járási szolgabíró Szabó Ferenc, majd pedig az 1867-es újjászervezés (Murányi Ignác főispán, Ormos Zsigmond alispán) után a központi járás szolgabírója Gyika György. Ekkor 11 járása volt a megyének, és a központi járáshoz 21 Temesvár környéki község tartozott.

Tegyünk egy kis kitérőt jobbra, a Kőszeghi utcán (str. Braşov), mely a Dózsa térre (p-ța Plevnei), az egykori barompiacra visz. Házakból, paloták-ból igazi műépítészeti gyűjtemény vár megtekintésre. Példaképpen említjük a 2. szám alatti felújított sárga épületet, falán tábla: *Épült 1904–1905 évben*, rajta négy, éremszerűen ábrázolt ókori harcosfejes dombormű. A 7. szám alatt pávákkal díszített, 1905-ös épület látható, tervezte Gemeinhardt Márton. Középen, a szökőkutas parkocskában Szobotka András 1977-es **Dózsa György álló bronzszobra**. Fiatal, gondterhelt vitézként ábrázolja, pallossal. Román a felirata: *Gheorghe Doja* (126. kép).

126

Szemben, a szökőkutas medencében 2005 augusztusától Menczel Linda *Lecke a kockáról* c. alkotása díszszeg. Visszatérhetünk a Dózsa utcába a tér északnyugati oldalát határoló Csáky utcán (str. Caraiman), elhaladva a volt Sakura-bár előtt, melyben tulajdonosa, Deák János jóvoltából, 1999. január 25. – 2001. március 31. között tartotta havi összejöveteleit a Szórvány Alapítvány és a Temesvári Rádió Magyar Szerkesztősége által szervezett, *Magunknak mondjuk?* közéleti magyar vitaklub.

Baloldalt, a Dózsa utca torkolatában, kis téren a Székely László által román stílusban tervezett emlékmű (127. kép) áll. A háromnyílásos baldachin alatti (most már felújításra szoruló) carrarai fehér márvány **Mária-szobor**, karján a kis Jézussal,

127

Kiss György munkája. Hátsó falán felirat hirdeti: *Isten Anyjának, a xxxxxxxx Védőasszonyának/ Dózsa György (= 1514) kegyetlen halála helyén,/ melyet évszázadok hagyománya őriz,/ kegyeletes engesztelésül ajánlják/ ez emlékművet/ Temesvár városa és lakossága./* 1906 A fenti szövegben az x-k sora előtt egy szó állt: *magyarok*. Ez zavart valaki(ke)t, ezért töröltették. Dózsát különben nem ezen a helyen végezték ki, mert azt Zápolya és Báthory a várból végignézték, és ez a hely onnan nem volt látható. Tehát a kivégzésnek valószínűleg a Hunyadi-kastély déli falához közelebb kellett megtörténnie, egyes feltételezések szerint, a (belvárosi) görögkeleti székesegyház (Catedrala) parkjában. Elöl a baldachinon, teljesen oda nem illően, az 1989-es forradalmárookra kívánnak emlékeztetni fehér márványtáblán, amivel megtörik az emlékmű korábbi egységét. Különben a városnak erre a pontjára magyarul is „a Máriánál”⁴¹ kifejezéssel szoktak utalni. Az emlékmű központi alakja valóban Mária, de az emlékmű Dózsát idézi. Tehát a Máriánál kifejezés román indíttatású, hogy ne Dózsát mondanak.

Az emlékmű bal oldalán van Temesvár egyetlen magyar könyvesboltjának, az 1999. december 14-én megnyitott Libris Könyvesboltnak a bejárata. Ennek feliratát többszöri rongálás után már nem állították vissza. Az üzlethelyiség az 1902-ben felavatott elegáns, angol gót stílusú,

Klinker-tégla borítású bérháztemplom épületében van. Ennek egyik tornyán kakas dísz utal a református templomra (128. kép).

A templom terveit ifj. Nagy György és Jánosházy László budapesti építészek készítették, a kivitelezést pedig Hart Károly temesvári építőmesterre bízta Szabolcska Mihály lelkész irányítása alatt. Harangját csak 1996. augusztus 5-én avatták fel, a II. Magyar Református Világtagálkozó alkalmával. Az imaterem és bérpalota bejárata, melyben a papi lakás is helyet

41 La Maria (román).

kapott, a túloldali Batthyány utcából (str. Timotei Cipariu) nyílik. Ez elé az épület elé gyülekeztek, Tőkés László akkori lelkész kilakoltatását megakadályozandó, 1989. december 15-én előbb csak a hívek, majd innen indult 1989. december 16-án a romániai rendszerváltást kiváltó, Nicolae Ceaușescu diktatúráját, az 1944 után bevezetett kommunista államformát is elsöprő forradalom. Falán márványtáblák. A bejárat bal oldalán, négy nyelven (magyar, német, román, szerb) emlékeztetnek az eseményre: *Innen indult a diktatúrát megdöntő forradalom / 1989 XII 15 B.M.D.SZ.* (a magyar nyelvű táblát is többször megrongálták, fekete festékkel leöntötték). A jobb oldali tábla Szabolcska Mihálynak, a templomépítő lelkésznek állít emléket. A bejárat folyosó falára 2012. október 23-án felkerült a Piarista (ma Szent Gellért) Gimnázium pincéjéből előkerült Szabolcska-dombormű is. Ez Sipos András alkotása, az ő műterme a gimnáziumban volt, és amikor a '30-as évek elején betörték oda, a református egyház által megrendelt domborművet megkárosították. A domborművet Bogdan Nueleanu (1978–) restaurálta. Ugyanakkor avatták fel a Varga Luigi István és Adela Pop készítette református egyházkerületi címert ábrázoló vitráliát is. Nt. Fazakas Csaba (2002–2016 között esperes, a továbbiakban lekipásztor) alatt, a templom-palota felszentelésének (1902. október 19.) 110. évfordulója alkalmával, 2012. október 14-én megtörtént az épület Mária tér felőli oldalán elhelyezett harangjáték avatása is. Az elektromágnesekkel működtetett $6 + 5 = 11$ harang mindegyike egy skálahangot ad ki (C4-D5) az egész hangtól a 16-ig hosszúságban, programozható számítógépes vezérléssel. Tervezője, Rancz Lajos (Rancz Kft., Székesfehérvár), a dallamok lejátszása miatt nagy pontosságot igénylő harangokat Hollandiában, speciális bronzötvözetből öntette. Romániában nincs hozzá mérhető megvalósítás, mintául a kecskeméti Városháza harangjátéka szolgált.

A templomépület túlsó oldalára (Batthyány utca, str. Timotei Cipariu) került Szegedi Kis István (1505–1572) 2017. június 24-én felavatott mellszobra, Lapis András (1942–) Szegeden, az új református templom bejáratánál 2002-ben felállított munkájának másolata. Temesvár reformátora, európai hírű teológus, iskolaalapító tanítómester szobrának alapzata kovácsoltvas szószéket formáz, a kezében bibliát tart. Ugyanaznap volt még egy ünnepélyes avatás: a református palotában kapott helyet a 30 gyerek befogadására alkalmas (impérium-

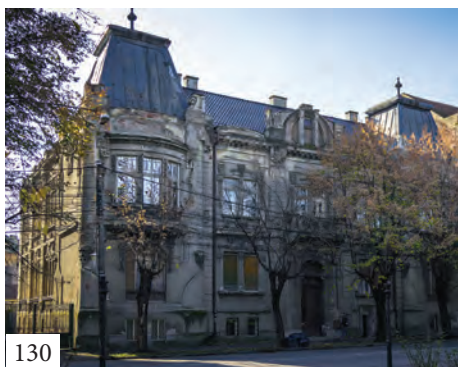
váltás utáni első) magyar bölcsőde – bizonyára nemsokára beindul.

Délnyugat felé az Erzsébetváros határát a Hunyadi út (str. 16 Decembrie 1989) képezi. Ennek a Holló utcával (str. Odo-bescu) való kereszteződésében szép épület áll, az 1931-ben létrehozott Bánsági Szanatórium (?) működött itt, ma szülészeti és nőgyógyászati klinika, illetve gyógyszerár (ez utóbbi kétszárnyú ajtajának ablakain még mindig ott az üvegbe metszett *Apotheke*, valamint *Gyógyszertár* szó). Innen nem messze, a Hunyadi úton volt a Meher testvérek bádoggára, ebből alakult ki az 1948-as államosítás utáni az Ambalajul Metalic, vagyis a Fém Csomagolóanyaggyár. Távolabb, még mindig az erzsébetvárosi oldalon, de már a Sági úton, Herzog Péter bútorszövetgyára, ebből lett 1948 után az Arta Textilă, magyarul Textilművészeti Vállalat.

A Sági út végén, az egykori Dermatina vállalat telkén, 2015-ben elkezdődött egy újabb temesvári pláza építése, miután a város szélén, a Ságra vezető országúton egy sor nagyáruházat nyitottak meg: Metro (1998), Praktiker, Jysk, Real (2007, ma Auchan).

129

130

Forduljunk a református templomtól vissza jobbra, a Hunyadi úton. Elhagyjuk a Dózsa utcát, a Belváros felé feltűnik a Bégán átvezető Hunyadi híd (pod Maria). Gyönyörű loggiás palota (129. kép), a Gemeinhardt Márton tervezte **Beruházási Bank** áll a sarkon. Jobbra fordulva, a Bégabalsoron (spl. Tudor Vladimirescu) következik a Temesvári Villamosművek első igazgatójának, **Henry Billingtonnek a háza** (130. kép), majd a **Fehér Kereszt Egylet másodrendű bábaképző tanintézete** és női gyógyászati szanató-

riuma (131. kép). Ma ezek mind lakóházak. Arrább, a felújított Flavia-palotában székel 2003. augusztus 20-tól a Német Konzulátus (a '70-es évektől fizetési poliklinika, szakrendelő volt benne). Földszintjén egészségügyi laboratórium.

Az utca túloldalán, a Béga mentén végig húzódik a szépen gondozott és az 1984. augusztus 10. – október 21. közötti alkotótáborok alkalmával több szoborral gazdagított Alpinet (parc Flora), mely az 1914-ben átadott Püspök hídig (pod Mihai Viteazul) tart. A Hunyadi híd (pod Maria) felől indulva sorrendben nyolc művet láthatunk: Szakáts Béla hét lépcsőjű, Temesvár hét évszázadát felidéző *Zuhatagja*, a vendéglő épülete mellett jobboldalt Liviu Rusu lejtős *Hídja*, baloldalt Victor Gaga három részes *Idő padkája*, Florin Tănăsescu *Italáldozatja*, Sava Stoianov oszlopos *Hullámja*, Aurel Cucu *Halomja*, ifj. Nicolae Kruch *Képszékje* és Ștefan Călărășanu *Cölöpépítménye*. A Hunyadi híd Bégán túli oldalán további szobrok: Nicolae Bădărău ölelő *Víz-háza*, mellette Adrian Ioniță domborodó *Párnája*. Sajnálatos, hogy 2003 áprilisában az akkori Flora vendéglő (ma De Fanti és Timișorean) árnyékot adó nagy fáit kivágták.

Érdekességgént említjük meg a Bégára épített **palackhidat**. Florin Simidreanu építész egyetemi hallgató tervezte, három hónapi gyűjtés után 104 502 pillepalackból állította fel 2014 júliusában, a két híd közötti távolságnak körülbelül a felénél (132. kép).

Gyűjtogatás áldozata lett a Püspök híd közelében állomásozó **Pelicanul (Pelikán) sétahajó** (133. kép) 2012. április 13-án. Késői pótlására vízbuszokat rendelt a városvezetés a galaci Spat Yardtól, melyeket nem egyszerűen sétálásra, hanem

131

132

133

134

vízi közszállításra szántak. 2016. május 11-én meg is érkeztek az elsők (Decebal, Traian, Burebista), majd augusztusban a következők (Glad, Ferdinand I, Savoya). A katamarán típusú, 12,7 m hosszú, 0,725 m merülésű, 50 férőhelyes, légkondicionálással ellátott **hajók** (134. kép) mindkét testét külön vezényelhető motor hajtja maximális 15 km/óra sebességgel. Dacára a kiépített megállóknak 2017-ig nem állították forgalomba őket.

A Püspök híd négy sarkára egy-egy püspök bronzszobrát tervezték:

Gellért, Lonovics, Kőszeghy, Dessewffy, amire az impériumváltás miatt már nem kerülhetett sor. Déli irányba a hídtól húzódik a Püspök út (str. Mihai Viteazul), ez visszavisz a Telekház térre.

A híd közelében, a Béga menti utca, a Bégabalsor bérházában (spl. Tudor Vladimirescu) 3. sz. alatti, a 2000-es évek elején épített Savoy hotel mellett lakott haláláig Bakonyi Kálmán (1887–1968), a Műszaki Egyetemen a technológia tanításának megalapozója, rossz románsággal elmondott tréfáiról is ismert professzora.

b) Kelet felé a Püspök hídtól, a Béga mentén (bd. Pârvan) számos szabadtéri strand (hévizes és hideg vizes medencével) és szórakozóhely van. Legnagyobb az 1960-as években kiépített Termal (ma ZHH Strand), az 1970-ben épített Michelangelo híd mellett. A nevét adó termálvizet az 1990-es években teljes egészében elvezették a Nagykörúton álló balneo-fizioterápia klinikához. Szemben a Fejlesztési Bank (1999) épülete villog páncélautóknak készült masszív hátsó bejáratával. Az

út mentén, a Gyárváros felé állították fel 2000. május 20-án *Corneliu Coposu*⁴² bronz fejszobrát, Victor Gaga alkotását.

A Püspök út és a bd. Vasile Pârvan közötti területen van Temesvár egyetemi negyede. Kereszteződésükben áll a bukaresti Petru Svoboda tervezte, 1974–1976 között épített Villamosmérnöki Kar. Bár ugyanabban az épületben maradtak, az anyakartól 1990-ben elkülönült az Automatizálás és Számítógép-, valamint az Elektronika és Távközlés Kar. A Püspök út felé eső kertbe Traian Vuia⁴³ bronz mellszobrát állították (1962, Ina Popescu), bennebb pedig Victor Gaga kedves, haját fogó, bronz női aktjáét (*Fiatalság*, 1983). Következik a Püspök úton a Duiliu Marcu tervezte Gépészmérnöki Kar épülete (1923), melyet több rendben is bővítettek (a Villamosmérnöki Kar felé tekintő szárnya 1973, hátsó épületei 1981–1982). Főbejáratánál öt bronz mellszobor áll: elől *Traian Lalescu*⁴⁴ (1930, C. Medrea), hátul 1993-ból *Aurel Bărglăzan*, *Corneliu Mikloși* és *Ștefan Nădășan*⁴⁵ szobrai. Ötödik Linda Saskia Menzel munkája, a 2013. november 11-én felavatott, teljhatalmúként viselkedő kommunizmus kori rektor, *Ioan Anton* (1924–2011). Tovább, merőlegesen a Püspök útra, az 1MV-ként ismert kollégium (1927), a Menza (1930), mindkettőt szokásos romános stílusában Duiliu Marcu tervezte. Szemben az Iskolaműhely (1973), majd a sort zárja a 2MV-ként ismert kollégium (1958). A Menzában (Cantina) most drága éjszakai mulató van, a bejáratú lépcsők előtt szép, de rossz állapotban lévő **Hungária-köszobor** látható (135. kép), pajzsán a magyar címerrel. Eredetét feltételezni lehet: Miklószik Ilona temesvári muzeológus 2012-ben tanulmányozott egy Ormós Zsigmond (1813–1894) által írt, 1891. márciusi levelet. Ebben a teljesen e szoborra illő leírás szerint a szobor talán Wodianer Béla (1831–1896) országgyűlési képviselő által a Délmagyarorszá-

42 Corneliu Coposu (1914–1995) állítólag az 1940-es években már Iuliu Maniu mellett szolgált, mint ifjú parasztpárti, túlélte a kommunista uralmat. Pártja, a Román Keresztény és Demokrata Nemzeti Parasztpárt 1996–2000 között fő kormányzati tényező volt.

43 Traian Vuia (1872–1950) jogász és mérnök, a román technikatörténet a repülés egyik úttörőjeként tartja számon. 1970–1992 között a temesvári Műegyetem a nevét viselte.

44 Traian Lalescu (1882–1929) matematikus, Bukarestből jött, a Műegyetemnek első rektora.

45 Aurel Bărglăzan (1905–1960), Corneliu Mikloși (előbb Cornel Miklósi, 1887–1963) és Ștefan Nădășan (1901–1967), a Műegyetem professzorai voltak.

135

gi Múzeumnak küldött, a Huszár család kertjéből származó alkotás lehetne, ezt aztán átadták a városi parknak.

Márványtáblán, fent a menza bejáratánál, a magyarországi forradalom hatására 1956. október 20-án megmozdult, itt gyűlésező, majd letartóztatott temesvári egyetemistáknak állítottak 1990-ben emléket. Az egyetemi hallgatók „rebellis” viselkedésének voltak előzményei Temesváron: 1946. május 10-én tüntetés, június 17. és november 19. közt bojkottálták a tanítást, vagyis nem mentek el vizsgázni. Számos

letartóztatás és kicsapás volt a válasz az akkor már a hatalom közelébe jutott kommunisták részéről.⁴⁶

Az előbbi épületsor tulajdonképpen párhuzamos a keletre tartó Kisfaludy térrel (bd. Victor Babeș), melynek Püspök úti torkolatában még megvan egy gazdag roma klán által megvásárolt, nagy kertes Mühle-ház, melyet az összeomlás szélén, a civil szféra nyomására a város visszavett. Szemben van az 1973-ban felépített Hegesztési és Anyagvizsgáló Intézet, Adeline Jojič tervezte, henger alakú épülete. Bejáratánál Jecza Péter bronz mellszobra, *Traian Sălăgeant* (1929–1993), az intézet alapító igazgatóját ábrázolja. Hátul, az Erzsébet liget (parc Carmen Sylva) felé, a borkánnak (befőttes üveg, románul)

136

csúfolt sokemeletes épület felhúzásáig itt működött a Weisz-féle Pamutszövőgyár. Az intézet közvetlen szomszédságában, a Püspök úton volt **Székely László tervezőirodája**, falán, a nagykapu mellett vörös már-

46 Zugravu, C.: *Timișoara, greva studenților din anul 1946* (Temesvár, az egyetemi hallgatók 1946. évi sztrájkja). A visszaemlékezés szerzője volt az 1945. dec. 5-én demokratikusan megválasztott hallgatói bizottság elnöke.

ványtábla hirdeti: SZÉKELY LÁSZLÓ / V. MŰÉPÍTÉSZ (136. kép). Ha innen a Püspök úton visszaindulunk délre, a Rozália-kápolna utca (str. Mugurilor) sarkán a Román Akadémia temesvári fiókjának 1963-ban felavatott épületét láthatjuk (ebből fejlesztették ki a Hegesztési Intézetet is).

Valahol itt állt a **Rozália-kápolna**, melyet 1739-ben, az akkori pestisjárvány után emeltek. Az 1849-es ostromkor megsérült kápolnát ismét felépítették, majd 1926-ban lebontották, és valamivel délebbre újraépítették (137. kép), de 1963-ban végleg eltűntették.

A Rozália-kápolna utca végén jobbra fordulva (Bethlen utca – str. Remus) lesz baloldalt az egykori Mezőgépészeti Kar, mely 1962-ben költözött ide. Mai neve és szakmai kínálata csalogatóbb: Termelési és Szállítási Menedzsment Kar. Ugyan-

ennek a Bethlen utcának a másik vége felé található a szerb (egykor: jugoszláv) konzulátus épülete. 1989 decemberében az akkori konzul, Mirko Atanacković segített valós híreket eljuttatni a nagyvilágnak a fellázadt Temesvárról. Ugyanebben az utcában van Csehország tiszteletbeli konzulátusa is.

Ha tovább megyünk a Rozália-kápolna utcát folytató Hatytyú utcán (str. Romulus), annak Holló utcai (str. Odobescu) kereszteződésénél találjuk a *Sári néni*, 1971-től *Intim* vendéglőt, ma *Romulus 32 Corpus*. Államosításáig (1949), népszerű tulajdonosa Földessyné Mohácsi Sarolta (meghalt 1962-ben) biztosította itt az hazai ízű, magyaros ételeket.

A Hegesztési Intézettől északra, a szomszédos Jósika utca (str. Virgil Onițiu) túlsó sarkán található a Vízrendészeti Igazgatóságnak az 1960-as években felhúzott épülete.

b1) Kelet felé, a Kisfaludy téren (bd. Victor Babeș), jobbról a második utcácska, a Mikszáth utca

(str. Evlia Celebi) első házának udvarában, hátul, Temesvár egyetlen **török házat** találjuk szép fehérre kimeszelve (138. kép).

Tovább menve a Kisfaludy téren a 2. sz. Szülészeti-nőgyógyászati Klinika (Béga) következik, előtte dr. A. Căndea mellszobrával (Romul Ladea, leleplezve 1939), majd a Kölcsey utcán (str. Dr. Aurel Căndea) túl, az Adrian Suciu tervezte Veszettségelleni Intézet (épült 1928–1936, modernizálva 1947–1949). Ma a romános stílusjegyeket (akár a belvárosi mai Városháza) hordozó épületben a Leonida Georgescu nevét viselő Közegészségügyi Intézet van, előtte a Romul Ladea készítette (1934) *Victor Babeș*⁴⁷ bronz mellszobor áll(t).

Nem messze, a második utca elején (str. Putna 7. sz.) van a 2003. március 15-én felavatott Kós Károly Községi Központ épülete, melyet a magyar igazolvány⁴⁸ ügyintézéséhez szükséges irodának, továbbá közösségi célokra vásárolt meg a Progress Alapítvány. Az épületben civil szervezetek irodával (Szórvány Alapítvány), különböző tevékenységekkel (nyugdíjas klub, baba-mama klub stb.) vannak jelen. Nagytermében találkozók tartanak. A villaszerű, szépen felújított és kerttel is rendelkező dr. Hrivnyák-féle házat kb. 1928-ban építtette az após, Franz Knebel fizika–matematika tanár. Rézsút szemben az olasz konzulátus működött, ezt 2014. január 1-jével bezárták, és 2016-tól tiszteletbeli konzulátust nyitottak.

Szemben a Kölcsey utcával (ahol a holland tiszteletbeli konzulátus székel), a str. Traian Lalescun (ennek az elején állnak a Műegyetem megalakulása után az oktatóknak emelt lakóházak) van az Építőmérnöki Kar 1980–1982 között épített új épülete. Folytatva utunkat elhaladunk az Egyetemi stadion kerítése mellett, a sarkon bal felé láthatjuk a Műszaki Egyetem 2014 novemberében átadott modern könyvtárápületét (szabad polcos termék, másolási lehetőségek, konferenciaterem, elektronikus ellenőrzés a kijáratnál stb.), tervezte Sava Bugar, építtették a Constructim és a Confort vállalatok. Jobbra fordulva a Béga menti főút (bd. Vasile Pârvan) előtti sétányon,

47 Victor Babeș (1854–1926), Vicențiu Babeș fia, a bukaresti egyetem tanára, neves bakteriológus. Szobrát fémtolvajok ellopták talapzatáról.

48 A 2002. január 1-jén Magyarországon életbe léptetett LXII/2001 törvény (ún. Státustörvény) értelmében a környező országok magyarjai kérhették egy, a magyar kötődést megerősítő és némi anyagi kedvezményeket biztosító magyar igazolvány kiállítását.

előttünk magasodik a *Tudományegyetem* (Nyugati Egyetem) épülete. A Tudományegyetem elődje az 1948-ban alapított Tanárképző Főiskola volt. Hans Fackelmann tervei szerint épült fel 1965-ben, főútra néző keskenyebb frontján Szőnyi István (1917–1967) mozaikja Nicolae Bălcescut⁴⁹ és Mihai Eminescut⁵⁰ mintázza. Főbejárata, mely az alacsonyabb épületrészen van, tágas előcsarnokba vezet, ahol a földszinten Romul Nuțiu és Kazinczy Gábor, az I. emeleten pedig Adalbert Luca és Leon Vreme falmozaikjai találhatóak. Egyik belső udvarában áll az 1998-ban felavatott **Bolyai János-szobor** (139. kép), melyet Vetró Artúr készített 1977-ben. Ezekben a belső udvarokban még számos más (mell)szobor(fej) is helyet kapott: Jecza Pétertől 1968-ban *Dimitrie Pompei*-, valamint a bukaresti Képzőművészet Alaptól érkeztek 1967-ben *Nicolae Titulescu*-, 1970-ben *Ion Creangă*-, majd *Nicolae Iorga*-, *Vasile Pârvan*-, *Bogdan Petriceicu Hașdeu*⁵¹, *Mihai Eminescu*-szobrok.

139

Következik a Műegyetem Vegyészmérnöki Karának 1982-beli épülete. Folytatva utunkat kelet felé, a str. Târnăvan baloldalt az úgymond egyetemi hallgatók részére a 2000-es években épült ortodox templomot találjuk, jobboldalt pedig a Ion Vidu Zeneművészeti Főgimnáziumhoz (középiskolához) érünk. Az első temesvári zeneiskolát 1846-ban hozta létre az 1845-ben megalakított Zene-Egyesület. Városi zeneiskola 1907 óta van Temesváron, 1920 után városi konzervatóriumnak nevezik. Igazgatója a neves zeneszerző, karmester és zongoratanár, Pogatschnigg Guidó (1867–1937), 1925-től pedig

49 Nicolae Bălcescu (1819–1852), történész, politikus, sürgette Kossuth és Avram Iancu megbékélését.

50 Mihai Eminescu (1850–1889), romantikus költő, publicista.

51 Dimitrie Pompei (1873–1954) matematikus; Nicolae Titulescu (1882–1941) politikus, külügyminiszter, Erdély Romániához való csatlósának nagy propagálója; Ion Creangă (1837–1889) író; Nicolae Iorga (1871–1940) történész, politikus; Vasile Pârvan (1882–1927) történész; Bogdan Petriceicu Hașdeu (1838–1907) író.

Sabin Drăgoi (1894–1968) zeneszerző, muzikológus az igazgató. A mai épület főbejárata a str. Cluj utcára néz, 1967–1968-ban épült, Aurelia és Hans Fackelmann tervei szerint. Előcsarnokának belső falát Molnár Zoltán temesvári művész alkotása díszíti. A koncertterem akusztikája híresen jó, a teremről a világhírű hegedűs Yehudi Menuhin 1969-es ittjárta-kor azt nyilatkozta, hogy Európa egyik legjobb terme. Az iskola melletti bentlakást Șerban Sturdza tervezte.

Szemben a Zeneiskolával vesztette életét 1989. december 17-én két diák, értük és egy sérült emlékére állították 1996-ban a Kelemen István készítette, masszív, kőbe faragott keresztet magába foglaló *Diákok Emlékművét*.

b2) A str. Cluj, Alkotmány utcán (str. 1 Decembrie) túli folytatása, a str. Arieș a Stadion lakótelepre vezet. Nevét a lakótelep a közelében, 1963-ban 40 000 férőhellyel átadott, eredetileg Május 1., most a Dan Păltinișanu (1951–1995) focistáról elkeresztelt, 105×68 méteres stadionról kapta. Jobbra elágazás, ez az út visz egy közeli község felé ugyancsak lakótelepen keresztül, ez a Gyiroki út (calea Martirilor 1989). Az elágazás után található az épület előtt nagy szabad térséggel a Haralambie Cochei és Stern Iván tervezte, 1972–1978 között épült Ifjúsági Ház. Az elágazás háromszögében pedig az 1960-as években épült Hidrotechnikai Intézet áll, ma külföldi cégek bérlik legnagyobb részét, az Intézet elköltözött egy kisebb épületbe. Itt, a háromszög csúcsában, a Münchenben élő, temesvári Ingo Glass *Nyitás* című műve: két egymással szemben álló, mára már rozsdamarta acéllemez emelkedik 1992. december 17-től. Az egyiken lövedék alakú rést nyitott a művész, sugallva a vasfüggöny nyílásán beszüremelő szabadság fényét, a másikra hegesztéssel kidomborítva az ezen a környéken 1989. december 17-én megölt 43 áldozat neve van felírva. Sírt határol a lemezek köze, melybe 1992. december 20-án urnát helyeztek a bukaresti krematóriumban elégetett és Popești-Leordeni-ben elszórt hamumaradványokkal.

A stadion hátánál található a Heaven strand nagyobb és kisebb medencével. Kanyargós úton lehet oda jutni (str. Cerna nr. 40).

Hatalmas panelkolosszus zárja le a str. Arieșt, ez a Nicolae Dancu tervezte, 1970–1974 között épült Megyei Kórház. Igazi „betegipari vállalat”, ahol mondhatnánk, futószalagon dolgoznak az alkalmazottak, a nagy kórházakra jellemző módon.

1989 decemberében nem tett jót a kórház hírének az, hogy a lövöldözések alatt ide behozott áldozatok jelentős részét az első, lövöldözés utáni éjszakán, tehergépkocsikon Bukarestbe szállították, és az ottani Cenuşa (Hamu) krematóriumban elégették, hogy nyomuk vesszen. Arról is beszélnek, hogy voltak, akik könnyű sebesüléssel kerültek be, és másnap halottak voltak.

A Megyei Kórház mögött épült fel az Ortopédiai Klinikai Kórház 2001-ben átadott új épülete (a régi a Püspök utca – Rozália utca sarkán volt, Székely László tervezőirodája mellett). A harmadik kórház itt az égési sérüléseket kezelő és plasztikai sebészeti klinika, osztrák pénzből épült, ezért az épületen a Casa Austria felirat (2003). Hátul, a Buziási útig (calea Buziaşului), a Napnegyed nevet kapott paneltelep fekszik (itt egykoron napelemekeket szereltek, kísérletképpen, az épületek egy részére). Ez a lakónegyed a Gyárváros szélére telepített mamut szocialista iparvállalatok alkalmazottainak volt elképzelve.

b3) A str. Cluj (utca) másik oldalán terül el az 1960 és 1980 közötti években kiépített egyetemista kollégiumnegyed (Complexul Studentesc). A negyed képe az évek során sokat változott. Az 1990-es években ide telepedett, nagyrészt arab tulajdonban lévő butikok, szórakozóhelyek, sörözők inkább egy kikötőnegyedre emlékeztettek, de ezek jelentős része mára már eltűnt. Ezt a negyedet jobbról a Kisfaludy tér (bd. Victor Babeş) Gyárvárosba vivő folytatása, a Hungária út (bd. Eroilor de la Tisa) határolja. A Zeneiskola után a str. Clujról forduljunk balra.

Jobb oldalon, előbb a Sorin Gavra tervezte, 1967–1968 között épített, eredetileg 2200 (2011 után 1400) ülőhelyes Olimpia, ma Constantin Jude kézilabdázóról elnevezett sportcsarnokhoz érünk.⁵² Falára kiírták az építéséig megtartott téli és nyári olimpiai játékok színhelyét és évét. A csarnok előtt 2009-től, Florin Teodorescu testépítő és üzletember ötlete nyomán, a felújított szökőkút körül zenére forgó híres testépítők aranyárára mázolt egész alakos, emberméretű, dara-

⁵² Megfigyelhető, hogy a sportlétesítmények nemzetközi, mindenki számára otthonos neveit megváltoztatják: a Május 1. Stadion mai neve Dan Păltinişan, az egykor Olimpia sportcsarnoké Constantin Jude.

bonként kb. 100 kg-os, üvegszálból, képzőművészeti diák készítette szobrai lehet megbámulni (Arnold Schwarzenegger, Cory Everson, Serge Nubret, Eugen Sandow, Frank Zane és Lenda Murray). A sportcsarnok könnyűzenei rendezvények megtartására is szolgál, itt adta elő *Temesvári vásárnap* című koncertjét 1990-ben a forradalom utáni első Temesvárra látogató magyarországi együttes, a Bikini. Nagy lelkesedéssel, zsúfolt lelátókkal fogadták a temesváriak. Másodszori visszatértekor a Bikini 2016. október 1-jén, a Temesvári Magyar Napok alkalmával ismét nagy sikernek örvendett, de ekkor a Ferenc József téren – Lloyd soron (p-ța Victoriei), az Opera előtt koncertezett a 26 évvel „érettebb” együttes.

Szemben a Regionális Üzletkötő Központ acél- és üvegépülete magasodik 2004-től, termeiben konferenciákat, kiállításokat rendeznek. 2014. december 17-én, a 1989-es forradalom 25. éves jubileumi emlékestjén Tőkés László (1952–) meghívására Áder János (1959–) Magyarország köztársasági elnöke itt találkozott a közönséggel. Részt vett Sali Berisha (1944–) volt albán államfő (1992–1997) és miniszterelnök (2005–2013) is.

A sportcsarnok főbejárata előtti út visz egy panelházas rész után az 1963-ban épített, 40 000 helyes Dan Păltinișan(u, így is írják, úgy is) városi stadionhoz.

140

Továbbmenve a Hungária úton, jobbról egy újabb Székely László-műalkotás, az 1904–1905-ben épült hat hektáros területű **Kőzvágóhíd** épületegyütteséből ma a bejáratot, két markos mészároslegény bikákat tartó szobrával

(140. kép), valamint az utcai rész vörös tégladíszítésű épületét tekinthetjük meg. 1910 után kibővítették, és akkoriban 180 mázsa jeget is termelt naponta. Építésénél itt használtak először Temesváron előre gyártott betonelemeket. Vágóhídként az 1990-es évekig üzemelt. Bár műemlékké nyilvánították, azaz védett volna, de eluralkodott a romlás, a tető nélküli központi épület rövid időn belül összeomlik.

Az út gyárvárosi végéhez közel, ugyancsak jobb oldalon, az 1937-ben Gubán Balázs (1904–1978) által eredetileg a gyár-

városi Kisállomás mellett, akkor vegyi üzemként alapított és Guban nevet viselő gyártelep következő székhelyéhez érünk. Román fogalmak szerint extraminőségű lábbelit gyártottak itt (1959-től), később nyílt egy műanyaggyártó részlege is. Valószínűleg az egyedüli romániai vállalkozás volt, amely az 1952-es államosítása után is megmaradt volt tulajdonosa vezetése alatt, és bár a gyárat egy időben Breiner Béla, majd Victoria névre keresztelték, a kommunista idők lejártáig Guban néven ismerték. 1995-ben magánosították, új tulajdonosai 2007-ben eladták az épületeket és a telket is, a lebontás lesz a sorsa ennek is. A Gubán márkanév él, ezzel a névvel ma is gyártanak kézműves cipőket.

c) Ha sétánkat a Hegesztési Intézettől a Püspök úton (bd. Mihai Viteazul) tovább folytatjuk, visszaérünk a Telekház térre (p-ța Nicolae Bălcescu). Térjünk be az Informatikai Középiskola mellett a Templom utcába (str. Prot. George Dragomir). Négy hangulatos, növényzettel sűrűn beültetett terecskét kereshetünk fel. Első a Templom tér (p-ța Bisericii), ahol a tükörgyártó üzem mellett az 1784-ben épült román ortodox templom van, tornya 1836-ból való. Renoválása után Nagybaldogasszonynak⁵³ szentelték újra 1894 augusztusában. Neobizánci belső festése Iulian Toader munkája 1926–1927-ből, ekkor négy új harangot is kapott, ikonosztázát Traian Novac (Temesvár) és Felix Dumitrescu (Craiova) készítették. Pár lépésre innen, a Kereszt téren (p-ța Crucii) állt az első temesvári ortodox templom, 1727-ben épült. Most az 1989-es forradalmárok emlékére fehér márvány kereszt áll itt.

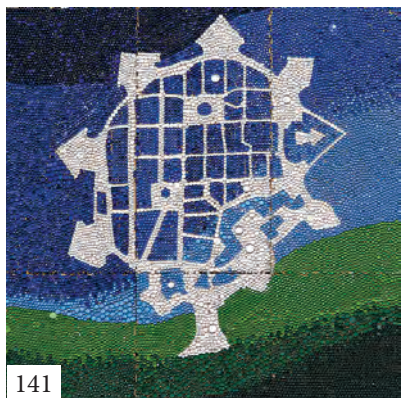
Keleti sarkánál hagyjuk el ezt a teret, a macskaköves Galamb utcán (str. Sava Petrovici), vetünk egy pillantást az utca kiöblösödő torkolatában felállított magas (fa)keresztre, majd jobbra fordulva a Király utcán (str. Memorandului), bal felől a Király térre (p-ța Vasile Adamachi) érünk. Itt egy özvegyasszony által, három személy emlékére 1957-ben felállított kőkeresztet látunk. Jobbra a Rezső utcán (str. Cozia), a Bélaköz (str. Aron Pumnul) utca sarkánál érdekes, gótívelésű bejárattal, de ettől egészen eltérő, más vonalvezetésű ablakokkal és cirádás kovácsoltvas pántokkal díszített épületet láthatunk, napközi otthon (óvoda) működik benne. (Nem kizárt, hogy Székely

53 Nagybaldogasszony – Adormirea Maicii Domnului (román).

László tervezte ezt is.) Ezzel tulajdonképpen a Rezső térre (p-
ta Axente Sever) is értünk. A tér közepét fákkal benőtt kert
foglalja el, melyben jellegzetes formájú épületet, a Temesvári
Csillagvizsgálót fedezhetjük fel. Annak idején, a földrengési,
valamint meteorológiai megfigyelésekkel egyszerre indult az
égbolt megfigyelése is. Az I. világháború után az akkori kitűnő
műszereket leszerelték, és ezek hosszas hányódás után Német-
országban eltűntek szem elől. A mostani csillagvizsgálót a Ko-
lozsvárról jött Ioan Curea (1901–1977) professzor, későbbi
rektor vezetésével hozták létre. 1962-ben a Tudományegye-
temhez tartozik, ma a Román Akadémia intézete. Cassegrain-
típusú, 30 cm átmérőjű teleszkóppal, csillagtávcsővel, CCD
(Charge-Coupled Device, töltés-csatolt eszköz) képrögzítővel
és asztrográffal van felszerelve úgy, hogy főtartóoszlopa pár-
huzamos a Föld tengelyével, eredetileg a jénai Zeiss művek
által gyártott optikával. Mára a teleszkóp tükrét, mivel meg-
rongálódott, kicserélték temesvári gyártására.

Sétánkról a nyugati oldalt határoló (itt van a csillagvizsgáló
bejárata) Kazinczy utcán (str. Feldioara) térünk vissza, hátul-
ról érkezve a Telekház téri templomhoz. Továbbmenve a Csil-
lagvizsgálótól a Rezső utca (str. Cozia – Glad) vonalán, az
1965-ben ugyancsak Ioan Curea alapította, nyugalmat sugalló
Földrengésfigyelőhöz érünk, mely az erzsébetvárosi temető
hátába ékelődik.

d) Déli irányba a Telekház térről, a 7-es villamos mentén, a
Korona utcában (str. Independenței), vett házat 1908-ban a
Sailer Alapítvány segítségével a Vakok Intézete. Ez 1905. már-
cius 25-én alakult meg a Holló utcában (str. Odobescu), első

igazgatója ugyanaz a Schäffer
Károly volt, mint a süketné-
mák iskolájának. Ide, a 9-es
szám udvaráról nyíló néhány
helyiségbe szorult a Vakok
Egyesülete. Arrább csillog az
adventisták 1990-es években
épített Betania temploma, és
az útkereszteződésen túl, az
Újlaki utca (str. Drubeta) ele-
jén áll az 1970 után épített ma-
gyar baptista templom. Nyu-

gatra fordulva a Király utcán (str. Memorandului), az útke-resztesződésben van a 2000-es években épített Földgázszolgáltatató épülete. Udvarába betekintve, az **osztrák erőd színes mozaikból kirakott képét** fedezhetjük fel (141. kép). Az államosítás előtt itt szülőotthon működött (Annaheim).

A Király utca (str. Memorandului) folytatásában a Gát soron (str. Rusu Șirianu) elhaladunk az erzsébetvárosi temető mellett, és a Helvét utcára (str. Brâncoveanu) érünk. Jobb felé, a Nagyállomás irányában számtalan butik, bazár, áruda, utcai kereskedések sora kínálja portékáját. Ezt az utcarészt a temesváriak Gázai Övezetnek⁵⁴ nevezik, talán mert kezdetben arabok uralták, bővli, csillogó, minőséget teljesen nélkülöző, ismeretlen eredetű árujokkal. Visszafordulhatunk a Telekház térre, jobbra a Tirol utcán (str. Porumbescu). Itt, a Vörösmarty utcában (str. Corbului) találjuk a Megyei Egészségbiztosító aránylag új székházát, vele szemben az 1994 óta Francesco Saverio Nitti nevét viselő közgazdasági líceum 1968-ban átadott épületeit.

Ha pedig a Tirol utcán ellenkező irányban indulnánk el (Józsefváros felé), a trolibusz-vonal mentén, jobbra az első utcácska (Kaszáló-sor, str. Pavel Vasici Ungureanu) kanyarulatában az *Élő vizek* modern vonalú baptista imaházát találjuk.

54 Fâșia Gaza (román).

ÚJKISSODA, BESENYŐTELEP

A XIX. és a XX. század fordulóján alakultak ki, közigazgatásilag Temesvár VI. kerületét alkotják a hivatalos Fratelia néven. 1948-ban csatolták Temesvárhoz. Legjobb, ha a Belvárosból az Erzsébetvárost Józsefvárostól elválasztó Hunyadi út (bd. 16 Decembrie 1989) – Sági út (calea Șagului) vonalán közelítjük meg, jobbra térve a str. Ana Ipătescu útelágazásnál, ahol egy nagyméretű Victor Gaga-mézőalkotás állít emléket a II. világháborús román katonáknak (1996).

Újkissoda vagy Újkisóda (Neukischoda, Fratelia A) magyar neve a közelben lévő Tesöld község román elnevezéséből (Chișoda) származik. Besenyőtelep az egykori földtulajdonos, a Bessenyei család nevét őrzi. A kettő közötti választvonal az 1932-ben megszüntetett báziai vasút töltése vonalán húzódó Bolyai utca (str. Ioachim Miloia). Itt, is mint Ferencfalunál, a falusi jelleg uralkodik.

Megalakulását 1904-től számítják. A kezdetek egy Kende⁵⁵ nevű téglagyáros tevékenységéhez kötődnek, a gyár köré épített házak először a Kende-telepet alkották. Önálló római katolikus egyházközsége 1922-ben alakul meg (azelőtt Szabadfaluhoz tartozott), 1926. június 13-án elhelyezik a templom alapkövét a mai str. Ana Ipătescu és str. Chișodei találkozási

élében. Szent József tiszteletére szentelik fel 1930. július 6-án a 43 méter hosszú, 13 méter széles és keresztrel együtt 34 méter magas, **Makay Elemér tervezte templomot** (142. kép). Dacára a lekerekített ajtó- meg ablakíveknek, az épület kívülről is, belülről is, gótikát sugároz. Négy, g-moll hangnemű hangját a temesvári Novotny készítette, toronykeresztje 128 kg. Haag Ferenc művét, az *Utolsó vacsora* festményt 1978-ban kapta a templom ajándékba a művésztől, orgonáját (G. Weiß Zellingen/Main)

55 Boér Jenő: *Agónia a túlélésért – Agonie für das Überleben*. Helicon, Temesvár, 1999.

pedig 1995-ben. A plébánia jobboldalt a Sági út felé, a str. Ana Ipătescun van, szép nagy, háromnyelvű márványtábla hirdeti ittletét.

Természetesen nem hiányozhat az ortodox templom sem, a str. Chişodeien emelkedik, közel a katolikushoz. A krajovai Szent Demeter-templom stílusában épült, bejárati oszlopai csillogó fehérmárvánnyal vannak kirakva. Szent Péter és Pálnak szentelték 1964. április 26-án. Nem messze a templomtól, a Legelő soron (str. Izlaz), a str. Chişodei és str. Herculane között, az iskola mellett van a kerület volt mozijának az épülete.

Utunkat az ortodox templom mögötti középső utcán folytatva – str. Herculane – a str. Emile Zola utca kereszteződésében (81. szám) szemünkbe ötlik az **újkissodai református templom** (21,28 m magas) tornya büszke kakassal (plusz 1,5 m) és épülete (143. kép). Nt. Bálint Sándor lelképásztor 1997-től gyűjtötte rá a pénzt, 2016. április 30-án szentelték fel a régi imaház megmaradt része mellett, a 12×12 méteres területen 185 férőhelyes, karzatos Isten háza. Első tervét a gyulai (Magyarország) Nemes Roland készítette, majd változtatások után a temesvári Bauproiect cég kivitelezte. Bejáratánál márványtábla hirdeti: PRAETERITA GAUDIA, FUTURA SPEES (Múltunk öröm, jövőnk remény) / Ez falak békével s hittel épültenek / Békesség és hit van most is tetőnk alatt, / Békességünk, hitünk reméljük megmarad / TEMESVÁR 2016. ÁPRILIS 30. Külön figyelmet érdemel a szószék feletti sugaras dísz.

Innen körülbelül 1,5–2 km-es séta után el lehet jutni az újkissodai temetőbe (Nicoreşti temető), jobbra indulva a str. Emile Zolán, a str. Bujorilornál pedig balra, majd a str. Nicoreşti-re rátérve jobbra már feltűnik a temető. Ide temették el jeltelen sírba a nem túl messze levő, str. Emile Zolával párhuzamos str. Izlaz-beli kórházból (a mai 15. számú iskola épülete) az 1945. január–április között hastífuszban elhunyt magyar hadifoglyokat. A temető római katolikus kápolnájában emléktáblát állítottak, a Matricula defunctorum Parohiae rom.-cath. Frateliae, tomus I, pag. 110–125-ből kimásolt 116

143

144

nevet írták fel (Andrásy Sándor, felszentelve 2006-ban). Emlékükre **obeliszk** került a temető fala felé eső jeltelen sírra (144. kép), Radó János kezdeményezésére a *Heti Új Szó* Baráti Köre gyűjtötte pénzből, melyet az SC Panțuri cég vitelezett ki. Ezt 2009. július 4-én Ft. Túri László akkori nagyprépost, újkissodai plébános, Ft. Szilvágyi Zsolt püspöki helynök és Nt. Higyed Imre református lelkipásztor szentelték fel. Nem messze van 16 ismeretlen német katona sírja is (Unbekannte deutsche Soldaten).

El lehet jutni ide, ha a római katolikus templomtól jobbra térünk a str. Fratelián, majd balra a str. Bujoriloron és a str. Nicorești-nél jobbra.

145

Besenyőtelepre (Fratelia B) Újkissodáról, a str. Ana Ipătescu – str. Victor Hugo vonalán, vagy az erzsébetvárosi templomtól, a Telekház térről (p-ța Nicolae Bălcescu) a Korona utca (str. Independenței) – Újlaki utca (str. Drubeta) – str. Pavlov mentén, mindkét irányból a 7-es villamos mentén érkezhetünk. A két irány találkozásánál látható az 1928-ban Nagyboldogasszony-nak szentelt **besenyőtelepi templom** (145. kép). Tornya nincs, de három haranggal felszerelt harang-

lába igen. Ez a templom is, mint az előbbieken ismertetett újkissodai, eredetileg a szalvatoriánusoké volt, most az újkissodai plébániához tartoznak.

Az útkereszteződés másik sarkán a negyed elemi iskolája van. Ellenkező irányban, majdnem szemben a templommal, Erzsébetváros felé a str. Pavlovon, nagy kertes telken, egy most igen leromlott állapotban lévő ház, a templomnál régebbi híres mulató, a **Blank** (146. kép) áll, működött itt a városi könyvtár kerületi fiókja is. A második világháború után, egy

bizonyos Váradi bácsi vezetésével alakult műkedvelő színjátszó csoport a Blankban tartott nagysikerű előadásaira az egész Temesvárról jött a közönség. Részen ebből a csoportból került ki 1953 elején a temesvári Állami Magyar Színház társulata.

JÓZSEFVÁROS

Ez a városnegyed alakult meg legkésőbb, hivatalosan 1744-ben, Új Német Majorok névvel, a hosszabb távra kidolgozott városfejlesztési terv elfogadásával. Ez a már többé-kevésbé létező helyzetet szentesítette, a telep első létesítményei már 1727-ben léteztek. Tengelye eredetileg a hajózható Béga-csatorna lett volna, főutcának mégis a folyóra merőleges Bem utca (str. Iancu Văcărescu) számított, de az utólagos építkezésekkel egyértelműen a Scudier tér – Kossuth Lajos útra (ma mindkettő bd. Regele Carol I) került át. Kezdetben a gazdag német belvárosi polgárok nyári lakásaiból állt, mai nevét 1773-ban kapta II. József tiszteletére, ennek második temesvári látogatása után: Józsefváros (Josefstadt, Iozefin).

Temesvár IV. kerületét a Belváros felől megközelítve járjuk be a Scudier-liget (Parcul Central) mellett elhaladva. A Bégán a Hunyadi hídon (pod Maria) jutunk át. Régi átkelőhely lehetett itt, talán Hunyadi János is erre vonult Nándorfehérvárra. Amint M. Seutter 1716-ban készített térképén látszik, keletre, a mocsáron keresztül hosszú, 948 méteres⁵⁶ **fahíd** létezett a török fennhatóság megszűntekor (147. kép). Bár ez a híd in-

56 Jancsó Árpád *Temesvári hidak*, Budapest, 1999 (DVD-n). A 18. és 19. oldalon tárgyalja a híd hosszát többféle mértékegység-átszámítás szerint.

kább a mostani Erzsébetváros területére vezethetett, itt említtem, mivel a Józsefvárosba a Belváros felől mindenképpen át kell kelni egy hídon. Vashíd 1871-ben került ide, ezt 1913-ban szétszedték és leköltöztették a Török és Nap utcák (str. Ady Endre – Andrei Mureșanu) közé. Helyére került az ifj. Lád Károly (1882–1963) tervezte vasbeton híd, melyet az I. világháború miatt igen későn adtak át: 1913-ban kezdték el építeni, 1917-ben megnyitották a gyalogosforgalomnak, 1918-ban a villamosoknak. Így lemaradtak róla a Wachtel Elemér tervezte művészi kiképzések.

Ahogy a Hunyadi hídon átérünk, *Ion Monoran* (1953–1993) költő Aurel Gheorghe Ardeleanu készítette, 2014. december 17-én leleplezett fejszobra látható. Megállított egy villamost, tüntetni hívta a rajta utazókat 1989. december 16-án. Azt tartják róla, hogy ő kiáltotta először „Le Ceaușescu-val!”

A Hunyadi út (bd. 16 Decembrie 1989) jobb oldala Józsefváros-hoz, a bal Erzsébetváros-hoz tartozik. Monumentális saroképület, a Baumhorn Lipót tervezte, és 1900–1902 között Hart Károly által épített **Temes-Bégavölgyi Vízszabályozási Társulat palotája** (148. kép) fogad a józsefvárosi részen. Az épületet a Társulat megrendelésére újabb emelettel Turner Kornél toldotta meg az I. világháború kitörése előtt. Bégabalsori (spl. Tudor Vladimirescu) oldalán kétnyelvű fehér márványtábla hirdeti: KÉPESSY JÓZSEFNEK A BÉGA SZABÁLYOZÁS FEL-

ÜGYELŐJÉNEK EMLÉKÉRE HALÁLÁNAK 120. ÉVFORDULÓJÁN 1996. OKT. 25. Állította a polgármesteri hivatal, a Magyar Hidrológiai Társaság és a Temesvári Meliorációs Tröszt. A tábla kitevésében nagy érdeme volt dr. Pogány András egyetemi docensnek. Sokáig itt volt a területi vasút-igazgatóság székháza.

Szorosan hozzáépítették 1900-ban, a Bégabalsor mentén, a Reiter Ede tervezte **Kerületi Betegsegélyező Pénztárat** (149. kép), melyben együtt volt a székház és a szanatórium (1902-

ben volt Röntgen-gépük!), ma Vasutas (CFR⁵⁷) Kórház. Vele szemben található a Székely László tervezte, 1934–1937 között épült Kísérleti Elemi Mintaiskola. Aradi úti épületének elkészültéig, az Agronómiai Egyetem Mezőgazdasági Kara, ma pedig az Orvostudományi és Gyógyszerészeti Egyetem egyik épülete ez.

Visszatérve a Hunyadi útra, jobboldalt az első saroképület a **Délvidéki Kaszinó** (150. kép), melyet Tőry Emil tervezett, épült 1903-ban, felavatták 1905. január 15-én. Vendéglőt, kávéházat, könyvtárat, klubhelyiségeket, játéktermeket foglalt magába. Itt lépett közönség elé az első nagy háború előtti években, nyári hónapokban a temesvári Modern Varieté Színház, idényenként összeálló társulatával. Az impériumváltás után a Kaszinót feloszlatták, üzletet, bérházat, raktárakat rendeztek be itt. A táncteremből lett a Líra terem, mely az 1960-as évekig mozi is volt. A Daniel's áruház, majd a Profi foglalta el földszintjét. Ki nem adott termeiben működik a városi művelődési ház.

A Horváth Boldizsár utca (str. Miron Costin) túlsó sarkán, a Wolf-féle házban nyílt meg 1907. szeptember 1-jén **Gustav Albrecht patikus gyógyszerháza** (151. kép). Ma is gyógyszertár.

149

150

151

57 CFR (Căile Ferate Române) – Román Vasutak.

Következő sarok a Mis-sits utca (str. Nedelcu Zug-rav), a **Thomas-féle cukrászdával** (152. kép), melynek későbbi nevei Potechen, Carmen, Tropical.

Szemben, beljebb az utcában működött a **Krauser Béla Fiai Bútor- és Parkettagyár** (153. kép), itt az államosítás után a Tehnolemn fafeldolgozó vállalat hírhedt klubja működött az 1990-es évek elejéig. Az utcára néző épület a tulajdonos családjának lakóháza volt, a gyár az udvarban épült 1902-ben.

Nyitott, ma egyetlen térré kialakított terület következik (p-ța Alexandru Mocioni), melynek jobb oldala (józsefvárosi rész) a Küttel tér, bal oldala (erzsébetvárosi rész) a József tér volt. Ezután a Hunyadi út elkanyarodik bal felé, továbbra is a két városrész határát képezve, jobbra pedig a Kossuth Lajos út (bd. Regele Carol I) visz a Józsefváros szívébe. A józsefvárosi sarkon, az út jobb oldalán található APART Hotel feliratú épület eredetileg Meskó Béla tulajdonában volt, majd az 1880-as években a Temesvári Első Takarékpénztár tulajdona. Felső szintjén bérelt lakást 1881-ben Alexandar Karađorđević (1806–1885), Szerbia fejedelme 1843–1858 között, miután a hatalomra került Miloš Obrenovićék száműzték. Itt is halt meg, de Bécsben van eltemetve.

Bár a tér erzsébetvárosi részén építették fel, de kimondottan a józsefvárosi híveknek szánták az 1931–1936 között emelt román ortodox templomot. Kisboldogasszonynak⁵⁸ lett szentelve, Victor Vlad tervezte neobizánci stílusban, igen érdekes külön álló haranglábbal. Ennek talapzatánál, Marian Zidaru mészke és bronz, háromkeresztes *Könnyező templom* domborműve van az ivóvízcsorgók köré szerkesztve, 1994. december 19-én adták át, az 1989-es forradalom három agyonlőtt áldozatának emlékére. Az ikonosztáz és a falfestmények Catul Bogdan, valamint Ioachim Miloia, a fafaragások

58 Nașterea Maicii Domnului – Kisboldogasszony (rom.)

pedig Ștefan Gajo munkái. A három évvel későbbi megalakulásától egészen 1946-ig, a román görögkeleti püspökség székesegyházként használta (régí katedrális).

Udvarában az Aurel Gheorghe Ardeleanu készítette mell-szobrok képezik az úgynevezett *Alapítók sétányát*. Két egymást követő évben állították fel a szobrokat. 2007-ben kerültek ide *Victor Vlad* (1889–1967), *Ioan Imbroane* (1890–1941), *Emanoil Ungureanu* (1842–1929) szobrai, majd 2008-ban *Ioachim Miloia* (1897–1940) és *Iacob Marian* (–1920).

a) A Hunyadi és a Kossuth Lajos utak találkozási élében áll 1896-tól a városi tisztviselői nyugdíjalap pénzkészleteinek felhasználásából, ennek jövedelmét gyarapítva, a **Városi Bérház** (154. kép). Ma sem a fő-, sem a mellékkupolák nincsenek már meg. Földszintjén működött Spacil Pál kávéháza és Reischel Péter sörcsarnoka, melyek a Délvidéki Kaszinó felépültéig adtak helyet a városrész szellemi és kulturális rendezvényeinek. A két háború között Elyte, azután Sinaia néven működött itt a nyárikerttel is rendelkező, külvárosivá degradálódott kocsmá. Most ide (is) a Profi áruházlánc egyik üzlete rendezkedett be.

154

Hozzáépítve, a Kossuth Lajos úton (bd. Reg-ele Carol I), áll az 1897-ben megalakított **Temesvári Polgári Takarékpénztár Rt.** eklektikus stílusú székháza és bérpalotája (155. kép). Itt lakott többek között az 1716-os vértesskapitány

155

Johann Anton De Jean de Hansen ükunokája, Déschán Achill (1848–1939), aki 1889–1897 között Temes vármegye alispánja volt. Ő pártfogolta az Amerikában született Orgonás Andrá (1909–1987) szobrászt, későbbi Gallas Nándor-tanítványt.

És itt lakott Féger Ferenc (1836–1905), a szegény újvidéki fiúból lett nagybirtokos, akinek kriptáját a józsefvárosi temető központi kápolnájaként használják ma. 1957-ben költözött be az épületbe a temesvári Állami Bábszínház. Eredetileg 1949. április 30-án az Állami Színház tagozataként alakult Florica Teodoru vezetésével, majd 1954. augusztus 15-től önálló intézmény. Tagjai között magyarok is akadtak (Kerényi Mária, Skála János, Simon Edit, Kulka Éva, valamint számos bedolgozó képzőművész). Most a Merlin Színháznak ad otthont, igazgatója több éven át Lábadi Éva volt.

Ide torkol a Török utca, melyet 1990 után str. Ady Endre-nek neveztek el, bár Ady itt tartózkodása alatt nem ebben, hanem innen a második utcában volt megszállva. Az utca végén emelték 1990 után a szép nagy baptista Betel-templomot.

156

a1) Ebből az utcából az elköltöztetett **Hunyadi vashídon** (156. kép) lehet gyalogosan átkelni a Bégán, itt 1917 óta áll (Losonczy híd lett volna a neve). Hajózási okból annyira fel van magasítva, hogy ma is csak gyalogosan lehet rajta átmenni. Átkelés után, szemben van a Nap utca, itt volt a Hungária Nemezgyár (1894), Spannhauser Antal Vajtermelő Központja (1900), a Délmagyarországi Láncgyár (1911, bekebelezte az Electromotor vállalat) stb. 2017-ben hatalmas épület készül itt a Bega Turism S. A. részére.

157

Ha jobbra indulunk a Bégajobbsoron, a Sailer Antal utcácskában (str. Anton Sailer) van Reiter Ede „mezei lakhoz hasonló villája”. Tovább a Bégajobbsoron az 1899-ben Lustein Fülöp alapította **Első Délmagyarországi Kalapgyár Rt.** következik, melynek központi

épületét, hivatalnoki lakását Reiter Ede tervezte (157. kép). Ha balra indulunk a hídtól, akkor az 1869-ben alapított Erzsébet, volt Hungária gőzmalom, majd Bega-Pam malom előtt haladunk el, ma rom. Alább a Bégán látszik a Horgony híd.

De térjünk vissza a Hunyadi vashídon. Ha most a Bégabalsoron megyünk, elhagyjuk az Ormós utcát (str. Emanuil Gojdu), egy benzinkutat, majd balra térve, Ady utcájába, az Arany János utcába (str. Ion Ghica) érünk. 1930-ban Gallas Nándor már-

ványkeretbe foglalt domborműve, majd 1957. május 10-én kétnyelvű szerény emléktábla került az **Arany János utcai 12-es számú ház** falára (158. kép): ITT LAKOTT ADY ENDRE / A MAGYAR FORRADALMÁR KÖLTŐ / 1879 OKTÓBERÉTŐL 1898 JANUÁRJÁIG. Ide törvényszéki díjnokként és mint a budapesti jogi kar távhallgatója került, miután Debrecenben elvégezte az I. évet. A család küldte egy érmindszenti ismerős, Makoldy Miklós ajánlatára, hogy kikapcsolják a duhajkodó életmódból. Sikertelenül, mert lumpolni itt is lehetett, sőt az életét megrövidítő betegséget is itt szedhette fel. Januárban a meghúlt Adyt édesanyja hazavitte, és ő már nem jött vissza Temesvárra, ahol különben sem érezte elemében magát. Még járt itt 1909 októberében, a Dél-csoport hívására más nyugatosokkal, felolvasott a Vigadóban. Az emléktáblát néhány éve összetörték, helyén ugyanazzal a szöveggel műanyag táblát állított az RMDSZ.

A Kossuth Lajos úti sarkon (bd. Regele Carol I) a **Délmagyarországi Gazdasági Bank** fiókjának szép épülete (159. kép), a két világháború közötti Sváb Nemzeti Bank, majd Banater Bankverein áll.

Szorosan a Délmagyarországi Gazdasági Bankhoz épült, a Kossuth Lajos úton tornyaival és nagy

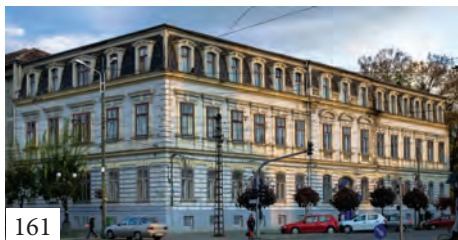

160

méreteivel az **Új Palota** (160. kép), melyet az 1906-ban alapított Temesvári Bank és Kereskedelmi Rt. építtetett józsefvárosi fiókjának. Az intézményt igazgatója, a pénzügyi zseniként ismert Szana Zsigmond után Szana Bankként is-

merték. Most egyik földszinti szárnyában a városháza egyik, szociális kérdésekkel foglalkozó igazgatósága székel, másikkban mindenféle butikok vannak.

Szemben a két előző épülettel, az Arany János utca és a Bonnaz utca (str. General Dragalina) között, négy, stílusában eltérő épületet láthatunk. A jobb-középső panelház a szocializmus éveiben készült. Mellette balról a Bauhaus szellemenben Michael Wolf által tervezett és 1935-ben épült, Miasszonyunkról elnevezett szegény iskolanővérek oktatási komplexumának kiegészítő épülete van. Bejárata fölött Rotsching konstruktivista alkotása áll, Mária apácaruhában, kisdettel, melyet a szocializmusban sem tudtak eltávolítani (csak a mögötte lévő fallal együtt lehetett volna), ezért beépítették. Az épület jó ideje az Egyetemi Hallgatók Művelődési Háza, röviden Diákház. A jobb oldali saroképület az

161

előbbi oktatási együtteshez tartozott, benne a **népiskola** és a **Felsőbb Leányiskola** volt elhelyezve (161. kép). Ma két iskola működik itt: műszaki szaklíceum és képzőművészeti líceum.

b) Innen, a nagy útkereszteződéstől három irányba haladhatunk.

b1) Négy utca határolta a Miasszonyunkról elnevezett iskolanővérek oktatási épületegyüttesét: Kossuth, Bonnaz, Hunyadi és Arany. Ha a saroknál balra térünk a Bonnaz utcán, és elhagyjuk a Felsőbb Leányiskolát, hátrább az utca vonalától, előtte parkkal, az egykori **polgári iskola** következik (162. kép), ma a

Dositej Obradović (1739–1811)⁵⁹ nevű, szerb oktatási nyelvű középiskola van benne (dicséretükre, kétnyelvű, nagyméretű táblájukon a román Liceu megfelelőjeként, szerbül Gimnázium van kiírva!).

A mellette lévő épületnek ma hiányzik a három tornyocskája. Szomszédságában a **zárdatemplom** magasodik két hegyes tornyával (163. kép). Ezt 1894-ben építették neoromán stílusban két mellékoltárral. Jézus Szent Szívének van szentelve, bejáratánál Lourdes-i Mária, majd Szent Teréz, vele szemben Szent Antal. Fent, kétoldalt, széles karzatok húzódnak, itt ültek az újoncok és a jelöltek.

A magas kőkerítéssel övezett **főépülethez** (164. kép), mely párhuzamos az Arany János utcával (str. Ion Ghica), a Hunyadi útról (bd. 16 Decembrie 1989) lehet bejutni. A középső épületben volt az anyaház (házikápolna, újoncépület, iroda, fogadóterem), a balszárnny földszintjén a tanítóképző és az óvónőképző, az első emeleten pedig a növendékek hálótermei. Ma az épületegyüttesben a Bácság Főgimnázium (Colegiul Bănăţean) működik. Néhány esztendőig, az 1960-as években, az akkoriban létező két magyar tannyelvű középiskolai tagozat egyike itt kapott helyet. Volt német és szerb tagozata is akkor.

162

163

164

59 Dositej Obradović (1739–1811) – felvilágosult szerb pap, író, fordító, élete végén miniszter.

Bajorországból 1868-ban érkeztek ide az első apácák, Csajághy Sándor (1810–1860) püspök kérésére, és először a Belvárosban, a Hunyadi-kastéllyal szemben rendezkedtek be. Bonnáz Sándor (1812–1889) püspök 100 000 forintos alapítványából építették fel ezt a páratlan Notre-Dame-létesítményt, melyet 1881. augusztus 7-én szenteltek fel. A neoreneszánsz stílusú rendházat, valamint a zárdatemplomot Reiter Ede tervezte és építette. Oktatási nyelve egészen a XIX. század végéig német, 1923-ig magyar, utána 1948-ig, néhány tantárgy kivételével, román.

Rézsút szemben a Bonnáz utcában (str. General Dragalina), egy szerény, alacsonyabb, emeletes épület adott otthont,

165

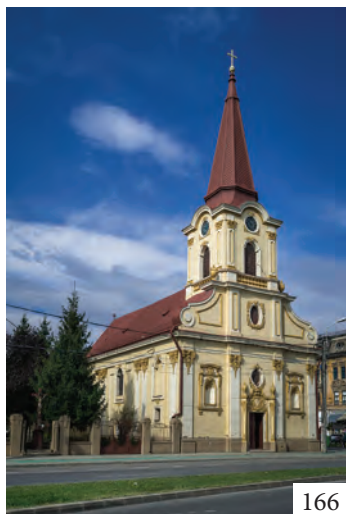
ugyancsak Bonnáz Sándor püspöknek köszönhetően, az 1876-ban létesített **leányárvaháznak** (165. kép). Ezt is az iskolanővérek vezették. Temesvári magyar civil szervezetek korábban is, meg pár éve is kezdeményezték egy egyetemista

szórványkollégium létrehozását, ennek céljára az egyház az épületet átengedné.

Innen a Kossuth Lajos út felé visszamenve egy házzal, szép, új épülethez érünk: a józsefvárosi plébániához. Látható szegletkövét, rajta felirattal: CHRISTUS/CAPUT/ANGULI (Krisztus a szegletkő) 2015. november 22-én helyezték el Roos Márton temesvári és Beer Miklós váci püspök jelenlétében. Az épület Ft. Szilvágys Zsolt kanonok-plébános erőfeszítései nyomán valósult meg, lehetővé téve a plébánia saját épületbe való költözését a korábban a várostól béreltből. Mihai Botescu tervezte, a Constructim vállalat a kivitelező, és 2016. október 22-én adták át és szentelték fel. Benne közösségi termek is vannak, homlokzatát a Menczel Linda készítette egészalakos *Mária a kisdettel*-dombormű díszíti. Udvarában kap majd helyet a *Lourdesi Mária*-szobor és *Nepomuki Szent János* XX. században készített szobra is, amelyek a régi plébánia udvarából kerülnek ide.

De lássuk a sarkon a **római katolikus plébániatemplomot** (166. kép). 1772–1774 között épült, a település legszélén, bécsi barokk stílusú, rokokó díszítésű homlokzattal. A Boldog-

ságos Szűzanyának szentelték, és búcsúja Kisboldogasszonykor van. 1888-ig ez volt a mehalaiak és 1919-ig az erzsébetvárosiak temploma is. Mennyezetének csak a szentély feletti része van kőből, a többi része pedig fából. Toronyórája 1838 előtti. Az 1849-es ostromkor megsérült torony felújítására 1861-ben került sor Johann von Schuster építész által. Eredeti tornyát 1889-ben cserélték a jelenleg is láthatóra. Harangjai 1923-ból valók, a helybeli Novotny Antal műhelyéből. Szántó László készítette 1935-ben új főoltárát, melyet az 1778 előtti Szent Anna- és Szent Joachim-szobor fog közre. Két barokk mellékoltára van, a Szent Annáé és az Assisi Szent Ferencé, és egy román stílusú, a Jézus Szíve (1895).

166

A templomkertben látható az az Ungor Csaba által készített gerendákra erősített terméskő emlékmű is, melynek alapkövén olvasható, hogy IN MEMORIAM / MARTYRUM / TIMISSIENSIVM / 1989 / DECEMBER

b2) Sétánkat a Kossuth Lajos úton folytatjuk (bd. Regele Carol I). Szemben magas saroktornyú, számos méhkaptárral díszített épület, a **Józsefvárosi Takarékpénztár** (167. kép) látható. Reiter Ede tervezte neoreneszánsz stílusban, 1898-ban épült. Földszintjén ma több bolt van és bankfiók (Banca Românească).

167

A templom oldalán elhaladva néhány üzlethelyiség mellett, szerény bejáratnál kétnyelvű táblán feliratok: Bartók Béla Líceum, másrészt Notre Dame Római Katolikus Napközi Óvoda. A magyar középiskoláig, mely a Temesköz legfontosabb magyar iskolája (másik középiskolája a belvárosi, Szent Gelért nevet viseli) még hátra kell menni, elhaladunk az óvoda

előtt. A Miasszonyunk iskolanővérek és a plébánia vállalkozására, a magyar, román és német csoporttal is induló, 1948. utáni első római katolikus óvoda alapkövét 2001. május 13-án tették le a templomkertben, és 2003. szeptember 22-én avatták fel, 52 gyerekkel mindjárt az első tanévben.

A Bartók Béla Líceumnak (168. új kép) időközben megnyitották az új bejáratát az új katolikus plébánia mellett, itt is tábla hirdeti az iskolát. Székely László tervezte az épületet, és a józsefvárosi római katolikus egyházközség költségén építették fel. 1931-ben köl-

tözött be az elemi fiúiskola egy-egy magyar és német osztálya. Mint katolikus felekezeti iskola szolgált 1948-ig, és missziós iskolaként emlegették. Később többféle állami iskola működött itt, 1953–1956 között Magyar Vegyes Pedagógiai Iskola (tanítóképző). 1971-től önálló magyar líceum, de az 1980-as évek közepétől már nem tiszta magyar iskola, egyre több román osztályt telepítettek be, és egyre inkább elveszítette magyar jellegét. Ismét tiszta magyar oktatásúvá 1990-ben válhatott, mikor a román tagozat elköltözött a kalauzunk történelmi bevezetőjében leírt módon, és létrehozták a Jean-Louis Calderon Középiskolát. A 2000-s évek fejlesztéseinek köszönhetően bentlakása, étkezdéje van, diákjai kiemelkedő országos teljesítményekkel bizonyítják jó iskola mivoltát. Több mint iskola, hiszen igen sok városi magyar vonatkozású esemény, kezdeményezés kötődik a magyar líceumhoz. Az iskola régi, Bonnáz utcai bejárata melletti ház lebontása után, annak faláról az iskola falára került, és felszentelték azt az 1990-es kétnyelvű márvány emléktáblát, amely az 1989. december 19-én elött egykori tanuló, Reiter Edit (1950–1989) emlékét idézi.

A 15-ös szám alatt a volt plébániához érünk, ahonnan 2016-ban a mostani helyére költözött (lásd előbb). A városi tulajdonban lévő épület 1832-ben állítólag Bojtos Imre mérnöké volt, aki Szikora Döme makói iskolamester, műkedvelő festőre bízta volna háza ékesítését. Máig jó állapotban megmaradt irodának használt helyiségében négy, közvetlenül a

falra dolgozott elég nagyméretű olajfestmény: egy tűzhányó kitörése (Vezúv?), fába sújtó villám, Zrínyi Miklós szigetvári kirohanása (1566) és a catalaunumi csata⁶⁰. Ugyanebben az épületben működött később a Georg Wetzl plébános vezette nyomda is.

A plébániától a Bem utcáig (str. Văcărescu) húzódik az 1902-ben felavatott józsefvárosi **Elemi Fiúiskola** (169. kép). Ma ez a 12. számú iskola, és a bejárati folyosó falán négy lefestett tábla – jó volna tudni, milyen titkot őriznek...

169

Átellenben Sterbencz Ferenc **Barna Szarvas-hoz** címzett egykori sör-csarnokának helyét több üzlet és lakás foglalja el, de a saroképületből a bankfiók sem hiányozhat (170. kép). Itt volt üveg-áru-kereskedése a Szuhanek családnak, a Tamásdon (Tomești) 1887-ben született Szuhanek Oszkár későbbi festőművész szüleinek, de itt volt az 1895-ben Moravetz János alapította papír- és zenemű-kereskedéssel foglalkozó Moravetz Testvérek cég első boltja és nyomdája is. Most a házzal szembeni oldalon, az ott található patika mellett, a Bem utca – Bem híd (podul Eroilor) szakaszon, a józsefvárosi piac négyszintes csarnokához lehet eljutni. A piacot ide, a Józsefvárost az Erzsébetvárossal és a Belvárossal összekötő trolibuszvonallal kiépítéskor költöztették a Fröbel utcából (str. Iuliu Maniu), ahová a XX. század közepén került, mert eredetileg a Scudier téren volt (bd. Regele Carol I nyugati vége). Olyan időszak is volt, a 1990-es és 2000-es években, amikor az egész utcán piaccsarnok húzódott. De a

170

⁶⁰ Champagne-ban, egykor Catalaunum, a római Aetius és a vizigót Thorismund egyesült hadai 451-ben megverték Attila hunjait, de átfogó győzelmet nem sikerült aratniuk. Attila 452-ben megszállta Itáliát.

Bem híd túloldalán húzódó Gorové utcán (str. Dimitrie Bolintineanu) se lehet közlekedni, azt most az ELBA vállalat épületei zárják le. Pedig a lóvasút először 1868-ban a Bem hídon ment az állomás felé. Most a Bem hídról a Bégabalsorra nyíló, távolsági buszállomást láthatjuk (időnként van Budapest–Temesvár–Budapest-járat is).

Említsük meg, hogy az iskolával átellenes sarok telkén, a Scudier tér (bd. Regele Carol I nyugati vége) 2. szám alatt állt Illy Ferenc (1892–1956) szülőháza. Illy Ferenc a kávé világának meghatározó alakja, a kávéfőző-, eszpresszógépek 1935-ös előfutárának elkészítője, a kávé vákuumos csomagolásának bevezetője, az olaszországi *illycaffè* cég alapítója, aki 1920-ban Triesztben telepedett le.⁶¹

171

Forduljunk be az iskola mellett a Bem utcába. Néhány lépés után elérünk a kapubejárata felett kiugró tornyocskával díszített **Weisz-házhoz** (171. kép). Itt lakott a szép, művelt, izraelita Anna, Weisz Lajos bortermelő és magkereske-

dő felesége, a magyar íróként ismert Gozdsu Elek törvényszéki bíró műzsája, akivel 1906-ban ismerkedett meg. A két világháború között az épülethez a Royal mozi termét ragasztották, mely a szocializmusban Arta név alatt működött egészen az 1990-es évekig. Később a Meteor Klubnak nevezett vállalkozás is bérelte.

Itt üzemelt a Saruga Lajos vezette Központi Kávéház (Café Central), és itt lakott Szana Zsigmond, a későbbi neves bankár, gyárigazgató korában. Majdnem szemben a Weisz-palotával található az 1949-ben létrejött Pszichiátriai Klinika, amely 1972-ben költözött ide Eduard Pamfil igazgatósága alatt.

Az említett (makedo-román származású) Gozdsu Elek unokaöccse (a román) Emanuil Gojdu – Gozdsu Manónak, aki 1860-ban Krassó vármegye főispánja volt, és akinek a nevét ma az Ormós utca viseli. Talán túlzottnak hat a nemzetisé-

61 Szekernyész János: Kávéra alapozott világhírnév, *Heti Új Szó*, 2013. március 8.

gi hovatartozás felemlítése, de ez annak érdekében történik, hogy érezhetővé váljon az a miliő, amely távol állt az egy nemzet – egy kultúra – egy vallás gondolatától, hiszen egy párso-ros ismertetésben is négy nemzetiség nevei fordulnak elő!

Az utca Hunyadi úti (bd. 16 Decembrie 1989) sarkán van az 1909-ben beindult Első Délmagyarországi Gőzcukor- és Csokoládégyár, később Kandia. 1890-ben kis műhelyként indult, gyári jelleget 1895-től kapott. 2004 után többször gazdát cserélt, később az épületet is lebontották. A Kandia nevet most éppen a bukaresti Excelent használja márkanévként. Vele szomszédos, de már a Hunyadi úton van a magas megfigyelő tornyú **Tűzoltó laktanya** (172. kép) vörös, téglá borítású földszinti homlokzatával. Novotny József hathatós közbenjárására épült 1905-ben, Székely László tervei alapján. A figyelőtorony tetejét egy 1931-es vihar lesodorta. Temesváron eredetileg három önkéntes tűzoltóegylet alakult meg (Gyárváros – 1869, Józsefváros – 1870, Belváros – 1873), ezek 1877-ben kerültek egységes irányítás alá.

172

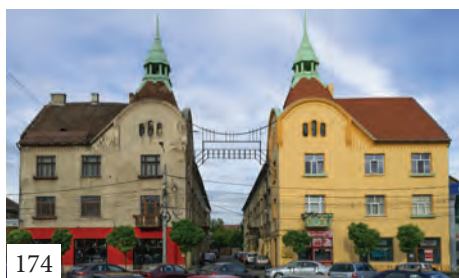
Nem messze innen, a Hunyadi út folytatásában, a Sági úton (calea Șagului) jobb oldalon terül el a józsefvárosi köztemető, ahol sok köz-tiszteletben állt, Temesvárért ki-emelkedően tevő polgár nyugszik. Sajnos nem örök időkre, pedig annak idején érdemeik elismerése-ként közülük számosnak a város örökre megváltott helyet adott. Napjainkban mind többnek a sírjába pénzes idegenek kerülnek a krónikus temetőhiány miatt: fél évszázada nem nyitottak Temesvárt új temetőt. Síremlékeiket feldolgozák, feketén eladják nyersanyag-ként, valószínűleg a városvezetés

173

hallgatólagos beleegyezésével. Itt, a Féger-kápolna mellett balra van Sailer Antal fekete márvány obeliszkje, onnan nem túl messze, de kissé eldugva, Székely László (1877–1937) székely sírja. Onnan északnyugatra, szintén közel, a 2003-ban még vaslánccal körülvett, **Tunner készítette obeliszken** olvashatjuk: *Itt nyugosznak az 1848–49-évi magyar szabadságharcban elesett honvédek. Áldott legyen emléküik. Közadakozásból emelte a Temesvári Honvéd Szobor Bizottság* (173. kép).

Forduljunk a temetőtől vissza, és a körforgalomnál térjünk be a Scudier térre visszavezető Fröbel utcába (str. Iuliu Maniu). Jobboldalt két igen érdekes épület érdemel figyelmet, az

ikerházakként épült **Csermák-udvar** (174. kép). Csermák Tamás és Nándor háztulajdonosok bérpalotái most igen rosszul néznek ki, miután az egyiknek a frontját tatarozták és kéményeit leszedték, a másik frontja leromlott. Az eredeti elképzelés szerint a közöttük lévő szűk utcácskát, mely összekötötte volna a Fröbel utcát a Bem utcával, a budapesti Váci utca mintájára alakították volna ki. Közbeszólt azonban az első világháború és az impériumváltás.

Szemben, a Preyer és a Fröbel utcák sarkán látható a szintén leromlott állagú Hain Albert építtette palota, melynek földszintjén Józsefváros második, **Szent István nevét viselő gyógyszertárát** (175. kép) 1892. november 26-án nyitották meg (ma a Richter Gedeon Gyógyszertár van itt).

A **józsefvárosi zsinagógát** a Fröbel utca Béga felé eső részén, baloldalt találjuk (176. kép). Alapkövét 1906-ban fektették le, és 1910-ben avatták fel, ortodox zsidó hitközségnek volt a temploma. Felépítéséhez hathatósan hozzájárult a hitközség vezetőjeként Schück Bernát rabbi. Ma is használatban van nemcsak az ortodoxoknak, talán egyetlenként Temesváron.

Előttünk, a Király hídon (podul Iuliu Maniu) túl, a Dohánygyár maszszív épületét látjuk. Ez volt Magyarország legrégebbi dohánygyára, 1846-ban létesült, és nagyságát tekintve megmaradt másodiknak, a fiumei után (ez működik

176

még, most Horvátországban). Az 1880-as tűzvész után újraépítették. 1990 után jelentős mértékben felújították, 2003-ban bezárták. Folytassuk utunkat a hídon innen, a Bégabalsoron (spl. Tudor Vladimirescu) lefelé, balra térve egy öreg földszintes sarokház (Vásárhelyi Imre tulajdona) mellett. Az első utca, a Csillag utca (str. Mangalia) sarkán nagyobb gyár látszik, az egykori Jakobi Arnold & Co. Műszaki Vállalat öntödéje, itt a szocializmusban mezőgazdasági gépeket gyártottak.

Vele szemben ugyancsak a sarkon állt a Schlesinger Magdolna vezette piros lámpás ház, a Vízkeleti. A leányszolgáltatáson kívül táncmulatságokat, színielőadásokat, hangversenyeket, irodalmi-zenés műsorokat is rendeztek.

Tovább a Begabalsoron a Rózsa utca (str. Crizantamelor⁶²) következik. Ha szemben felmegyünk a gyaloghídra (pasarela Gelu, 1926), magas **vöröstég-lás gyárkéményt** pillanthatunk meg, melyen még mindig jól látszik a függőlegesen kiírt GYUFAGYÁR (177. kép) szó. Híres volt az itt gyártott EMKEgyufa, melyhez a nevet az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyesület adta, cserébe pedig a gyár, mai szóval mondván, szponzorálta. Az Első Temesvári Gyufa-, Kocsikenőcs- és Vegytechnikai gyárat ifj. Steiner Károly létesítette 1883-ban, majd az első világháború ki-

177

62 Ha már úgyis virágnévre keresztelték, miért nem lehetett meghagyni a régi nevet?

törését megelőző években a Szikra nevet viselte. Az 1990-es évekig a kárpitozott bútorok gyára működött benne, akkor megvették az ingatlanügyekben utazó Cristescu testvérek, azóta be van zárva. A Rózsa utca és a Mezősor (str. Căpitan Damșescu) környékén volt az egykori kedvelt kirándulólé hely, az 1920-as években nyomortanyává átvedlett, és ezért 1929-ben felszámolt Epreskert (eredetileg az eperfákkal beültetett terület a selyemgyár tulajdonát képezte).

Egyébként a gyaloghídtól a fenti hídig, a Király hídig tartott a temesvári kikötő, és ezen a szakaszon számos, a hajók kikötésére szolgáló cölöpöt még láthatunk a Béga bal partján. A gyaloghídról megfigyelhetjük, meddig terjed lefelé a Béga városi hajózás számára kiszélesített része, hol volt a hajófordító. Ott, a parton magas takarmánytároló tornyok húzódnak a Módosi híd fele. Előttük voltak a Bégajobbsor utolsó épületei, melyek az 1869-ben alapított Első Temesvári Szeszégető és Finomító Rt.-hez tartoztak. Aztán ebből lett a Solventul vegyi üzem. Az 1990-es években a nacionalista szerb diktátor, Slobođan Milošević vezette Jugoszlávia ellen elrendelt európai uniós embargó idején a vállalat kőolajcsempészettel foglalkozott, mesés hasznot biztosítva számos, az akkori kormánykörökhöz közel álló ismert személynek. Bezárták 1998-ban, mára belőle csak a tető nélküli bejárat maradt meg.

Ha átmegyünk a Bégán, a szemben húzódó Pacsirta utca (str. Gelu) Pályaudvar úti (str. Gării) végén, baloldalt a sar-

kon, egy romos téglapépületet láthatunk, az egykor Temesvár világítását biztosító Légszeszgyár maradványát. Ha a Bégajobbsoron felfelé haladunk, a Zöldpázsit utca (str. George Barițiu) sarkánál a **józsefvárosi víztornyhoz** (178. kép) érünk. 1913–1914 között építették Lenarduzzi János és Stan Vidrighin tervei alapján.

A Máltai Szociális Központ 1990-es években kialakított épületei is ebben az utcában, a 18. szám alatt található. Az utca másik végén, a trolibuszfordulóban csendőrkaszárnya-komplexumot rendezett be a hatalom, ugyancsak az

1990-es években. Bejáratánál *Grigore Alexandru Ghica* (1807–1857) Nicolae Adam által készített bronz mellszobra áll (2009), talapzata mellett márványtábla román felirattal: *A román csendőrség alapítója / Moldova uralkodója / 1849–1856 / 1850. április 3-án kihirdette / a csendőrségnél szolgálók hadtestének / megreformálási törvénykezését.*

b3) Harmadik irányban a Kossuth Lajos út (bd. Regele Carol I) és a Bonnáz utca (str. General Dragalina) kereszteződésénél, a Belváros felől jobbra fordulhatunk. Elhaladunk, a sarok után, a Bonnáz utcában egy fonó román nőt ábrázoló domborműves ház meg

egy hozzá épített, hasonló stílusú mellett, és a 16-os szám alatti rácsos vaskapu mögött bent, az udvart kettéválasztja Kós⁶³ Károly (1883–1977) **szülőháza** (179. kép). Ennek boltíves kapuja alatt kétfelől magyar, román és német feliratú márványtáblák hirdetik: *EBBEN A HÁZBAN / SZÜLETETT 1883 / DECEMBER 16 ^{AN} / KÓS KÁROLY / MŰÉPÍTÉSZ ÍRÓ, / NÉPÜNK KIÁLTÓ / SZAVA ÉS INTŐ / LELKIISMERETE / 1993 EMKE.* A táblára került, profilból készített dombormű Ungor Csaba alkotása. Kós Károly öt évig élt Temesváron.

Utunkat tovább folytatva masszív saroképülethez, az 1901-ben épített **Sailer–Kude-lich-féle bérpalotához**, vagy ahogyan a saroktornyának homlokzatára kitett horgony után nevezik, a Horgony-palotához (180. kép) érünk. Tágas, 3, 4 és 5 szobás lakások, ahová már akkor be volt vezetve a víz, gáz és villany, szolgálták a

63 Eredetileg, szász származású apja után neve Kosch volt, nevét az 1910-es évektől magyarosan kezdi írni.

bérlők kényelmét. A Horgony palota mellett, a Bégabalsoron lévő házakat Schtürmer Salamon építtette 1912-ben, később Szengház Gusztáv tulajdonába kerültek, ezek lettek a Szengház-féle házak.

Átellenben a Horgony-palotával, a Bégabalsor sarkán, a Béga ugyanazon oldalán építtették 1911-ben a jóval filigrán-

181

nabb **Royal szállót** (181. kép). Az '50-es évektől az Agrártudományi Egyetem diákszállója, ma pedig építkezési vállalatok székhelye.

Ideje most már, hogy átmenjünk a Horgony hídon (pod General Ioan Dragalina). Eredetileg, a vasúti állomás létrejötte után fahidat vertek ide,

de 1871-től egy elsődleges vashíd szolgálta az átkelést, melyet 1891-ben a Tott Róbert tervezte korszerűbb szerkezetűre cseréltek, majd 1931-ben ezt a nagyfokú átrozdásodás miatt ismét kicserélték az Adrian Suciu és Polan János tervezte fémhídra. 1944 nyarán ezt a hidat lebombázták az amerikaiak, és a jelenlegi, a bukaresti M. Minulescu tervezte vasbeton híd elkészültéig (1957) mindenféle ideiglenes megoldást (komp, pontonhíd, fahíd) használtak. Innen az állomásig, az Úri utcán (ma ez is str. General Dragalina) vezet tovább az utunk.

182

Szép sarokházat találunk a Bégajobbsoron, ez a **Gemeinhardt-palota** (építtették 1911–1912-ben), ahol a Splendid szálló működött. Ma a földszinten mindenféle üzletek, szolgáltató egységek (182. kép).

Megmaradva az Úri utcának ugyanezen az ol-

dalán, elérkezünk az egykori Korona szálló, ma Nord Hotel épületéhez. Az eredetileg háromszintes, neoklasszicista központi traktusán magas tornyú épületet az állomással együtt

lebombázták, újraépítése után minden eredeti stílusjegyét eltüntették.

Dél-Magyarország bekapcsolása az országos vasáthálózatba a józsefvárosi pályaudvarra 1857. november 15-én Szeged felől beérkező szerelvénnel kezdődött. Az 1857-ben emelt csekély forgalmú végállomásnak számító józsefvárosi állomásépületet 1897-ben francia neoreneszánsz stílusban emelt díszes, többtornyos, háromarkádós, a korabeli Magyarország legszebb állomásépületei közé sorolt újjal helyettesítették. Tervezője a budapesti műegyetemi tanár, Speidl Félix volt, aki a budapesti Keleti pályaudvar, az aradi és a debreceni (ez utóbbi kettő most is nagyon hasonlít egymásra) állomásépületeket is tervezte. Téglaborítással díszített homlokzatán négy, főbb gazdasági ágakat jelképező szobor állt, melyek közül kettő Lantay Lajos munkája volt. Sajnos ezt az épületet 1944. július 3-án az amerikai légierő lebombázta (akár a kolozsvárit és a brassóit is). Az utólag felépített Nagyállomás (Gara de Nord) épülettömbje a többszöri átalakítás ellenére mai napig sem funkcionális (ezen a kinti elektronikus idő- meg hőmérséklet-kijelző sem segített).

Kelet felé a Pályaudvar úton (ma ez a része bd. Republicii) magas, falán mozaikkal díszített toronyépület látszik. Ez volt az Electromotor vállalat (1900) irodaháza (1981, Ion Sulea Gorj). Nyugatra, a Pályaudvar út 1. alatt proletár diadalívszerű kapujával az ELBA vállalat zárja el a közlekedéstől a Goro vé utcát (str. Dimitrie Bolintineanu). A világítótестekről ismert vállalat a gyárvárosi szárazelemgyártól, az 1921-ben alakult Dura cégtől származtatja magát. A második világháború után, több más kisebb műhely összevonásával jött létre az Electrobanat, az állomás környékére pedig az 1960-as években hozták át. Az 1990-es évek végére a szárazelemgyár működése megszűnt, az állomási részleg átalakult. Az új ELBA kialakításában részt vett a hírneves Philips cég is.

A Józsefváros pályaudvaron túli, északi része a későbbi adminisztratív beosztás szerint Ferencvároshoz, illetve a Belvároshoz tartozik.

SZABADFALU

Bár a VII. kerület, Szabadfalu, azaz Freidorf sorszáma szerint az előbbieket következik, ezeknél sokkal régebbi település, mely önálló község volt 1951-ig. Megközelíteni a Józsefváros felől a legcélszerűbb.

A régi Szabadfalu eredeti német lakossága több hullámban lett betelepítve 1720–1730 között, valamint 1763 után, leginkább Lotaringiából és Elzászból. Van azonban Szabadfalu-újtelep is (Neufreidorf), amely nagyjából a két világháború között létesült a parktól a vasúti töltésig húzódó részen, amikor a cukorgyár eladta munkásainak a felparcellázott területet.

A Belváros, majd Józsefváros felől a Hunyadi úton (bd. 16 Decembrie 1989), majd rátérve a Szilágyi utcára (str. Ion Buda Deleanu) és áthaladva a Moravicára, Buziásfürdőre, Resicabányára tartó vasút töltése alatt, érünk Szabadfalura. Elő-

ször tekintjük meg a p-ta Petőfi Sándor tér parkjában a **Petőfi-emlékművet** (183. kép), ahová 1990 óta március 15-én koszorúzásra gyűlnek Temesvár magyarjai. Petőfi profilból ábrázolt domborművének alkotója Sípós András szobrász

(ő fedezte fel Varga Albert festőművész és Gallas Nándor szobrász tehetségét). Az emlékmű felirata: *Ezen a helyen állott 1849. évben / Bem József / honvéd altábornagy főhadiszállása / a melyben 1849. évi május hó 3. án / PETŐFI SÁNDOR / hazánk koszorús lantosa honvéd / őrnagyi kinevezését kapta. / Ezen történeti tények örök emlékéül / 1912. évi November 10. én / állíttatott fel ezen emlékmű / közadakozásból.* A közelben lévő másik emlékművet az 1914–1918 között elesett freidorfiaknak állították. Az egy Peter Magyar kivételével német nevek vannak rajta (köztük egy Jakab Weissmüller).

A városnegyed szélén (indulás az emlékmű hátától a str. Nicolae Andreescu utcán, jobbra rátérve a str. Nicolae Filimonra, majd annak a végén balra, nem túl messze), a str. Anton Bacalbaşa 65/A házszám alatt avatta fel az *Értetek* (Pentru Voi) Alapítvány 2007. március 23-án a *Tácsi László Napközi Otthont*. Tácsi László temesvári tanár több mint harminc esz-

tendőn keresztül meghatározó személyisége volt a helyi tanügynek – nemcsak a magyarnak. Mint szaktanár és tanfelügyelő 1990 után több civil szervezet vezetőségi tagja volt. Pszichológusként és tanárként a fogyatékkal élőknek szentelte figyelmét, éveken át a Tanfelügyelőség szakvezetőjeként több nemzetközi projektet indított és valósított meg. Tevékenysége elismeréseként az Értetek Alapítvány központja az ő nevét viseli.

A feltételezések szerint itt született Johnny Weissmüller sokszoros úszóbajnok, a későbbi Tarzan-filmek főhőse 1904. június 2-án, mielőtt a szülei 1907-ben kivándoroltak Amerikába (meghalt ott, 1984-ben). Oldalági rokonai most is élnek Temesváron (Preitl család).

Johnny Weissmüllerék háza körül nagy a bizonytalanság: 2004. június 5-én román nyelvű emléktáblát helyeztek el, szemtanúk szerint az apjára nagyon hasonlító, Amerikából hazalátogató 65 éves fia és Gheorghe Ciuhandru polgármester jelenlétében a Petőfi tér 6. számú házán, bár Weissmüller szülei nem itt, hanem a 8. szám alatt laktak, házbérben. Állítólag azért helyezték ide, mert az idők folyamán a 8. számú házat teljesen újraépítették, és a 6. számú hasonlít valamenynyire a régi 8. számúra. Távolabb, a str. Contemporanului 2. szám lakói a szerzőnek azt állították, hogy ebben laktak Weissmüllerék, és ők, a lakók vagy 35 éve valami leszármazottól vették meg, és a házuk mögött lévő ház Johnny Weissmüller apjának a testvéréé volt. Más vélemény szerint éppen a 2. számú ház volt Johnny Weissmüller apjának a testvéréé (aki többször is hazajárt Amerikából), és a str. Ion Slavici 107. számú ház volt Johnny Weissmüller anyai nagyapjéé (Konrad Kersch, a falu cipésze), azaz a Cukorgyár felől jövet, beérve Szabadfalura, a 3-as villamos megállójával szemben, az út jobb oldalán. Erre a házra 1929-ben még egy szobát építettek az utcai fronton.⁶⁴

Sétáljunk innen tovább a délnyugatra tartó str. Ion Slavici-
on. Jobboldalt, nagyon közel, keresztet találunk a str. Ardealului – str. Podgoriei kereszteződésében, mely a régi fatemplom helyét jelöli. A Mayer Anton család állíttatta 1916-ban. Utunkat folytatva még láthatunk néhány, a XX. század elején épült jellegzetes sváb házat. Ezek közé építették be 1772–1777

64 Boér Jenő: 20 évvel ezelőtt hunyt el Johnny Weissmüller, *Heti Új Szó*, 2004. január 16.

184

között az alacsony mennyezetű, **Szent Rókusnak szentelt barokk templomot** (184. kép), melynek tornyát 1879-ben sisakosra cserélték. Az egyházközséget 1725-ben alapították irgalmasrendi barátok. A templom melletti épületen háromnyelvű márványtábla mutatja, hogy ez a **plébánia** épülete (185. kép, plébános Ft. Wohnert László). Temesvár ostromakor itt szállt meg Bem tábornok, 1849-ben. A templom másik oldalán a Caritas által fenntartott Anya és gyermeke ott-hon van.

185

Térjünk vissza a villamosínek mentén a Józsefvárosba. A park közvetlen szomszédságában elhaladunk az Autós Szakiskola panelépületei előtt, tovább a Szabadfalu-újtelep szélén, a Torontálkeresztesre (egykor

Módosra, most országhatár van köztük) tartó vasúti töltés mellett, és elérkezünk egy színes csempékkel fedett ortodox templomhoz. Ez 1975–1980 között épült, és a Szentlélek eljövételének szentelték. Festette Ion Sulea Gorj és segédje, Ioan Someșan. Rögtön ezután átmegyünk a Moravicára, Buziásfürdőre, Resicabányára tartó vasút hídja alatt, és a híd másik oldalán, baloldalt, a str. Ardealul – str. Ioseph Gabriel kereszteződésében a Román Evangélista Egyház szerény imaháza húzódik meg. Kicsit tovább, jobbra az Alfa Center bútorerakatát látjuk, majd folytatva utunkat, a Vám utca (str. Ion Barac) és a bd. Dâmbovița kereszteződésében, a villamoselágazás környékén baloldalt egy vadonatúj román baptista Betania imaházat láthatunk. Most már Józsefvárosban vagyunk! Előre a Preyer utca (str. Josef Preyer) kivisz a Scudier térre (bd. Regele Carol I), balra pedig kimehetünk a Bégához.

TEMESVÁR

SZAB. KIR. VÁROS

TÉRKÉPE ÉS VÁROSBŐVÍTÉSI TERVE

Méret: 1:10,000

Készítette:

a városi mérnöki hivatal

Károlyi László
városi főmérnök

Balogh József
városi mérnök

FERENCVÁROS

A területén felépített hatalmas panelház negyedek megjelenése (Blaşcovici/Blaskovits, Mircea cel Bătrân, Bucovinei, Matei Basarab) sem változtatott eredeti falusias jellegén. Így számunkra megtekintésre alkalmas létesítménye elég kevés van.

Ferencváros, Franzstadt, Mehala – ez utóbbi a mostani hivatalos neve Temesvár V. kerületének. 1781-től önálló falu, eredetileg ortodoxoknak tervezték, de 1786-tól németek is letelepednek itt. 1910. január 1-jétől Temesvárhoz tartozik. Parcellázások eredményeként a XX. század elején több telep született az akkor még Józsefvároshoz tartozó Blaskovits-, Anheuer-, Weisz-telep, vagy oda nem tartozó területeken: Rónác (1901), ezeket mind Ferencvároshoz csatolták. Jelenlegi határai a Nagyállomás hátától az Aradi útig húzódnak, és rajta halad át a Zsombolya (Jimbolia)–Csernyére (Srpska Crnja) és tovább Nagyikikindára (Kikinda), valamint a Nagyszentmiklóstra (Sânnicolau Mare), majd Nagycsanád (Cenad)–Kiszomborra, és tovább Szegedre vezető országút.

A Belvárosból a Szerb utca (str. Gheorghe Lazăr) végén, a villamossíneken túl jutunk ebbe a negyedbe. Innen a Dézsán utca (str. Cloşca) visz három templom határolta központi tere, a Molnár térre (p-ța Avram Iancu). Útközben a Sebesztha utca (str. Ioan Plavoşin) kereszteződésében álló bal oldali saroképület érdemel figyelmet. Az 1990-es évekig a Vörös Csillag mozi volt, majd vendéglő lett, a Concordia, cégére szerint magyar jelleggel.⁶⁵ Akkoriban szemben, a jobb oldalon egy hasonló felirat volt: Pink Panther magyar vendéglő.⁶⁶ Az első megszűnt, a második ma a Bar Leone. Magyar közönség alig látogatta ezeket, mert félreesnek; valójában azt sem tudjuk, mekkora az igény magyar vendéglőre. A nagy Temesvár területén további cégtáblát ne keressünk, amely akár románul, de valami magyar jellegű szolgáltatásra utalna.

Az említett mozi épülete melletti Sebesztha utcán (str. Plavoşin) tovább, a Reviczky utca (str. Horia) kereszteződésében található a 2008-ban felszentelt Szent Péter és Pál görögkatolikus plébániatemplom.

65 Restaurant cu specific unguresc CONCORDIA – román.

66 Restaurant unguresc PINK PANTHER – román.

A Molnár téren a legrégibb templom az 1793–1799 között épített **Szent Miklós szerb ortodox templom** (186. kép). Bejáratához kerülni kell, a Sebesztha utca, majd Vlassits utcából (str. Samuil Şagovici) nyílik. Különlegesen értékes ikonostáza, Sava Petrović munkája. Közös

186

templomként használták a románokkal 1887-ig. Ezen kívül Temesváron még létezik a gyárvárosi Szent György szerb ortodox templom, ez 1745–1755 között épül kőből, és a belvárosi szerb Püspöki Székesegyház, melyet 1745–1748 között építették újra fel. Érdekes volna megtudni, hogy Kőrösi Csoma Sándor, amikor Temesvárra jött szláv nyelveket tanulni, a három templom közül, melyikben töltötte idejét 1819. február 20.–november 1. között.

A negyed **római katolikus plébániatemplomát** (187. kép) Karácsonyi János józsefvárosi esperes kezdeményezésére építették Reiter Ede vezetésével. A ferencvárosiak Józsefvároshoz tartoztak 1888-ig, és 1919-ig az erzsébetvárosiak is. 1887. szeptember 12-én szentelték fel Mária neve napjának tiszteletére, 1902-től Wegenstein orgonája van. Ablaküvegeit Münchenben készítették. Három gótikus oltárát a dél-tiroli Ferdinand-Suflesser cégnél faragták, megsérült főoltárképét 1975-ben restaurálták. Négy, 1921-ből való toronyharangját az aradi Hönig cég készítette. A templomot a szalvatoriánus rend vezette, miként a később felépített erzsébetvárosi templomot is. Mai plébánosa Ft. Augusztinov György kanonok.

187

A téren a harmadik és egyben a legnagyobb templom a Jézus mennybemenetele román ortodox templom. Victor Vlad és Adrian Suciú tervezték igazi bizánci stílusban. Alapkőleté-

telénél, 1925-ben, itt voltak Ferdinánd király és Mária királyné, fiúkkal, Károly herceggel és feleségével, Ilona hercegnővel. Felszentelték 1937. október 10-én, festette Catul Bogdan. Uralja a helyi városképet, főleg a Szerb utca (str. Gheorghe Lazăr) felől.

A Malom térről a Szerb utca folytatását képező Dézsán utca (str. Cloșca) végén, jobbra a Szent László utca (str. Grigore Alexandrescu) elején van az autópiac, a végére pedig berendezték utolsó költöztetésekor a Gyárvárosból idetelepített ócskapiacot, bolhapiacot vagy inkább zsbivásárt. Temesváron a legvadabb Ceaușescu-időkben is létezett ez az intézmény, Románia-szerte tudtak róla és látogatták. Akkoriban a jugoszlávok által hozott holmik (farmernadrág, Vegeta tasakleves, összecsucskható esőernyők, nejloningek, súrlódó hangjuk miatt fűsfüsnek mondott orkáncabátok) jelentették a fejlett nyugati árut, de az egyetemi hallgatók innen szerezték be szovjet gyártmányú logarléceiket is. Ma a Magyar- és Lengyelországból hozott cikkek dominálnak, de török vagy nyugati bővli is van szépen.

A nagybani terménypiac is idekerült, 2006. november 14-én nyitották meg. Pontos helye: a str. Ovidiu Baleán, a Dézsán utcának (str. Cloșca) a Szent László utcával (str. Grigore Alexandrescu) történő kereszteződése után.

Ugyancsak a Malom térről eljuthatunk, bár kissé messzi van, a rónáci római katolikus templomhoz, ha rátérünk belvárosi jövetelünkhöz képest balra, az Istin utcára (str. Macilor), majd a villamossínekhez érve jobbra, a Rezső sor (calea Bogdăneștilor), Rónác utca (str. Ion Rațiu), str. Manole vonalon. Ahol ez utóbbi kékfelé ágazik, a Hertelendy utca (str. Cireșului) és a Dessewffy utca (str. C. A. Rosetti) élében áll a **templomocska** (188. kép), előtte kőkereszttel. Eredetileg 1925-ben építették, de 1943-ban az amerikaiak egy vélt közeli német löszerraktárra dobott, céltévesztett bombája lerombolta, 1965-ben sikerült újraépíteni. A Szentháromságnak van szentelve, oltárfestménye és két oldalszobor, Mária valamint Jézus a

régi templomból valók. Négy harangjából egyik 1925-ből, a másik három 1932-ből való. A ferencvárosi plébániától jövő papok miséznek itt vasárnaponként. Gondnoka, sekrestyése, Györfi Zoltán a szomszédos Dessewffy utcában lakik.

A templommal oldalt szemben a Törvényszéki Orvosi Intézet székel.

A közeli str. Taborului végére építették (önálló plébániaként!) az 1994. március 6-án Nagyboldogasszonynak felszentelt, körülbelül ugyanakkora méretű román ortodox templomot (előtte egy ortodox kőkereszt van). Ezzel kb. egy időben egy román pünkösdistá templom is elkészült az ugyancsak közeli str. Madonában.

Nem messze innen volt a Jacobi Arnold építette, 1913. október 12-én felavatott Kinizsi sporttelep. Helyén most leromlott panelházak állnak. A futballklub 1902-ben alakult meg Meskó Béla elnökletével. Ez a rész, végig a Vasút soron (str. Dunărea), mely visszavisz a Belvárosba, eredetileg a Józsefvároshoz tartozott.

A kerület északi részében, az Aradi út végére épült 1970–1984 között az Agrártudományi és Állatorvosi Egyetem épületegyüttese. Addig az Állatorvosi Kar a Belvárosban, a Vármegyeházában volt, az Agrártudományi pedig a Józsefvárosi Kísérleti Elemi Mintaiskola épületében. Az Agronómiát előbb a Műegyetem keretében hozták létre 1945-ben karként, 1948-tól önálló egyetem.

A másik főút mellett, a kerületen át északnyugatra (Nagyszentmiklós, Nagycsanád, Kiszombor irányába) vezető Szege-di úton (calea Torontalului), a várostól néhány kilométerre található a Csóka-pusztai repülőtér. Nem közforgalmú, mezőgazdasági repülőgépek, szúnyogirtásra bérelt helikopterek használják. De itt űzik a sárkányrepülőket, ejtőernyősök és más repüléssel foglalkozó sportolók is foglalkozásaikat.

KI KICSODA?

Viszonylag kevés nevet sorolok fel; a szereplő személyek számát, és a rájuk vonatkozó információkat természetesen sokszorosára lehetett volna növelni. Terjedelmi megfontolásokból minden ismertető azonos méretű, ami nem jelenti a személyek azonos jelentőségét! A listát ízelítőnek szánom arra nézve, milyen széles skálára terjed ki a Temesvárhoz születés vagy tevékenység által kötődő személyiségek sora.¹

Ady Endre (1877, Érmindszent – 1919, Budapest) költő, újságíró, a huszadik századi irodalmi megújulás vezéregyénisége; Temesváron 1897 szeptemberétől három és fél hónapot tölt mint díjnok a királyi táblánál. Írásait a lírikusi hév, a forradalmi szenvedélyes állásfoglalás jellemzi. A magyar irodalom egyik legnagyobb alakja.

Ambrózi Béla (1838, Temesgyarmat – 1911, Temesvár) báró, méhészt, szakíró, országgyűlési képviselő. Meghonosítja Magyarországon a Lombardiában megismert fejlett méhészetet, könyve rendkívül gazdag ismeretanyagot rendszerez. Megalakítja a Délmagyarországi Méhészegyesületet, nemzetközi méhészeti kapcsolatokat épít ki.

Anavi Ádám (1909, Torda – 2009, Temesvár) költő, színműíró, tanár, eredeti neve Frucht Ferenc; 1937-től tanít Temesváron. Az ittmaradó bánsági költészet szárba szökkenője, művészeti folyóiratot, napilap irodalmi mellékletét szerkeszt, irodalmi kört vezet, más nemzetiségű írókat fordít magyarra.

Bakonyi Kálmán (1887, Arad – 1968, Temesvár) mérnök, technológus, egyetemi tanár; az Arad és Arad-hegyalja közti vasútnál kifejtett tevékenysége nyomán, 1921-től oktató az akkor alakult Temesvári Műszaki Főiskolán. Marad a vasútnál

¹ Források: a) *Magyarország vármegyéi és városai. Temes vármegye* (szerkesztette Borovszky Samu). Országos Monográfia Társaság, Budapest, 1913. körül; b) Petri, Anton Peter: *Biografisches Lexikon des Banater Deutschtums*. Th. Dreit Druck + Verlag GmbH, Marquartstein, 1992; c) Damó Jenő: *Ki kicsoda? A bánsági közélet lexikonja*. Lexika, Temesvár, 1930; d) *Bánsági Magyar Panteon* (szerkesztette Bodó Barna), I., Marineasa kiadó, 2009, II., Gordian kiadó, 2011, III., Gordian kiadó, 2014; e) Wikipédia; f) www.banatertra.

is, majd a Gépésztechnológia Tanszék vezetője, tevékenysége a gyakorlati technológiához kötődik.

Berczik Árpád, jászói (1842, Temesvár – 1919, Budapest) jogtudós, író. Írói pályáját versekkel kezdte, elbeszélései, költeményei, tanulmányai is megjelentek lapokban, folyóiratokban. A XIX. század utolsó harmadának egyik legtermékenyebb magyar színpadi szerzője, 58 színdarabot írt, Budapesten 47 darabja került színre.

Berkesz István (1853, Berkesz – 1922, Temesvár) tanár, történész; 1889-ben jön Temesvárra. Történelmet és földrajzot tanít a Főreáliskolán, bekapcsolódik a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulat tevékenységébe, kultúrtörténeti munkái meghatározóak, a város és környezete múltjának kutatója.

Blaskovics Franz (1864, Anina – 1937, Temesvár) csanádi kanonok; 1877-től tanár a temesvári papnevelő intézetben. Szegények ügyvédje, a Délmagyarországi Bank elnöke, a délvidéki földművelők egyesületének (Schwabischer Landwirtschaftsverein) alelnöke, gazdasági munkássága a sváb parasztság megerősödését segítette, néplap kiadója.

Bodrossy Félix (1920, Temesvár – 1983, Budapest) több mint száz kisfilm és négy játékfilm készítője. Az első egyszalagos, polarizáltfényes, térlátós mozgófilm készítője, a magyarországi sztereofilmgártás létrehozója (első szabadsalom 1951). 1952-ben, a Toldi moziban bemutatják az *Artista vizsga* fekete-fehér sztereofilmjét.

Bolyai János (1802, Kolozsvár – 1860, Marosvásárhely) hadmérnök, matematikus; Temesvárra 1823-ban érkezik. A hiperbolikus mértan alkotója, édesapja, Farkas, könyve függetlenségében jelenik meg (*Scientiam spatii absolute veram exhibens*). Kézirattöredék sejteti, hogy felismerte a gravitációs előtér és a mértani térszerkezet összefüggését.

Bonnaz Alexandre (1812, Challex – 1889, Temesvár) csanádi püspök, 1850-ben a „temesi bánság és szerb vajdaság” magyar és német népiskoláinak felügyelője. A Miasszonyunk zárdaközpont létrehozásának legfőbb támogatója, iskolát és templomot, 19 plébániát, 2 kanonoki széket alapított, papi nyugdíjára adományozott.

Brocky Károly (1807, Temesvár – 1855, London) angol udvari festő. Bécsben tanult, járt Olaszországban, Párizsban, 1839-től Londonban élt. Mint arcképfestő vált híressé a bécsi, a londoni királyi családnál, az angol főnemesség köreiben.

Mitológiai témájú aktfestményei a barokk festészet és a későbbi reneszánsz hagyományokhoz nyúlnak.

Coronini-Cronberg Johann Baptist Alexander (1794, Görz² – 1880, Görz) Ferenc József nevelője, altábornagy; Temesváron 1849-től a Szerb Vajdaság és Temesi Bánság kormányzója. Parkosít a Gyárvárosban, a Havasalföldet megszálló csapatok parancsnoka a krími háború idején, horvát bán, Magyarország katonai kormányzója.

Czirbusz Géza (1853, Kassa – 1920, Budapest) szerzetesnár; Temesváron a kegyesrendi főgimnáziumban tanít (1879–1883, 1899–1903). A *Déli Kárpátok* szerkesztője, budapesti tudományegyetemi tanár, természettudományi és földrajzi cikkek szerzője. Bánsághoz kötődő munkássága alapja az errefelé meghonosodó szervezett turizmusnak.

Csiky Gergely (1842, Pankota – 1891, Budapest) drámaíró, egy ideig felszentelt pap; 1869-1870-es tanévre a temesvári római katolikus főgimnázium tanára. Szerkeszti a *Csanád Egyházmegye Közlönyét*. Elbeszéléskötete van, de leginkább színműveket ír. Ezekkel a magyar vígjátékírás klasszikusa lesz (MTA Teleki-díjak, Karátsonyi-díj).

Déscsán Achill (1848, Bükkfalva³ – 1939, Temesvár) jogász; Temes vármegye alispánja. Kezdeményezésére alakul a Temesvári Magyar Dal- és Zeneegyesület, elnöke a Délmagyarországi Természettudományi, majd a Történelmi és Régészeti Társulatnak, a Temesvári Csonakázási Egyletnek.

Déznai Viktor (1884, Arad – 1968, Kolozsvár) Sorbonne-on doktorált; 1907-ben jön Temesvárra. Tanár a Főreáliskolán, igazgatója a zsidó líceumnak. Tanulmányozza az építésszet-településfejlesztést, elsőként nevezte urbanológiának. Cikkei, tanulmányai a városépítéssel foglalkoznak, tanít a kolozsvári Bolyai Tudományegyetemen.

Dessewffy Sándor (Cserneki és Tarkeői) (1834, Pozsony – 1907, Budapest) csanádi püspök 1890 után. Felújítója a temesvári Püspöki Palotának. Ő szenteli fel a temesvári Millenniumi templomot, hozzájárul a szalvatoriánus rend itteni letelepedéséhez. Mecénása a tudománynak, irodalomnak és művészeteknek, pápai trónálló és római gróf.

2 Görz, ma Gorizia, Olaszországban, a szlovén határnál.

3 A Déscsán családnak Bükkfalván volt birtoka, Temesremete mellett. Nem tévesztendő össze az Igazfalva melletti Bukoveccel (románul mindkettő Bucovăț)!

Dózsa György (1470, Dálnok – 1514, Temesvár) lovaskapitány, parasztháború-vezető. Törökök elleni hadjáratok után lovagi rangot kap. A pápai felhívásra jelentkező, jórészt parasztságból álló keresztesek élére, azok vezérévé nevezik. Marad a keresztesek vezetője a keresztes háború lefújása utáni felkelésnél, de elfogják, Temesváron kivéggzik.

Endre Károly (1893, Temesvár – 1988, Temesvár) költő, drámaíró, műfordító. Költészetének központi kérdése az emberi élet végső értelme, versei fokozottan motiváltak, kidolgozottak. Az *Ébredj* című lap alapítója, a temesvári Arany János Társaság főtktára, tagja a Helikon íróközösségnek, a Kemény Zsigmond Társaságnak.

Fasching Antal (1879, Temesvár – 1931, Budapest) geodéta, mérnök, egyetemi oktató. Kidolgozója a kataszteri felmérés új hengervetületi rendszerének. Jelentősek szakkönyvei, műszerei (Fasching-féle teodolit-tahóméter), fotogrammetriai mérései a Szandzsák vasút építésénél, a macedóniai és bukovinai hadifelmérésekben.

Fiala János (1822, Temesvár – 1911, San Francisco) mérnök, ezredes a szabadságharcban, Törökországba, Franciaországba, USA-ba kerül, elkészíti Missouri állam, a Mississippi folyó és a Csendes-óceán közötti szelvénymetszet topográfiai térképét, vezeti Saint Louis erődítményei építését, a polgárháborúban unionista.

Földényi (Feldinger) Friedrich (1819, Temesvár – 1903, Budapest) ügyvéd, író, zenész. Cikkei, levelezései, szonettjei és más német nyelvű költeményei a *Temesvarer Zeitungban*, az *Ungarban*, a *Pesti Divatlapban*, külföldi lapokban jelentek meg. Temesváron elindítja a majd hazafiassága miatt betiltott *Euphrosine* lapot. Megzenésíti Petőfi *Nemzeti dalát*.

Franyó Zoltán (1887, Kismargita – 1978, Temesvár) költő, műfordító, publicista, szerkesztő; középiskolába Temesváron is jár. Létrehozza a Dél Irodalmi Társaságot, irodalmi matinét szervez. Németül anyanyelvi szinten tud, de keleti nyelveket is tud, megalapozva műfordítói munkásságát a világlíra gyöngyszemeiből (Herder-díj).

Gallas Nándor (1893, Temesvár – 1949, Lovrin) szobrászművész (expresszionista, kubista, konstruktivista). A temesvári Állami Fa- és Fémipari Szakiskolában tanul, majd a budapesti Iparművészeti Főiskolán. Orosz fogságba esik, tanul a moszkvai akadémián. Visszatér, művészeti szabadiskolát nyit, díszleteket, kosztümöket tervez.

Geml József (1858, Temesrékas – 1929, Temesvár) főjegyző, polgármester (a szerb és francia megszállás idején is), író; 13 évesen, a temesvári Piarista Főgimnáziumban tanult meg magyarul. Írásai Temesvár intézményeihez kötődnek, *Emlékirataiban* ismerteti a város politikai, gazdasági, művelődési életét az I. világháború és az azt követő évek alatt.

Gozsdu Elek (1849, Ercsi – 1919, Temesvár) regényíró, drámaíró; Temesvár királyi főügyésze 1905-től. Sikeres első novelláskötete (*Tantalus*), publicisztikáját a *Temesvári Hírlap* és a *Temesvarer Zeitung* közli. Tagja az Arany János Társaságnak. Weisz Annához írt, kéziratoss leveleinek temesvári felfedezése és kiadása irodalmi esemény.

Hazay Ernő (1819, Temesvár – 1889, Bátorkeszi) hírlapíró, szabadságharcos, az ő nyomdájában adják ki az 1848-as hazafias felhívásokat. Részt vett a *Pester Lloyd* alapításában, melyben számos cikke jelent meg, de több más lapban is (*Pesti Napló*, *Budapesti Hírlap*). Országgyűlési képviselőként Deák-párti volt a kiegyezésig.

Hetzel Samu (1840, Vébász – 1920, Oberschützen) pedagógus; Temesvárra nevezik ki 1871-től tanítónak. Majd középiskolai igazgató, a Délmagyarországi Tanítóegylet elnöke, Temesvár iskoláinak első monográfusa, elemi iskolai tankönyvek szerzője. Munkatársa többek között a *Temesi Lapoknak*, a *Neue Temesvarer Zeitungnak*, a *Néptanítók Lapjának*.

Hunyadi János (1400? – 1456, Zimony) hadvezér, Erdély vajdája, Magyarország kormányzója; temesi gróf 1438-tól. Újjáépítteti a földrengéstől megrongált temesvári várkastélyt, később családját ideköltözteti. Alkalmazza az akkor legkorszerűbb itáliai és huszita harcmodort, ismertek törökök elleni fényes győzelmei, de jelentős vereségei is.

Illy Ferenc (1892, Temesvár – 1956, Trieszt) a kávéfőző, eszpresszógépek előfutárának elkészítője, az I. világháború után Triesztben telepedik le, ott felfedezi a pörkölt kávé tartósításának titkát, a kávé vákuumos csomagolását, az olaszországi Illycaffè cég alapítója, Temesvár díszpolgára.

Járosy Dezső (1882, Csatád – 1932, Eger) zeneesztéta, orgonista, szerkesztő, zeneakadémiai tanár; Temesváron 1904-ben végzi a teológiát. Feladatának tartja a zenei értékek terjesztését, több zenei lap szerkesztője, zenei egyesület vezetője, zenetudományi elemzéseket ír, Bartók Béla és Kodály Zoltán mellett áll. Az orgona rendkívülien vonzza.

Jecza Péter (1939, Sepsiszentgyörgy – 2009, Temesvár) szobrász, egyetemi tanár; 1963-tól oktat a Temesvári Tanárképző főiskolán felszámolásáig, majd a Temesvári Nyugati Tudományegyetemen. Alkotásait jellemzi a formanyelvi rugalmassággal művelt plasztika, a konstruktivista formarend ötvözése mértani szerkesztésmóddal.

Kafka Margit (1880, Nagykároly – 1918, Budapest) a *Nyugat* nemzedékéhez tartozó író, költő; Temesváron lakott 1915-ben és 1918-ban. Bár bevallása szerint indulását Szabolcska Mihály is befolyásolta, Ady nagyon nagy író-asszonynak nevezi. A *Színek és évek* regénye a nők sorsával, a *Hangyaboly* a zárdaélettel foglalkozik.

Károly (I.) Róbert (1288, Nápoly – 1342, Visegrád) Magyarország királya, a magyar Anjou-ház alapítója; Temesvárra érkezik 1301-ben. Hatalma megszilárdulása után is egy ideig itt van Magyarország királyi székhelye, földvárból kővárrá alakíttatja. Erős politikai, gazdasági helyzetbe hozza az országot. Megalapítja a Szent György-lovagrendet.

Képesy József (1818, Orosháza – 1876, Temesvár) főmérnök, vízügyi igazgató; főműve 1872-től Temesköz árvédelmi tervének elkészítése, a Béga átalakítása rendes zsilipes műcsatornává úgy, hogy a hajózáshoz és az öntözéshez szükséges vízhozam biztosítva legyen. Foglalkozik a Tisza, a Rába és a Rábca szabályozásával.

Kinizsi Pál (1431? – 1494, Szávaszentdemeter) hadvezér, Délvidék főkapitánya, országbíró; Temesi főispán 1478-tól. Kérésükre nagyszámú szerb családot telepít erre a vidékre. Mátyás király és II. Bajazid szultán fegyverszünete alatt rendbe teszi a török dúlásoktól felforgatott Temesközt. Több jelentős győzelem a törökök felett.

Kiss Ernő, eleméri és ittebei (1799, Temesvár – 1849, Arad) altábornagy, aradi vértanú. Ezredesként a császári huszárezred parancsnoka, Perlásznál a szabadságharc első délvidéki győzelmét aratja, októbertől a bánsági honvéd hadtest parancsnoka, később Magyarország főhadparancsnoka, többször helyettesíti a hadügyminisztert.

Klapka György (1820, Temesvár – 1892, Budapest) honvédtábornok (Klapka Josef fia). A felsőmagyarországi hadsereg vezetője, győzelmet arat a kápolnai és isaszegi csatákban, a váci, nagysarlói és komáromi ütközetekben. Komáromot parancsnokaként előnyös körülmények között adja fel. A kiagyazás után kétszer temesvári képviselő.

Klapka Josef (1787, Arad – 1863, Arad) polgármester, nyomdász, az első temesvári hírlap szerkesztője és az első délmagyarországi magyar kölcsönkönyvtár alapítója. Klapka György honvédtábornok apja. 1807-től megkapja a temesvári polgárjogot. Megjelentet több német nyelvű lapot, kétszer temesvári országgyűlési képviselő.

Kossak József (1855, Német-Boksán – 1922, Temesvár) fényképész, akadémiai festő; Temesvárra 1868-ban kerül. Később saját nevén jegyzett cégét híressé teszi jó minőségű munkáival és pontosságával. Húsvéti és karácsonyi kiállításokat rendez, művészi albumokat ad ki, császári és királyi kamarai fényképész, a virágkertészetnek is hódol.

Kovács Sebestény Aladár (1858, Buda – 1921, Budapest) műegyetemi tanár, címzetes miniszteri osztálytanácsos; a temesvári folyammérnöki hivatal vezetője 1889-től. A vízépítészeti országos nagytanács tagja, közlönyökben, évkönyvekben jelennek meg cikkei. Számottevő eredményeket ér el ármentetés és vízépítési műtárgyak terén.

Kós Károly (1883, Temesvár – 1977, Kolozsvár) építész, író, grafikus, egyetemi oktató, eredeti neve Kosch. Stílusában jelentős szerep jut a ruskini-morris tanításnak, az angol preraffaelitáknak, a gödöllői művésztelepnek, a népművészetnek (Kalotaszeg). Trianon után a magyarság létkérdéseivel foglalkozott. Ismertek szépirodalmi művei.

Kőszeghy László (1745, Szeged – 1828, Temesvár) püspök, jezsuita tanár; 1777-ben kerül Temesvárra. Plébániákat alapít, megszilárdítja egyházmegyéje pénzügyi helyzetét. Megnyitja Temesvár első főiskoláját, nyugdíjintézetet alapít papok részére, Csanádon emlékoszlopot emeltet a székesegyház helyén, írásait, beszédeit kötetbe foglalja.

Krecsányi Ignác (1844, Margitta – 1923, Budapest) színész, színgazgató, publicista; Temesvárra 1888-ban érkezik. Önállósítja a magyar színészetet Temesváron az egész téli évadra. Klasszikus és modern szerzőket ad elő Shakespeare-től Ibsenig. Színészeti írásai megjelennek lapokban (pl. temesvári *Délmagyarországi Közlöny*). Kötete is megjelenik.

Kubán Endre, id. (1877, Resicabánya – 1957, Temesvár) író, szerkesztő, műfordító. Temesvárra 1914-ben költözik. Írásait a *Resicai Lapok*, a *Temesvári Hírlap*, a *Déli Hírlap*, a *Brassói Lapok* közli. Kiad színházi hetilapot, gyereklapot, cigány és zsidó adomákat, ír regényeket, humoros verseket, fordít Eminescu-, Blaga- stb. verseket.

Küttel Károly (1818, Kőszeg – 1875, Budapest) ügyvéd, polgármester; 1840-ben kerül Temesvárra. Az ő idejében kezdik kérni a vár katonai jellegének megszüntetését. Engedélyt szerez és megvalósítja a lóvasútpályát, a főreálgymnázium épületét, nyílást vágat a várkapukon a kocsiknak és a lóvasútnak, üggyködik a színház megteremtésén.

Lád Károly (1853, Temesvár – 1910 után) polgáriskolai igazgató, egy ideig a piarista rend tagja, több országos tanár-egyesületi bizottság tagja, alelnöke. Pedagógiai cikkei megjelentek a kecskeméti kegyesrendiek gimnáziumának *Értesítőjében*, a *Fővárosi Lapokban*, a *Polgári Iskolai Közlönyben*, a *Nemzeti Névelésben* és a *Magyar Paedagiában*.

Lonovics József, krivinai (1793, Miskolc – 1867, Pest) kalocsai érsek, egri érsek; 1834-től csanádi püspök. A büntető törvénykönyv kidolgozásánál kieszközli az egyházi tanács magyar nyelven való tanácskozását. Temesváron filozófia egyetemi kart és jogi akadémiát alapít. A szabadságharc után száműzik.

Löwy Mór (1849, Mosdós – 1908, Abbázia) pap, bölcseleti doktor; 1879-ben temesvári főrabbi lett. Hozzá fűződik az izraelita gyülekezet magyarosítása. Arab bölcseletet kutat, arameus filológiával foglalkozik, tanulmányai német, teológiai, archeológiai és filológiai értekezései pedig magyar és zsidó folyóiratokban jelennek meg.

Lukács Antal (1842, Temesvár – 1909, Csömör) közigazdász, pénzügyi szakember, a főrendiház tagja, a magyar földhitelintézet igazgatója. Részt vesz a kereskedelmi törvényjavaslat előzetes megvitatásában, tagja a pénzügyi és az aranykészlet ellenőrzésére küldött országos bizottságnak, pénzügyi cikkeket közöl a *Budapesti Szemlében*.

Majtényi Erik (1922, Temesvár – 1982, Bukarest) költő, közíró, műfordító, eredetileg Mann. Az 1950-s évek végéig a korra jellemző agitatív, közvetlenül politizáló költészet híve. Később elmélyülő filozófiai gondolkodása ráébreszti a valóságra, versei tárgyias jelleget, ironikus színezetet kapnak. Prózaí művei is vannak, Temesvárt is felidéz.

Méliusz József (1909, Temesvár – 1995, Bukarest) prózaíró, publicista, költő, eredetileg Nelovánkovich. Szerkesztője a *Korunknak*, *Brassói Lapoknak*, *Utunknak*. Fontos funkciók a Magyar Népi Szövetségben. Emlékezései az erdélyi irodalom felső szintjére emelik. Világnézeti fordulásai radikálisak, életútja hol magasan, hol mélyen jár.

Mühle Wilhelm (1845, Kulm – 1908, Temesvár) virágkertész, kertészeti író (Mühle Árpád apja); Temesvárra 1867-ben kerül. Virágokkal látja el Délkelet-Európát, császári és királyi udvari szállító. Szakcikkeket publikál a *Rózsa Újságban* és *Rosen Zeitungban*. Különleges fogadásokhoz virágkompozíciói díszítik a megyeházát, városházát, színházat.

Mühle Árpád (1870, Temesvár – 1930, Sinaia) virágkertész, rózsanemesítő, szakíró (Mühle Wilhelm fia). Főleg rózsát és Japánból hozott őszirózsát (krizantém) termesztett, neve összekapcsolódott a kannafélékkel. Kőkertereket készít, parkok tervezője (Márvány-tengeri Pringipo-szigeten, bukaresti Cişmigiú, temesvári Rózsapark stb.).

Nagy Virgil (1859, Temesvár – 1921, Budapest) építész. Részt vesz Duna-hidak építészeti kiképzésében (megtervezi a Ferenc József és Erzsébet hidak architektúráját). A budapesti műegyetem építészeti és mérnöki szakosztályának dékánja. Ő dolgozta ki a tervezett Temesvári Műegyetem szabályzatát és épületeit.

Nikolics Feodor (1836, Temesvár – 1903, Rudna) nagy érdemei vannak a görögkeleti szerb egyház és a szerb nemzeti-ségi ügyek körül. Alapítója a *Дневник* (Dnevnik) hazafias szerb lapnak, 25 évig a temesvári Lloyd társulat elnöke; Bosznia és Hercegovina adlátusa, bárói rangot és örökös főrendiházi tagságot kapott.

Novobátzky Károly (1884, Temesvár – 1967, Budapest) fizikus, egyetemi tanár. Több, ma is kötelező tantárgy bevezetője. A fizikailag nem értelmezhető mennyiségek bevezetését kerüli. Többek között foglalkozik a fényelhajlás Kirchhoff-féle elméletével, a sugárzó energia mozgásegyenletével, a spinnélküli részecskék kvantummechanikájával.

Orgonás András (1909, Wyendotte-Detroit – 1987, Temesvár) szobrász; Temesváron 1928-tól Gallas Nándor növendéke. Budapesten Huszár Imre, Jászvásáron C. Medrea tanítványa. Temesváron, a Szovjetunióban, a Német Demokratikus Köztársaságban állít ki. Megmintázza többek közt Puskin, Dózsa, Gagarin, Beethoven, Ady, Lenau szobrát.

Ormós Zsigmond (1813, Pécska – 1894, Budapest) jogász, író, műtörténész, múzeumalapító; Temesvárra tíz évesen kerül a piarista gimnáziumba. Temes vármegye alispánja, főispánja, a város főispánja, a Magyar Tudományos Akadémia tagja, kiad emlékkönyvet, szakközlönyt. Műgyűjteményeit a temesvári múzeumra hagyja.

Péché József (1829, Nagyvárád – 1902, Budapest) vízépítő mérnök; Temesváron a Béga-csatorna hivatal főnöke 1873-tól, a Temes-vidéki Magyar Mérnökegylet alapítója. Felmérési, folyószabályozási és vízrendezési munkában, vízmérő és csapadékmérő állomások felállításában vesz részt, rendszere-síti a vízjárási térkép kiadását.

Pelbárt (Temesvári) (1435, Temesvár? – 1504, Buda) ferences szerzetes, skolasztikus író, európai tekintélyű egyházszónok, a beszédmintákat tartalmazó tizenkét kötetes *Stellarium* és a háromkötetes *Pomerium* szerzője. Mindent magába foglaló tudományos szintézisét rendtársa fejezi be. Műveit többször kiadják, Magyarországon is ismerik.

Perényi Péter (1502? – 1548) erdélyi vajda, reformációtámogató, irodalommal is foglalkozott; 1519-től temesi gróf. Segítette a Gálszécsi István írta első magyar énekeskönyv és Székely István *Istenes énekekének* krakkói kiadását. Mint koronaőr előbb a török elől, majd János Zsigmond elől rejtegette a Szent Koronát.

Pesty Frigyes (1823, Temesvár – 1889, Budapest) publicista, történetíró, a Magyar Tudományos Akadémia II. osztályának titkára, a Magyar Történeti Társulat megalapítója. Művei: a háromkötetes *A Szörényi Bánság*, *Az eltűnt régi vármegyék*, *A várispánságok története*, *Krassó vármegye története*, *Magyarország helynevei*.

Pikler Gyula (1864, Temesvár – 1937, Ecséd) egyetemi tanár, szociológus, pszichológus, a belátásos elmélet megalapítója, a pozitivisták állam- és jogbölcselet egyik kiemelkedő és nagy hatású képviselője, elindítja többedmagával a *Husadik Század* című társadalomtudományi folyóiratot, és megalakítja a Társadalomtudományi Társaságot.

Podlipny Gyula (1898, Pozsony – 1991, Temesvár) grafikusművész, festő, tanár; Temesvárra 1926-ban költözik. Egyik megnyitója a szabad festő főiskolának, a későbbi időkben is felsőoktatott. Kritikus szemléletű, baloldali beállítottságú, a festőség határán álló grafikai megoldású expresszionista, fáradhatatlanul dolgozó művész.

Pogány Mihály (1876 – 1924, Temesvár) újságíró (Pogány László apja); Temesvárra 1902-ben költözik. Saját nyomdában a nyugati nagy lapok mintájára jelenteti meg a *Temesvári Hírlap* politikai napilapot, ahol segédszerkesztőként indult, majd felelős szerkesztője, tulajdonosa lett. A magyar irodalom legkiválóbbjai közölnek a lapban.

Pogány László (1901, Győr – 1956, Temesvár) újságíró (Pogány Mihály fia). A *Temesvári Hírlapot* annak átvételétől a kényszerű megszüntetéséig a magyar sajtó egyik legtekintélyesebb orgánumává fejlesztette. Az Országos Magyar Párt képviselője, az Arany János Társaság ügyvezető titkára, írásai az erdélyi lapokban jelennek meg.

Preyer Johann Nepomuk (1805, Lugos – 1888, Kirchenberg am Wechsel) ügyvéd, polgármester (1844–1849, 1850–1858 között). Temesvárra 1818 után kerül. Megírja Temesvár monográfiáját, ír drámákat, költeményeket. Bevezeti a légszuszgázos utcai világítást, intézményeket alapít (első zeneegyesület és zeneiskola stb.).

Reiter Eduard (1847, Fünfhaus – 1908, Temesvár) temesvári építész és vállalkozó; Temesváron 1871-ben telepszik le. Legjelentősebb munkája a Miasszonyunkról elnevezett szegény iskolanővérek zárdaépülete és temploma, de tervezője sok más épületnek, így az Állami Tanítóképző épületének, a Fa- és Fémipari Szakiskolának.

Reiter Ferenc (1813, Temesvár – 1874, Budapest) mérnök, miniszteri tanácsos, a Magyar Tudományos Akadémia tagja. Jelentősebb munkái a Tisza és a Maros folyók térképezése, dunai rakpartok építése, a kiegyezés utáni koronázási ünnep rendezése, a pesti Körút és Sugárút megteremtése, a főváros csatornázása.

Sailer Antal (1820, Arad – 1904, Temesvár) nagykereskedő; 1840-ben kerül Temesvárra. Alapító tagja, majd elnöke a Józsefvárosi Tásaskörnek. Emberbaráti és közművelődési célokra adományozta vagyonát (gyermekpoliklinika, árvaház, vakok intézete, Fehér Kereszt Egylet, polgári menhely). Az Arany Érdemkereszt kitüntetésétje.

Salló Ervin (1929, Temesvár – 2009, Temesvár) enciklopédikus tudású vegyész, középiskolai tanár, egyetemi oktató. Az ismeretterjesztés, felnőttoktatás elkötelezettje, vezetésével alakul meg Temesváron a Kisenciklopédia szabadegyetem. Könyvek, tudományos cikkek szerzője, a Román Akadémia kémiai intézetében is dolgozik.

Schäffer Károly (1841, Új-Besenyő – 1912, Temesvár) a süketnéma intézet igazgatója, szakmai lapok szerkesztője, módszertani útmutató szerzője. 1876-tól józsefvárosi iskolaigazgató. Budapesten elvégzi a süketnémák pedagógiája tanfolyamot, képezi magát Bécsben, visszajön Temesvárra, magántanárként süketnémákat oktat ún. orális módszer szerint.

Scheff László (1848, Temesvár – 1916 után) ügyvéd, rendőrtanácsos, jogtudományi író. Budapesten ügyvédi irodát nyit, majd Boszniában részt vesz több ütközetben, Dolnje Tuzla megszállásában. Ezután közigazgatási pályára lép, a budapesti államrendőrségnél rendőrkapitány. Ő írta a *Pallas Nagy Lexikon* rendészet körébe tartozó cikkeit.

Schiff Béla (1897, Temesvár – 1950, Temesvár) hírlapíró, helytörténész, műfordító. Több temesvári magyar és német, valamint erdélyi újság, napilap, hetilap, képes folyóirat szerkesztője, munkatársa, fordít Karl May-művet is. Temesvár múltjának olvasmányos, tényszerű népszerűsítője, elhatárolódik a pángermánizmustól.

Schmidt Antal (1786, Újarad – 1863, Temesvár) tervező, kivitelező építész (Schmidt Ferenc apja); Temesvárra, az 1807 utáni vándorévek végén jön. Reneszánsz építmények szerelmese, de kénytelen katonasági épületekkel foglalkozni. Templomokat (pl. temesvári evangélikus), úrilakokat tervez, épít, restaurálja a temesvári Szent György-katedrális.

Schmidt Ferenc (1827, Temesvár – 1901, Budapest) építész, Bolyai-kutató, megjelölte Bolyai János sírját (Schmidt Antal fia). A Bolyaikra a több nyelvre lefordított *Aus dem Leben zweier ungarischer Mathematiker Johann und Wolfgang Bolyai de Bólya* (*Archiv für Math. und Physik*, 1868) cikkével hívta fel a figyelmet, írt Bolyai Farkas és Gauss levelezéséről is.

Scudier, Anton Freiherr von (1818, Villach – 1900, Bécs) tábornaszernagy; 1869-től Temesvár, majd a Bánság katonai parancsnoka. Feladata a közigazgatás katonáiból magyar polgárrivá való átszervezése, parkosít a Belvárosban. Később az osztrák–magyar vasutak (StEG, Staats-Eisenbahn-Gesellschaft) elnöke.

Sellei József (1871, Temesvár – 1943) orvostudományi író. Orvosi szaklapokban körülbelül 100 cikke jelent meg a bőr- és bújakórtan köréből. Budapesten jelentek meg: *A bőr- és bújakórtan alapvonalai*, *A bőr- és veneriás betegségek tankönyve*, *Urologiai diagnostica*, *A húgycsőkankó gyógykezelése prolongált befecskendésekkel (húgycsőtöltések)* stb.

Singer Jakab (1867, Sajókazinc – 1939, Temesvár) rabbi, vallási író, orientalista; 1896-ban foglalja el a gyárvárosi rabbi székét, melyet magyarosít. Tanít a piarista főgimnáziumban, tagja a Délmagyarországi Történelmi és Régészeti Társulatlaknak, írásaiban a bánsági zsidóság múltját ismerteti, Vámbéry Árminnal beutazza a Közel-Keletet.

Steiner Ferenc (1856, Temesvár – 1936, Budapest) gyógyszerész, polgármester (1872–1876), működéséhez fűződik a színház és az Állami Főreáliskola, a Józsefváros és Erzsébetváros körüli áradás elleni töltés, a Temesvár–Orsova-vasútvonal építése, a hírhedt „levente-per” egyik vádlottja (emiatt a román hatóságok kiutasították az országból).

Stojits Ivan (1866, Temesvár – 1932) miniszteri titkár, a magyar, német, szerb-horvát, orosz, bolgár, rutén, szlovén, francia nyelv ismerője, teozófiai cikkek szerzője. Néhány ezekből: *A modern teozófiai mozgalom*, *A tavasz misztériuma*, *Az élet problémája*, *Teozófiai világfelfogás*, *Laoce életbölcselete*, *Modern teozófiai mozgalom*.

Sulyok Mór (1821, Temesvár – 1878, Temesvár) ügyvéd, író, jogtudományi cikkek szerzője, eredetileg Stockinger. Elindítja és szerkeszti a *Temesvarer Wochenblatt* folyóiratot, a Temesvári Első Takarékpénztár igazgatósági tagja. A városvezetés újjászervezésével foglalkozik, később a város polgármestere, majd Temesvár országgyűlési képviselője.

Szabolcska Mihály (1861, Tiszakürt – 1930, Temesvár) pap, költő; Temesváron 1899-től református pap. A konzervatív kritika tekintélye, mondanivalójával nem lép túl a falut eszményítő epigonizmuson, de hangja mégsem epigon, Ady, Karinthy bírálja. A temesvári Arany János Társaság elnöke, a Tudományos Akadémia tiszteletbeli tagja.

Szana Silberstein Sándor (1868, Temesvár – 1926, Temesvár) az Állami Gyermekekmenhely igazgatója, 1900-ban a Fehér Kereszt Egyesület alapítója, lelencház, gyermekpoliklinika, szülészeti intézet, bábatanfolyam, az ország első tanfolyama gyermekgondozónók képzésére fűződnek a nevéhez. Orvosi művek.

Szana Silberstein Zsigmond (1870, Temesvár – 1929, Chicago) 1896-ban megalapítja Temesváron a Gyufa- és Kocsikenőcsgyárat, amely első volt az országban, a svéd gyufák gyártását folytatta nagyobb mértékben. Sok más gazdasági tevékenység, Anglia tiszteletbeli konzulja, brosrúái: *Az ipari záloglevelekről*, *A háború kihatása a pénz lényegére*.

Szekeres Margit, nagyszandai, (1875, Temesvár – 1940, Budapest) tanítónő, a *Pallas Nagy Lexikon* világtörténeti részének több cikkét írta; a budapesti állami felsőbb leányiskola tantestületének tagja. Munkáiból: *Egy igaz történet* (az állatvédő egyesület pályadíját nyerte el), *Csillagocska*, *A csodák idejéből*, *Fodor Veron lakodalma*.

Szentkláray Jenő (1843, Törökbecse – 1925, Temesvár) apát-kanonok, történész, szerkesztő, eredetileg Nedits; Temesvárra 1860-ban kerül. Alapítója a Dél-magyarországi Történelmi és Régészeti Társulatnak, főműve *Száz év Dél-magyarország történetéből*, Borovszky Samu monográfiásorozatában a *Temesvár, Temes-megye* kötet szerzője.

Székelly László (1877, Nagyszalonta – 1933, Temesvár) építész; Temesvárra 1903-ban jön. A város főépítésze, később magánépítész. Munkáit célszerűség és korszerű esztétikai követelmények ötvözése jellemzi. Kiemelkedő a temesvári kegyesrendi főgimnázium és a főtér arculata, amit máig az általa tervezett épületek határoznak meg.

Szuhanek Oszkár (1887, Tamásfalva – 1972, Temesvár) festőművész; Temesváron gyermekeskedett. Ferenczy József növendéke, tanul a budapesti Szépművészeti Akadémián, Párizsban a Julian Akadémián, az I. világháború után jön haza. Megörökítette utazásait impresszionista tájképeken, képei moszkvai, párizsi és római képtárakban vannak.

Tácsi László (1935, Temesvár – 2005, Temesvár) gyógypedagógus, tanfelügyelő, szakíró. A továbbképzés foglalkoztatja, dolgozatai külföldön is megjelennek. Óraadó oktató a temesvári Nyugati Egyetem Szociológia–Pszichológia Karán, pedagógiai munkák szerzője, létrehozója a Fogyatékos Személyek Temes megyei Felügyelőségének.

Tedeschi Borbála (1869, Temesvár – 1909, Trencsén) matematikatanár, útirajzok szerzője (a család vaskereskedése a belvárosi Tedeschi házban volt). Igazgatója a szegedi, majd a trencsényi felsőbb leányiskolának. Munkáiból: *A transcendens egész függvények előállítása alkalmazással néhány függvényre és az ezek közötti kapcsolat, Az Északi-fok és a Spitzbergák felé.*

Telbisz Karol (1854, Nagycsanád – 1914, Pörtschach am Wörthersee) ügyvéd; adminisztratív tisztségek után Temesvár polgármestere (1885–1914). Városrendezési terveket dolgoztat ki, engedélyezteti a várfalak lebontását, a védművek felszámolását, a vársík felszabadítását, Temesvár működése alatt lett a „magyar Manchester”.

Toró Tibor (1931, Énlaka – 2010, Temesvár) fizikus, tudományfilozófus; Temesvárra 1950-ben kerül. A Magyar Tudományos Akadémia külső tagja, nemzetközi tudományos fórumok és társaságok tagja. Fő tudományos munkássága az elemi részecskék fizikája, az alapvető kölcsönhatások egységes el-

mélete, a tudománytörténeti pedig Bolyai János monográfiája.

Török János (1843, Vinga – 1892, Barlangliget) jogász, polgármester (1875–1885), a budapesti államrendőrség főkapitánya; Temesvárra 1867-től költözött. Alapítója a Gizella-árva-háznak, bevezeti a vashidak építését a Hunyadi híddal kezdődően, nevéhez fűződik a gyárvárosi vasútállomás építése, a villanyvilágítás bevezetése Temesváron.

Vargics Imre (1834, Temesvár – 1904, Temesvár) ügyvéd, publicista, országgyűlési képviselő. A szabadságharc kitörésekor gimnazistaként beáll a honvédek közé. Dél-Magyarország birtokosainak legkeresettebb jogtanácsosa, a Szabadelvű Párt alelnöke. Programbeszédei a helyi lapokban, országgyűlési beszédei a *Naplókban* jelentek meg.

Vukovics Sebő (Sava), berekszói (1811, Fiume – 1872, London) politikus; Temesváron jár iskolába, itt tanulja meg a magyar nyelvet. Temes megye alispánja, országgyűlési képviselő, a Délvidék főkormánybiztosa, a Szemere-kormány igazságügy-minisztere, törli a botbüntetést, dolgozik a nemzeti-ségi feszültségek feloldásán, nem híve a kiegyezésnek.

Wolafka Nándor (1852, Temesvár – 1906, Budapest) a temesvári papnevelde tanára, római katolikus püspök, egyházi író. Debrecenben női zárdát alapít, részt vesz a római katolikus gimnázium alapításában. A Szent István-társulat tagja, titkára a Szent László-társulatnak, tagja a római Arcadiai körnek. Szakközlönyöknek, folyóiratoknak dolgozik.

UTCANÉVTÁR

KERÜLETEK

I.	Cetate	– Belváros
II.	Fabric	– Gyárváros
(II.)	Viile Fabric	– Rezsőföld
III.	Elisabetin	– Erzsébetváros
IV.	Iozefin	– Józsefváros
V.	Mehala	– Ferencváros
VI.	Fratelia	– Újkissoda + Besenyőtelep
VII.	Freidorf	– Szabadfalu
VIII.	Plopi	– Kardostelep
IX.	Ghiroda Nouă	– Krizsántelep
X.	Ciarda Roșie	– Vöröscsárda

HIDAK

Podul Iuliu Maniu (Iuliu Maniu utcán)	– Király híd
Podul Eroilor (Văcărescu utcán)	– Bem híd
Podul Ioan Drăgălina (Drăgălina úton)	– Horgony híd
Podul Maria (Máriánál)	– Hunyadi híd
Podul Mihai Viteazul (Mihai Viteazul úton)	– Püspök híd
Podul Traian (Perenanál)	– Ligeti híd
Podul Decebal (Badea Cârțannál)	– Széna téri híd
Podul Andrei Șaguna (Dorobanților úton)	– Malom híd

PARKOK

Parcul Central	– Scudier liget
Parcul Copiilor	– Ferenc József park
Parcul Carmen Sylva	– Erzsébet liget
Parcul Regina Maria	– Városi (Coronini) liget
Pădurea Verde	– Vadászerdő

UTAK, UTCÁK, TEREK

I. Belváros

Alba Iulia, strada (str.) – Rezső utca (u.) – Peterwardeiner, Rudolfgasse (g.)

Alecsandri, Vasile str. – Bécsi, Hunyadi u. – Wiener, Hunyadig.

Aradului calea – Aradi út

Babeş, Vincențiu str. – Rendház út

Balaş piaţa (p-ța) – Balázs tér (a mai Bega áruház előtt volt)

Blaga, Lucian str. – Erőd u. – Schlossg.

Bocu, Sever calea – Lippai út

Bogdăneştilor, calea – Rezső sor

Bolyai János str. – Mária Terézia u. – Maria Theresiag.

Brătianu, Ionel I.C. p-ța – Nádor tér

Brediceanu, Coriolan str. – Széchenyi u. – Széchenyig.

Cantemir, Dimitrie str. – Károly u. – Karlg.

Carada, Eugeniu For p-ța – Forum tér

Caruso, Enrico + Praporgescu General str. – Báthory u. – Báthoryg.

Cetății bd. – Vár sor

Chinez, Paul str. – Kinizsi u. – Kinizsig.

Coşbuc, George str. – Petőfi u. – Petőfig.

Decembrie 20, 1989 str. – Telbisz Kornél u. (?)

Delamarina, Victor Vlad str. – Deák Ferenc u. – Deákg.

Dima, Gheorghe + Sfântul Ioan str. – (Szent) János u. – Sankt Johannesg.

Doda, Traian General str. – Prajkoi u. – Krumme, Prajkoerg.

Eminescu, Mihai bulevardul (bd.) – Kiskörút

Grigorescu, Eremia General, str. – Ferenc József u.

Griselini, Francesco str. – Griselini u.

Huniade, Iancu p-ța – Hunyadi tér

Ionescu, Take bd. + Bărneşti, Simion str., Gyárváros – Magyar u.

Lazăr, Gheorghe str. – Szerb u. – Serbeng.

Libertății p-ța – Dísz, Szabadság, Jenő herceg tér – Paradeplatz

Loga, N.D. bd. – Nagykörút, Telbisz körút

Mai, 9 str. – Takarékpénztár u. – Sparkasseng.

Matei Corvin str. – Korvin Mátyás (király) u. – Mathias Corving.

Măraşesti str. – Korház, Erzsébet u. – Spital, Elisabethg.

Mărăști p-ța – Szent József tér – Josefplatz
Mercy, Claudius Florimund str. – Mercy u. – Mercyg.
Mușat, Constantin Sergent str. – Török u. – Türkeng.
Oituz str. – Ferdinánd tér – Ferdinandg.
Pacha, Augustin str. – Lonovics u. – Präsident, Lonovicsg.
Palanca str. – Nagypalánk u. – Palankag.
Popa Șapcă str. – Katonai Hadbírószág út
Praporgescu General + Caruso, Enrico str. – Báthory u. – Báthoryg.
Proclamația de la Timișoara str. – Zápolya u. – Siebenbürgen, – Zápolyag.
Radu Negru str. – Kispalánk u. – Kleine Palankag.
Regimentul 5 Vânători str. – Nádor u. – Palating.
Regina Maria p-ța – Piarista tér
Republicii bd. – Tőzsde, Börze út
Revoluției din 1989 bd. – Liget út
Savoya, Eugeniu de str. – Jenőherceg u. – Prinz Eugeng.
Sfântu Gheorghe p-ța – Szentgyörgy tér – Sankt Georgplatz
Sfântul Ioan + Dima, Gheorghe str. – (Szent) János u. – Sankt Johannesg.
Telbisz, Carol str. – Régi vár u. – Festung, Alteburgg.
Trandafirilor str. – Rózsakert sor
Țepeș Vodă p-ța – Lenau tér
Ungureanu, Emanoil str. – Városház u. – Stadthausg.
Unirii p-ța – Losonczi tér – Domplatz
Victoriei p-ța – Lloyd sor, Ferenc József körút

II. Gyárváros

Albinelor str. – Hain László u.
Amurgului str. – Sírkert u.
Arcului str. – Ív u.
Asachi, Gheorghe str. – Burkus u.
August 3, 1919 str. – Andrássy út
Aurora str. – Bogma u. (?)
Baader, Enric str. – Bogma u. (?)
Baba Dochia str. – Begabalsor – Linkebegazeile
Bacovia, George str. – Kiszszak u.
Badea Cârțan p-ța – Széna tér
Bărnăuțiu, Simion str. (+ Ionescu, Take bd., Belváros) – Magyar u.
Behelei str. – Behela sor
Bocu, Sever calea – Lippai út

Bolliac, Cezar str. – Kiskereszt u.
 Bontila, Ioan dr. str. – Űri u.
 Buziaşului calea – Buziási út
 Caragiale, Ion Luca str. – Jókai Mór u.
 Căprioarei (+ Câmpului) str. – Legelő sor
 Câmpului (+ Căprioarei) str. – Legelő sor
 Cârlova, Vasile str. – Nagykereszt u.
 Cermena, Petru str. – Építőudvar u.
 Chopin, Frédéric str. – Kőfaragó sor
 Comăneşti str. – Templom u.
 Conciatu, Martir str. – Elter (?), Forgách Jakab (?) u.
 Cooperăţiei str. – Siemens u.
 Creangă, Ion str. – Diófalevél (+ Potyka) u. – Nusseblätterg.
 Cruceru, Gheorghe str. – Selyemgyár u.
 Dacilor str. – Fő u. – Hauptg.
 Delavrancea, Barbu Ştefănescu str. – Galamb u.
 Detunata alea – Farakodó tér
 Divizia 9 Cavalerie str. – Babusnik út
 Dobrogea str. – Pavlovics u.
 Dorobanţilor calea – Rékási út
 Drăghici, Melesie Prot. splai – Gyapjúipar sor
 Eroilor de la Tisa bd. – Muzslay u. (+ Hungária út, Erzsébet-város)
 Ghirodei calea – Giródai út
 Gloriei str. – Alsóárok u.
 Griviţa splaiul – Úsztató sor
 Grozescu, Iuliu str. – Hajó u. – Schiffg.
 Holdelor str. – Suchan u.
 Iepurelui str. – Nyúl u.
 Imbroane, Avram alea – Vadászerdei út
 Ionescu, Ion de la Brad str. – Kimmel u.
 Iorgovici, Paul str. – Körte u.
 Iosif, Ştefan Octavian str. – Árok u. – Grabeng.
 Ispirescu, Petre str. – Hosszú u.
 Kogălniceanu, Mihail str. – Indóház u.
 Lalelelor str. – Nagyzsák u.
 Lăutarilor str. – Zenész u.
 Leului str. – Dobos u.
 Linţia, Dionisie str. – Vécsey u.
 Liniştei str. – Schleifelder u.
 Lonovici, Ioseph Episcop str. – ? sor
 Lorena str. – Kimmel telep

Lunei str. – Hold, Nagytöltés u.
Maior, Petru p-ța – Iskola tér
Maiorescu, Titu str. – Bárány u. – Lammg.
Marginii str. – Králik u.
Marinescu, Gheorghe, dr. str. – Baross Gábor u.
Melodiei str. – Kistöltés u.
Micu, Ioan Inocențiu str. – Mező u.
Micu, Samuil str. – Damjanich u.
Mihalache, Ion str. – Háromkirály u.
Morarilor splaiul – Malomárok sor
Neculce, Ion str. – Pacsirta + Ilona u. – Heleneng.
Negruzzi, Costache str. – Mérleg u.
Nicoară, Moise str. – Fürdő u.
Nischbach, Ioseph Episcop str. – Malom sor
Nistrului splaiul – Pálfi sor
Nouă str. – Új u.
Ovidiu str. – Rezső u.
Pann, Anton str. – Páva u.
Peneș Curcanul splaiul – Faúsztató, Klapka sor – Holzschwimmzeile
Pestalozzi, Johann Heinrich str. – Sörházfasor
Petrescu, Constantin Titel str. – Telekház u.
Petru și Pavel, Sfinții Apostoli str. – Breselmayer u.
Pomiculturii str. – Pummer u.
Popa, Grigore T. str. – Csurgay u.
Primăverii str. – Tavasz u.
Rareș, Petru p-ța – Kis tér
Renașterii str. – Tél u.
Romanilor p-ța – Coronini tér
Rovine str. – Dohánymalom u. – Tabakmühlg.
Sarmisegetusa p-ța – Malom tér
Soarelui str. – Nap u.
Sterca-Suluțiu, mitropolit Alexandru p-ța – Templom tér – Pfarrinsel (?)
Stuparilor str. – Hönig u.
Șaguna, Andrei str. – Begajobbsor – Rechtbegazeile
Școlii str. – Iskola u.
Ștefan cel Mare str. – Gyárudvar út – Fabrikhoffg.
Telegrafului str. – Távirda u.
Teodoroiu, Ecaterina str. – Farkas u. – Wolfg.
Tigrului str. – Tigris u.
Timocului str. – Kém u.

Traian p-ța – Kossuth tér – Hauptplatz
 Țibleșului str. – Temető rét
 Uzinei str. – Vadember u.
 Vărădia str. – Tej u.
 Viorelelor str. – Nyár u.
 Vlaicu, Aurel p-ța – Rózsa tér – Dreirosenplatz
 Vulcan, Iosif str. – Kertész u.
 Zăvoi str. – Gránátos u.

III. Erzsébetváros

Adamachi, Vasile p-ța – Király tér
 Babeș, Victor, dr. bd. – Kisfaludy tér (+ Hungária út)
 Baran, Coriolan str. – Teleki u.
 Bălcescu, Nicolae p-ța – Telekház tér
 Berthelot, Henri General str. – Csáky u.
 Bisericii p-ța – Templom tér
 Brâncoveanu, Constantin str. – Helvét u.
 Caraș str. – Dob u.
 Cârdea, Aurel str. – Kölcsey u.
 Cipariu, Timotei str. – Batthyány u.
 Corbului str. – Vörösmarthy u.
 Coresi, Diaconul str. – Temető u.
 Cosminului str. – Tavasz u.
 Cozia str. – Rezső u.
 Crucii p-ța – Kereszt tér
 Decembrie, 1 str. – Mühle Vilmos (p-ța Bălcescu – p-ța Crucii) + Alkotmány u. (p-ța Crucii – calea Buziașului)
 Decembrie 16, 1989 bd. – Hunyadi út
 Doja, Gheorghe str. – Dózsa u.
 Dragomir, George Prot. str. – Templom u.
 Drubeta str. – Újlaki u.
 Eroilor de la Tisa bd. – Hungária út (+ Muzslay u., Gyárváros)
 Evlia Celebi str. – Mikszáth u.
 Feldioara str. – Kazinczy u.
 Independenței str. – Korona u.
 Laurean, Treboniu str. – Posta u.
 Leia, Sorinel Martir str. – Iskola u.
 Madgearu, Virgil str. – Stefánia u.
 Melianu, Ion Mitropolit str. – Kőszeghy u.
 Memorandumului str. – Király u.
 Mihai Viteazul bd. – Püspök út
 Mocioni, Alexandru p-ța – József (+ Küttel, Józsefváros) tér

Moșilor str. – Rákóczi u.
Odobescu, Alexandru str. – Holló u.
Onițiu, Virgil str. – Jósika u.
Petrovici, Sava str. – Galamb u.
Plevnei p-ța – Dózsa tér
Popovici, George Prot. str. – Irányi u.
Porumbescu, Ciprian str. – Tirol u.
Pumnul, Aron str. – Bélaköz
Rădulescu, Ion Heliade str. – Emmaus u.
Râmneanțu, Petre str. – Tó u.
Rebreanu, Liviu bd. – Temető sor
Remus str. – Bethlen u.
Romulus str. – Hattyú u.
Sever, Axente p-ța – Rezső tér
Severin str. – Legelő sor
Sfânta Rozalia str. – Rozália kápolna tér
Șagului calea – Sági út
Șirianu, Rusu str. – Gát sor
Ungureanu, Pavel Vasici dr. str. – Kaszáló sor
Vadul Călugăreni str. – Lehel u.
Varlaam Mitropolit str. – Révay u.
Vladimirescu, Tudor splaiul – Begabalsor
Zărand str. – Kaltneker u.

IV. Józsefváros

Ardealului str. – Szabadfalui út
Ady Endre str. – Török u.
Barac, Ioan str. – Vám u.
Barițiu, Gheorghe str. – Zöldpázsit u.
Bolintineanu, Dimitrie str. – Gorové u.
Budai Deleanu, Ion str. – Szilágyi u.
Călin Ion str. – Szapáry u.
Costin, Miron str. – Horváth Boldizsár u.
Crizantemelor str. – Rózsa u.
Damășescu, Căpitan str. – Mező u. + Mező sor
Drăgălina, Ion General str. – Bonnáz (bd. 16 Decembrie 1989
– pod Ștefan cel Mare) + Uri (pod Ștefan cel Mare – bd.
Ferdinand, Regele) u.
Gării str. – Pályaudvar út + bd. Ferdinand, Regele
Gelu str. – Pacsirta u.
Ghica, Ion str. – Arany János u.
Gojdu, Emanoil str. – Ormos u.

Gorunului str. – Lipot u.
 Lupu, Vasile str. – Árpád u.
 Mangalia str. – Csillag u.
 Maniu, Iuliu str. – Fröb(e)l u.
 Mocioni, Alexandru p-ța – Küttel (+ József, Erzsébetváros)
 tér
 Mureșanu, Andrei str. – Nap u.
 Nedelcu Zugrav str. – Missits u.
 Nufăr str. – Gyár u.
 Olănescu, Constantin str. – (kis) Dózsa u.
 Pop de Băsești, Gheorghe str. – Eötvös u.
 Preyer, Johann Nepomuk str. – Preyer u.
 Regele Carol I bd. – Kossuth Lajos út (p-ța Alexandru Moci-
 oni – str. General Drăgălina) + Scudier tér (str. General
 Drăgălina – str. Iuliu Maniu)
 Sailer, Anton str. – Sailer Antal u.
 Șagului calea – Sági út
 Șincai, Gheorghe str. – Attila u.
 Titulescu, Nicolae splaiul – Begajobbsor
 Văcărescu, Iancu str. – Bem u.
 Vladimirescu, Tudor splaiul – Begabalsor
 Vlahuță, Alexandru str. – Zrínyi u.
 Vulturilor str. – Gát sor

V. Ferencváros

Alexandrescu, Grigore str. – Szent László u.
 Aman, Theodor str. – Pöltenberg u.
 Balta Verde str. – Fiume sor
 Banul Severinului str. – Leiningen u.
 Basarab, Matei str. – Bücher u.
 Basarabia str. – Harang u.
 Brezeanu str. – Pavlovits u.
 Bogdăneștilor str. – Rezső sor
 Bucovinei str. – Regéczy u.
 Cernăianu Martir str. – Nagy György u.
 Cetății bd. – Vár sor
 Ciocârliei str. – Prepeliczay u.
 Cireșului str. – Hertelendy u.
 Cirneanski, Miloș str. – Búza u.
 Cloșca str. – Dezsán u.
 Crișan str. – Meskó u.
 Dan, Căpitan str. – Hollószy u.

Doboşan, Moise str. – Kálmán u.
Donici, Alexandru str. – Knezich u.
Dragoş Vodă str. – Bogma u.
Dunărea str. – Vasút sor
Flondor, Iancu str. – Béla u.
Fraţii Buzeşti str. – Bíbor u.
Ghioceilor str. – Ráday u.
Haşdeu, Bogdan Petriceicu bd. – Lövölde sor
Herta str. – Rotár u.
Homorod str. – Aulich u.
Horea str. – Reviczky u.
Iancu, Avram p-ţa – Molnár tér
(?) Jianu, Iancu str. – Horváth u.
Lăpuşneanu, Alexandru str. – Nefelejcs u.
Livezilor str. – Csernovits u.
Lupeni str. – Homok (Kis ?) u.
Macilor str. – Isztin u.
Manole (+ Bogdăneştilor + Raţiu, Ioan) str. – Rónác u.
Măracine, Banul str. – Blaskovics u.
Mărginenilor str. – Rét u.
Mickiewicz, Adam str. – Aradi u.
Micle, Veronica str. – Vágány u.
Mircea cel Bătrân str. – Bessenyei u.
Movilă, Aprodul str. – Nosek u.
Munteanu, Cassian str. – Capdebo u.
Munteniei str. – Hadzsi u.
Negulici, Ioan str. – Szív u.
Nekrasov, Nikolai Al. str. – Kiss Ernő u.
Nepos, Corneliu str. – Ferenczi u.
Orhei str. – Virág u.
Paroşeni str. – Temető u.
Pelinului str. – Pelbárt u.
Plavosin, Ioan str. – Sebesztha u.
Pop Reteganul, Ion str. – Anheuer u.
Popovici Bănăţeanu, Ion str. – Görög u.
Radu de la Afumaţi str. – Somogyi u.
Raţiu, Ioan (+ Bogdăneştilor + Manole) str. – Rónác u.
Războieni str. – Nagy Sándor u.
Rosetti, C. A. str. – Dessewffy u.
Roşiori str. – Néptelen u.
Russo, Alecu str. – Vukovics u.
Sacului str. – Klapka u.

Sagovici, Samuil str. – Vlassits u.
Schwicker, Iohann str. – Pótkert u.
Sion, Gheorghe p-ța – Olga tér (a mai Zorile és Bârzava str.
keresztkezésénél volt)
Torontalului calea – Szegedi út
Tulcea str. – Murányi u.
Țebea str. – Geml u.
Ureche, Grigore str. – Lahner u.
Ușă, Ioan colonel martir str. – Angyal u.
Viilor alea – Szőlősor út
Vrancea str. – Csiga u.
Xenopol, Alexandru str. – Schweidel u.
Zănoaga str. – Lázár u.

VI. Újkisoda

Islazului alea – Legelő sor

TARTALOM

Történelmi áttekintés	7
Földváról kővár	8
Gyötrelem ideje	13
Osztrák erőd	20
Da sind unsere lieben Honvéden angekommen	43
Ferenc(z) Jóskás idők	47
Post equitem sedet atra cura	61
 Mi micsoda?	71
Belváros	71
Gyárváros	131
Erzsébetváros	152
Újkissoda, Besenyőtelep	172
Józsefváros	177
Szabadfalu	198
Ferencváros	202
 Ki kicsoda?	207
Utcanevtár	223

KOLOFON